

निर्णय नं. १०५८

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
आदेश मिति : २०७०।४।१७।५
०६८-WS-००६५

विषय: उत्प्रेषण, परमादेश ।

निवेदक : उपभोक्ता हित संरक्षणमन्त्र ललितपुर
जिल्ला कार्यसमितिका तर्फबाट
अखितयार प्राप्त ऐ. का उपाध्यक्ष
अधिवक्ता अच्युतराज बुढाथोकीसमेत
विरुद्ध
विपक्षी : पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान,
नेपालसमेत

- स्वास्थ्य विज्ञानको क्षेत्रमा उच्चस्तरीय अध्ययन र अनुसन्धानको व्यवस्था गरी मुलुकलाई आवश्यक पर्ने दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्न तथा स्वास्थ्य सेवा प्रणालीलाई सुदृढीकरण गरी सर्वसाधारण जनतालाई गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउने अहम् उद्देश्यका साथ स्वायत्त निकायको रूपमा स्थापना भएको उद्देश्यमूलक र सेवामूलक निकाय र नेपाल सरकारद्वारा संस्थापित अन्य प्रशासनिक निकायका बीचमा तुलना गरी ऐनले परिकल्पना गरेको निकायको व्यवस्थापकीय स्वायत्तताका सम्बन्धमा हलुकाढङ्गले लिन किमार्थ नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ८)

- अस्पताल प्रतिष्ठानको रूपमा स्थापित भएपछि अस्पतालमा लामो समय सेवा गरेका कर्मचारीलाई प्रतिष्ठानमा नियुक्तिका लागि परीक्षामा सामेल हुन मौका दिनु स्वयंमा अनुचित वा गैरकानूनी कुरा होइन । यो सामाजिक सुरक्षा र सार्वजनिक हितसम्बन्धी विषय पनि हो । सार्वजनिक हितमा गर्नुपर्ने कतिपय कामहरूलाई सार्वजनिक सरोकारको विवाद भनी चुनौती दिनु र अवरुद्ध पार्नु पनि सार्वजनिक सरोकारकै विरुद्धको कार्य हुने ।

(प्रकरण नं. १८)

- कुनै संस्थाको कार्य सञ्चालन कस्तो छ वा कस्तो हुनुपर्छ भनी त्यसको कानूनी लेखा परीक्षण गरी हिड्ने कुरा पनि होइन । कानूनहरूमा कतिपय नसुहाउँदा वा अव्यवहारिक कुराहरू रहे भएका हुन सक्दछन् । कतिपय कुराहरू निवेदकलाई वा अरू कसैलाई अनुपयुक्त पनि लाग्न सक्छ । त्यसो भनेर सबै विषयहरू सार्वजनिक हितको प्रश्न बनाई हरेक कानूनको न्यायिक पुनरालोकन गर्न अदालतलाई कर लगाउन नसकिने ।

(प्रकरण नं. १९)

- बढुवासम्बन्धी व्यवस्था सम्बन्धित सेवा समूहअन्तर्गत कार्यरत् रहेका कर्मचारीका हकमा लागू हुने हो । जो व्यक्ति त्यो सेवासँग असम्बन्धित छन् त्यस्ता व्यक्तिले बढुवा व्यवस्थालाई चुनौती दिनु कानूनी व्यवस्थालाई उपहास गर्नु हो । बढुवा गरिएको भनी जिकीर लिए पनि को कसलाई कुन कुन पदमा कुन मितिदेखि लागू हुने गरी बढुवा गरिएको छ सो सम्बन्धमा रिट निवेदनमा एकजना कर्मचारीको नामसमेत उल्लेख नगर्नु निवेदकको काल्पनिक अनुमान हो भन्ने

देखिन आँउने ।

- सम्भावना र काल्पनिक धरातलमा रही गरिएका दावीका विषयमा अदालतले आफ्नो असाधारण अधिकार प्रयोग गरी न्यायिक पुनरालोकनद्वारा कुनै कानूनी विषयका प्रावधानमा हस्तक्षेप गरी बदर गर्नु उचित नहुने ।

(प्रकरण नं. २३)

निवेदकका तर्फबाट :

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश शर्मा पौडेल, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता चण्डेश्वर श्रेष्ठ, विद्वान अधिवक्ता तुलबहादुर श्रेष्ठ

अवलम्बित नजीर :

- नेकाप २०६७ भदौ, नि.नं.८२६४, पृष्ठ ७०७

सम्बद्ध कानून :

- पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा १२(च) र १३(१)
- ऐ. नियमावली, २०६७ को नियम २४
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३(१)

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(१) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :-

नेपाल सरकार र युनाइटेड मिशन टु नेपालबीच सम्पन्न सहसम्झौताबमोजिम २०३९ सालमा पाटन अस्पताल स्थापना भएको थियो । उक्त सम्झौता ५ वर्षको लागि भएको र नविकरण सन् २००५ डिसेम्बर २५ तोकिएकोमा मिशनले अस्पताल सञ्चालन प्रक्रियामा सहभागी हुन असमर्थ जनाउँदै सम्झौताबाट अलग हुने निर्णय गरेकाले पाटन अस्पताल सञ्चालनको दायित्व स्वास्थ्य

तथा जनसंख्या मन्त्रालयमा आएकाले पाटन अस्पताल सञ्चालन गर्नको लागि विकास समिति ऐन, २०१३ अनुसार पाटन अस्पताल विकास समिति गठन आदेश, २०६३ जारी भएकोमा हाल पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ जारी भई अस्पतालको नाममा भएको चल अचल सम्पत्तिलगायत कर्मचारीहरू प्रतिष्ठानमा सरेको अवस्था छ ।

पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ४४ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानका कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली २०६७, पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान आर्थिक प्रशासन नियमावली २०६७, सेवा आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार, अध्यक्ष तथा सदस्यको पारिश्रमिक सुविधा तथा सेवाका अन्य शर्त एवं बैठक सञ्चालन कार्यविधिसम्बन्धी नियमावली, २०६७ र पाटन अस्पताल सञ्चालन विनियमावली, २०६७ प्रतिष्ठानको सभाले स्वीकृति जनाई मिति २०६७।४।१ देखि लागू भएको छ ।

पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को परिच्छेद ६ को १३ मा सेवा आयोगको गठन सम्बन्धमा व्यवस्था गरी १३(१) मा प्रतिष्ठानको शिक्षक तथा कर्मचारीको नियुक्ति तथा बढुवाको लागि सिफारिश गर्न एक सेवा आयोग रहने व्यवस्था गरिएको छ । सोही ऐनको दफा १२ को देहाय (च) मा सेवा आयोगको सिफारिशमा प्रतिष्ठानको लागि आवश्यक पर्ने शिक्षक तथा कर्मचारी नियुक्ति तथा बढुवा गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । तर सोही ऐनको अधीनमा रही जारी भएको पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०६७ को नियम २४ मा सीमित आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षासम्बन्धी व्यवस्थामा यो नियमावली प्रारम्भ हुनुअघि प्रतिष्ठानको सेवामा नियुक्ति पाई कार्यरत कर्मचारीलाई सीमित आन्तरिक प्रतियोगितात्मक

परीक्षाको आधारमा एक पटकको लागि रिक्त स्थानमा स्थायी पदपूर्ति गर्न यस परिच्छेदमा लेखिएको कुनै पनि नियमले बाधा पुर्याएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्था गरी ऐनमा भएको सो व्यवस्थालाई चुनौती दिएको छ ।

स्वतन्त्ररूपमा पेशा व्यवसाय गर्ने पाउने र प्रतिस्पर्धा गर्न पाउने हकबाट बञ्चित हुने गरी प्रतिष्ठानको सेवामा रहेका सेवारत् कर्मचारीले मात्र आन्तरिक प्रतियोगितामा सामेल हुने पाउने गरी बनाइएको पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानका कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०६७ को नियम २४ को प्रावधान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च) र धारा १३ तथा पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा १२ (च) र दफा १३ (१) ले गरेका व्यवस्थाहरूसँग बाझिएको छ । उक्त नियम २४ मा भएको सीमित आन्तरिक प्रतिस्पर्धाको प्रावधानले रिक्त पदमा खुल्ला प्रतिस्पर्धामा दरखास्त गरी प्रतिस्पर्धामा सहभागी हुन पाउने संवैधानिक हकलाई कुण्ठित गरेको छ ।

पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानका कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावलीको परिच्छेद ६ मा बहुवा तथा स्तरवृद्धिसम्बन्धी व्यवस्था छ । सोही नियमावलीको नियम ३६ देखि नियम ५० सम्म बहुवासम्बन्धी विभिन्न प्रक्रियाको बारेमा उल्लेख छ । नियम ३६ मा कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनको आधारमा बहुवा गर्ने भनी पदसंख्या निर्धारण गरिएको पदमा सेवा आयोगले बहुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवारको कार्यक्षमताको मूल्याङ्कन गरी सबैभन्दा बढी अङ्क प्राप्त गर्ने उम्मेदवारलाई बहुवाको लागि अधिकृत तहका कार्यकारी परिषद्समक्ष सिफारिश गर्नेछ भनी नियमावलीको गरेको व्यवस्थालाई चुनौती दिँदै पाटन अस्पताल सञ्चालन विनियमावली, २०६७ को नियम ५ व्यवस्था गरिएको छ । जसमा अस्पतालका

पदाधिकारीहरूको नियुक्ति तथा पदावधि, मेडिकल निर्देशक, नर्सिङ निर्देशक, प्रशासकीय निर्देशक, वित्तीय निर्देशकको नियुक्ति कम्तीमा नवौं तहका कर्मचारीहरूमध्येबाट अस्पताल निर्देशकको सिफारिशमा कार्यकारी परिषद्ले गर्नेछ भन्ने उल्लेख छ । ऐ. विनियमावलीको नियम ८ मा अस्पतालमा कार्यरत् दशौं वा एघारौं तहमा कार्यरत् चिकित्सकहरूमध्येबाट विभागाध्यक्षको नियुक्ति निर्देशकको सिफारिशमा कार्यकारी परिषद्ले गर्नेछ भन्ने व्यवस्था राखिएको छ । जसले गर्दा विनियमावलीमा उल्लेखित व्यवस्थाले नियमावलीमा भएको व्यवस्थालाई प्रतिबन्धित गरेको छ । पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानको बैठक सञ्चालन पदाधिकारीको काम, कर्तव्य, अधिकार र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०६७ को नियम ३५ मा निर्देशकको काम, कर्तव्य र अधिकारसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । तर विनियमावलीमा भएको कामलाई उक्त कर्तव्य अधिकारसम्बन्धी व्यवस्थाले समर्थन गरेको छैन ।

पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानका कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०६७ को नियम २४, सेवा आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार तथा सदस्यको पारिश्रमिक सुविधा तथा सेवाका अन्य शर्त एवं बैठक सञ्चालन कार्यविधिसम्बन्धी नियमावली, २०६७ को विनियम १८ र पाटन अस्पताल सञ्चालन विनियमावली, २०६७ को विनियम ५ को देहाय २, ३ तथा सोही विनियमावलीको विनियम ८ को देहाय क र ख द्वारा व्यवस्थित व्यवस्था पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा १३(१) १२ (च) तथा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १२ र १३ द्वारा प्रदत्त हकसँग बाझिएको र *ने.का.प.* २०६७ अङ्क १२, नि.नं. ८५१५, पृष्ठ १९६९ मा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत हुँदा प्रस्तुत विवादको अन्तिम किनारा नलागेसम्म उल्लेखित कानून र

नियमावलीद्वारा व्यवस्थित कुनै पनि कामकारवाही नगर्नु, नगराउनु, यथास्थितिमा राख्नु भनी अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँँ साथै प्रतिष्ठानको प्राविधिक वा प्रशासनिक पदमा गरेको नियुक्ति २०६४।१०।२३ बाट लागू हुने गरी बदर गरी सो आधारमा हालसम्म खाइपाई आएको तलब, भत्ता र सुविधासमेत सरकारी बाँकीसरह असूलउपर गर्न र संस्थामा परेको हानी नोक्सानीसमेत नियुक्त गर्ने पदाधिकारीबाट असूलउपर गर्न सम्बन्धित निकायको नाममा आदेश जारी गरिपाउँँ । प्रतिष्ठानमा रहेका स्थायी कर्मचारी पारामेडिकल नर्स र डाक्टरहरूको बहुवा सेवा आयोगको सिफारिशबिना गरे भएको हुँदा सोसमेत बदर गरी सेवा आयोगलाई ऐनद्वारा प्रत्यायोजित अख्तियारी तत्काल कार्यान्वयन गर्न आदेश जारी गरिपाउँँ भन्ने निवेदन व्यहोरा ।

यसमा विपक्षीहरूको नाममा कारण देखाउ आदेश जारी गरी अन्तरिम आदेश जारी हुने नहुने सम्बन्धमा छुलफलका लागि मिति २०६९।१।११ को पेशी तारिख तोकिएको पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन तथा नियमावलीबमोजिम कर्मचारी नियुक्तिहायतको कार्य नगर्नु नगराउनु भनी अल्पकालीन अन्तरिम आदेश जारी हुने गरी यस अदालतबाट भएको मिति २०६०।१२।२७ को आदेश ।

प्रतिष्ठानका कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०६७ को नियम २४ मा उल्लेखित सीमित आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षासम्बन्धी व्यवस्थाले यो नियमावली प्रारम्भ हुनुअगाडि प्रतिष्ठानको परीक्षाको आधारमा एक पटकको लागि रिक्त स्थानमा स्थायी पदपूर्ति गर्न यस परिच्छेदमा लेखिएको कुनैपनि नियमले बाधा पुर्याएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्था छ । पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा १६(२) ले पाटन अस्पताललाई नै उक्त प्रतिष्ठानअन्तर्गत समाहित गरिसकेपछि सो अस्पतालमा कार्यरत् नेपाल स्वास्थ्य

सेवाका कर्मचारीहरूमध्ये प्रतिष्ठानमा काम गर्न चाहनेले यो ऐनअन्तर्गत बनेको कर्मचारीको सेवा, शर्त सुविधासम्बन्धी नियम प्रारम्भ भएको मितिले ६ महिनाभित्र स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयमा निवेदन दिनुपर्ने गरी ऐनको दफा ४३ मा व्यवस्था गरेकोमा कुनै पनि कर्मचारीले निवेदन नदिएकाले सोतर्फ केही गर्न नपरेको र अन्य कर्मचारीको हकमा जे जुन पदमा जसरी कार्यरत् थिए सोहीबमोजिम समायोजन गरी व्यवस्थापनसम्म गरिएको हो । प्रारम्भमा पाटन अस्पताल मात्र रहेकोमा पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ लागू भएपछि उक्त प्रतिष्ठानले स्वास्थ्य सेवा पुर्याउनका लागि पाटन अस्पताल सञ्चालन गर्नुका साथै स्वास्थ्य विज्ञानको क्षेत्रमा उच्चस्तरीय अध्ययन तथा अनुसन्धानको व्यवस्था गरी मुलुकलाई आवश्यक पर्ने दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्नसमेत यो प्रतिष्ठानको स्थापना भएकाले कर्मचारी तथा शिक्षक एवं अन्य कर्मचारीहरूको दरबन्दी तथा नामाकरणमा केही परिवर्तन भएको हो । तर, प्रारम्भमा व्यवस्थापन गर्ने सिलसिलामा सेवा आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार अध्यक्ष तथा सदस्यहरूको पारिश्रमिक सुविधा तथा सेवाका अन्य शर्त एवं बैठक सञ्चालन कार्यविधि नियमावली २०६७।१२।२७ मा लागू भएको छ । सोभन्दा अगाडि सेवा आयोगले समेत पूर्णता पाएको अवस्था पनि थिएन । यसरी सो समयमा आवश्यकताको सिद्धान्तका आधारमा कर्मचारी तथा शिक्षकहरूको पदस्थापन तथा समायोजनसम्म भएका छन्, तर प्रतिष्ठान बाहिरबाट नयाँ व्यक्तिको नियुक्ति भएको छैन । अस्पतालमा भएको डाक्टरलाई नै योग्यता र क्षमताका आधारमा शिक्षकतर्फ समायोजनसम्म गरिएको हो ।

पाटन अस्पताल सञ्चालन विनियमावली, २०६७ को विनियम ५ र ८ मा व्यवस्थित पदहरू खुल्ला प्रतियोगिताबाट विज्ञापन प्रकाशित गरी सेवा आयोगमार्फत नियुक्तिको प्रक्रिया अगाडि

बढाई नियुक्ति हुने वा बढुवा हुने प्रकृतिका नभई प्रशासनिक प्रकृतिका भएकोले निश्चित अवधिका लागि आन्तरिक प्रशासनिक प्रक्रियाबाट पूर्ति गरिने पद भएकोले उक्त व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३ र पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा १२(ख) र १३ को देहाय (१) ले गरेका व्यवस्थसँग बाझिएको छैन । पाटन अस्पताल सञ्चालन विनियमावली, २०६७ को नियम ५ र ८ मा पदाधिकारी र विभागाध्यक्षको नियुक्ति पदावधि तथा अन्य व्यवस्थामा अस्पतालमा कार्यरत् दशौं वा एघारौं तहमा कार्यरत् चिकित्सकहरू मध्येबाट अस्पतालको निर्देशकको सिफारिशमा कार्यकारी परिषद्को नियुक्ति गर्ने व्यवस्थाले सेवा आयोगको भूमिकालाई संकुचित गरेको छैन । अस्पतालको व्यवस्थापनको सिलसिलामा आफूसँगभएका कर्मचारी तथा चिकित्सकहरूमध्ये जेष्ठता तथा इमान्दारिता, उपलब्धता, प्रशासनिक क्षमतासमेतका आधारमा निर्देशकले गरेको सिफारिशका आधारमा कार्यकारी परिषद्ले नियुक्ति गर्ने हो । त्यस्ता पदहरूको नियुक्ति सेवा आयोगको अधिकारक्षेत्र नपर्ने हुँदा उक्त आयोगको सिफारिशबिना गरेको नियुक्ति बदर हुनुपर्दछ भन्ने विपक्षीको मागदावी कानूनसम्मत छैन ।

पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ४४ मा यो ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत अस्पतालमा कार्यरत् नेपाल स्वास्थ्य सेवाका कर्मचारीहरूमध्ये प्रतिष्ठानमा काम गर्न चाहने कर्मचारीले यस ऐनअन्तर्गत बनेको कर्मचारीको सेवा सुविधासम्बन्धी नियम प्रारम्भ भएका मितिले ६ महिनाभित्र स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयमा निवेदन दिनुपर्दछ । त्यस्तो कर्मचारीलाई नेपाल सरकारले प्रतिष्ठानको कर्मचारीको रूपमा रहने स्वीकृति दिएमा त्यस्ता कर्मचारी प्रतिष्ठानको कर्मचारी मानिनेछन भन्ने व्यवस्था गरेकोमा कसैले पनि आवेदन नगरी फिर्ता गएकाले बाँकी रहेका अस्पतालको सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई जे

जुन पदमा कार्यरत् थिए सोही पदमा रहने गरी प्रतिष्ठानको एउटै निर्णयबाट सबैलाई समायोजन गरिएको हो । सो समायोजनभित्र निवेदकमध्येका उत्तम के.सी. पनि पर्नुहुन्छ ।

अस्पतालमा चिकित्सकको रूपमा नियुक्ति पाई कार्यरत् रहेको व्यक्तिलाई प्रतिष्ठानले स्वास्थ्य विज्ञानको क्षेत्रमा उच्चस्तरीय अध्ययन तथा अनुसन्धानसमेत गर्ने गराउने उद्देश्यका साथ स्थापना भएकाले उच्च अध्ययनको सिलसिलामा प्रतिष्ठानको नियमानुसार उपप्राध्यापक, प्राध्यापक जस्ता पदहरू सिर्जना गरी सो पदहरूमा समायोजन गरिएको छ । निजहरूले खाईपाई आएको पारिश्रमिकमा फरक नपर्ने गरी केवल थप कामका लागि थप भत्ता उपलब्ध गराउने गरी पदहरू समायोजन गरिएका मात्र हुन् । त्यसैले सो विषयमा विपक्षीले भने जस्तो नियुक्ति भएको होइन । प्रतिष्ठानले हाल सेवा आयोगले आफ्नो कार्य पूर्णरूपले शुरू गरेपछि प्रतिष्ठानमा रहेका रिक्त दरबन्दीमध्ये स्थायी पदपूर्ति गर्नुपर्ने भएमा सेवा आयोगले नै विज्ञापन प्रकाशित गरी स्थायी नियुक्तिको लागि सिफारिश गर्ने कुरामा विवाद छैन तर सेवा आयोगले काम नै शुरू नगरेको अवस्थामा नियुक्ति बदर गरी निज कर्मचारीले खाईपाई आएको पारिश्रमिक सुविधासमेत सरकारी बाँकीसरह असूलउपर गरिपाऊँ भन्ने जिकीर कानूनसम्मत छैन । प्रतिष्ठान स्थापनाको समयमा ऐनको दफा ४३ ले दिएको अधिकारको प्रयोग गरी समायोजन गर्ने बाहेक अन्य कार्य भएको छैन ।

कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०६७ को नियम २४ खारेजीको माग गरेको सन्दर्भमा यो प्रतिष्ठानको स्थापना कालमा तत्काल ऐनले दिएको सबै शर्तहरू पूरा गर्ने सिलसिलामा केही कठिनाई आएको खण्डमा सो नियम २४ को व्यवस्थाबाट समस्याको समाधान खोज्ने आशयलाई गरिएको विशेष व्यवस्था हो । तर यस प्रतिष्ठानको नियमावलीमा सो

व्यवस्था गरिएको भएतापनि त्यसको प्रयोग गरी कुनै पनि कर्मचारीको नियुक्ति गरिएको छैन । २०६४।१०।२३ पश्चात् प्रतिष्ठानमा रहेका स्थायी कर्मचारी पारामेडिकल नर्स र डाक्टरहरूको बहुवा सेवा आयोगको सिफारिशबिना गरे भएको हुँदा सोसमेत बदर गरिपाउँ भन्ने सम्बन्धमा प्रतिष्ठानको गठनपछि पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ४३ बमोजिम तत्काल कार्यरत् रहेका कर्मचारीहरूलाई उक्त प्रतिष्ठानमा समायोजन गर्ने सिलसिलामा नेपाल स्वास्थ्य सेवाअन्तर्गतका कर्मचारीहरूलाई प्रतिष्ठानमा काम गर्न चाहेमा यस ऐनअन्तर्गत बनेको कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम प्रारम्भ भएको मितिले ६ महिनाभित्र स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयमा निवेदन दिने व्यवस्था गरेकोमा कुनै पनि कर्मचारीले निवेदन नदिएकाले समायोजन नै गर्नु परेन । अन्य उक्त अस्पतालमा कार्यरत् रहेका कर्मचारीहरू स्वतः सो प्रतिष्ठानअन्तर्गत आ-आफ्नो कार्यरत् पदमा समायोजन भएको हो । आन्तरिक तह मिलान, प्रतिष्ठानको उच्च शिक्षाका लागि चाहिने उपप्राध्यापक, सहप्राध्यापक तथा प्राध्यापकहरूको व्यवस्था गरिएको छ । जसमा सम्बन्धित डाक्टरले खाईपाई आएको तलब स्केलमा केही परिवर्तन नगरी केवल EXTRA WORKS EXTRA PAY को हिसाबबाट थप कार्य गरेबापत थप सुविधासम्म उपलब्ध गराएको हो । उक्त कार्य गर्दा निवेदकहरूको अधिकारमा प्रतिकूल प्रभाव पर्न गएको छैन । बहुवाको निर्णयको कारणबाट निजहरूको मौलिक अधिकारमा कुनै प्रतिकूल प्रभाव परेको नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानसमेत ४ को संयुक्त लिखित जवाफ ।

पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ मिति २०६४।१०।२३ देखि लागू भएतापनि प्रक्रियागतरूपले सबै पदाधिकारीहरूको नियुक्ति भई पूर्णता पाउन समय लागेको हुँदा सेवा

आयोग गठन बन्ने कार्य आरम्भ नगरूञ्जेलसम्म प्रतिष्ठानमा अख्तियारप्राप्त पदाधिकारीहरूले आवश्यकताको सिद्धान्तका आधारमा कर्मचारी तथा शिक्षक नियुक्ति गर्नुपरेमा गर्न सक्ने गरी ऐन तथा नियमावलीमा प्राप्त अधिकारको आधारमा भएको हो । उक्त ऐनको दफा ४३ ले गरेको व्यवस्थाबमोजिम ६ महिनाभित्र स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयमा निवेदन दिनुपर्ने व्यवस्था गरेकोमा कसैले पनि निवेदन नदिएकाले सो सम्बन्धमा केही गरिरहनुपरेन । उनीहरू आ-आफ्नो दरबन्दी भएको स्थानमा फिर्ता गएको अवस्था छ । कार्यकारी परिषदले खुल्ला तथा प्रतियोगितात्मक परीक्षाद्वारा पूर्ति गर्ने गरी निर्धारण गरिएको पद संख्याअनुसार पदपूर्तिका लागि परीक्षाको किसिम निर्धारण गर्ने, परीक्षा सञ्चालन गर्ने, खुल्ला तथा आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षामा सबैभन्दा बढी अङ्क प्राप्त गर्ने उम्मेदवारलाई योग्यताक्रमका आधारमा नियुक्तिका लागि सिफारिश गर्ने जस्ता कार्य सेवा आयोगको हो । हामी सेवा आयोगका सदस्यहरूले वर्तमान ऐन तथा नियमावलीहरूमा रहेको अधिकारको प्रयोग गरी आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गरेका हौं ।

ऐन निर्माण गर्ने क्रममा नै कर्मचारी तथा शिक्षकहरूको समायोजनको आवश्यकतादेखि सेवा आयोगले पूर्णता पाई कामको थालनी नगरूञ्जेलसम्मका लागि विशेष व्यवस्थाका आधारमा गरेको र त्यसरी भए गरेको काम कारवाही कानूनसम्मत बनाउनका लागि नियमावलीमा सो व्यवस्था गरिएको हो । प्रतिष्ठानको आफ्नो उद्देश्य पूर्तिका लागि गर्नुपर्ने महत्वपूर्ण कार्यलाई ध्यानमा राखी नियमावली निर्माण गरेको हुँदा र त्यसलाई अख्तियारप्राप्त निकायले समर्थन गरेको हुँदा विपक्षीहरूले भने जस्तो सो नियम १८ मा भएको व्यवस्थाले विपक्षीहरूको कुनै हक अधिकारलाई कुण्ठित गरेको छैन । विपक्षीहरूले आफ्नो निवेदनको दावीमा पाटन अस्पताल

सञ्चालन विनियमावली, २०६७ को नियम ५ मा अस्पतालका पदाधिकारीहरूको नियुक्ति कम्तीमा नवौं तहका कर्मचारीहरूमध्येबाट अस्पतालका निर्देशकको सिफारिशमा कार्यकारी परिषद्ले र नियम ८ मा विभागाध्यक्षको नियुक्ति अस्पतालमा दशौं वा एघारौं तहमा कार्यरत चिकित्सकहरूमध्येबाट अस्पतालको निर्देशकको सिफारिशमा कार्यकारी परिषद्ले गर्ने व्यवस्थाले सेवा आयोगको भूमिकालाई संकुचित पारेको होइन । उक्त पदहरू स्थायी वा बहुवाद्द्वारा पूर्ति गरिने पद होइनन् । स्थायी शिक्षक तथा कर्मचारीहरूमध्येबाट अस्पतालको निर्देशकले गरेको सिफारिशका आधारमा कार्यकारी परिषद्ले नियुक्ति दिने हुँदा यी पदहरूमा गरिने नियुक्ति सेवा आयोगको क्षेत्राधिकारभित्र पर्दैन । हामी सेवा आयोगका सदस्यहरू निश्चित अवधिका लागि नियुक्त भएको हुनाले आफ्नो कार्यावधिभित्र कार्यकारी परिषद्ले स्थायी तथा बहुवाद्द्वारा पदपूर्ति गर्नुपर्ने दरबन्दीको सिफारिश गरेपछि त्यसको निर्धारित पद्धतिका आधारमा परीक्षा लिई सबै भन्दा योग्यतम व्यक्तिहरूलाई आवश्यकताका आधारमा सिफारिश गर्ने भएकाले दरबन्दी पदपूर्तिका लागि सेवा आयोगका तर्फबाट विज्ञापन प्रकाशित गरी आफ्नो कामको थालनी गरेको र उक्त कार्य कानूनबमोजिमको हुँदा आदेश जारी गरी रहनुपर्ने अवस्था विद्यमान नरहेकाले निवेदन दावी खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान नेपाल सेवा आयोगका सदस्य डा. पवन शर्मा, ए. पदेन सदस्य लोकसेवा आयोगका प्रतिनिधि राजेन्द्रप्रसाद साहको संयुक्त लिखित जवाफ ।

पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा १३(१) अनुसार प्रतिष्ठानको शिक्षक तथा कर्मचारीको नियुक्ति तथा बहुवाको लागि सिफारिश गर्न एक सेवा आयोग रहने र सोही ऐनको दफा १२(ब) मा कार्यकारी परिषद्ले सेवा आयोगको सिफारिशमा प्रतिष्ठानको लागि

आवश्यक पर्ने शिक्षक तथा कर्मचारी नियुक्ति तथा बहुवा गर्ने व्यवस्था गरेको छ । सोही ऐनको दफा ३८(२) बमोजिम सेवा आयोगले आफूलाई प्राप्त अधिकारमध्ये आवश्यकताअनुसार केही अधिकार प्रतिष्ठानको कुनै पदाधिकारी वा मातहतको कुनै निकायलाई प्रत्यायोजन गर्नसक्ने व्यवस्था गरेबमोजिम भएको अवस्थामा सेवा आयोगको अधिकार कुण्ठित भएको भनी कानून खारेजीको माग गर्नु अनुचित हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रीको लिखित जवाफ ।

पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ४४ ले ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न प्रतिष्ठानले आवश्यक नियम बनाउन सक्ने गरी प्रतिष्ठानलाई अधिकार प्रदान गरेको र प्रतिष्ठानले बनाउने नियम विनियममा यस मन्त्रालयको संलग्नता नहुने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने कानून तथा न्याय मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकद्वयलाई इजलासबाट पटकपटक पुकारा गर्दासमेत अनुपस्थित रहेका र निजहरूको तर्फबाट नियुक्त कानून व्यवसायीहरूसमेत बहसमा उपस्थित हुन आएको अवस्था भएन । विपक्षी पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री तुलबहादुर श्रेष्ठले पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानका कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०६७ प्रारम्भ हुनुअघि प्रतिष्ठानको सेवामा नियुक्त पाई कार्यरत कर्मचारीबाट सीमित आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षाको आधारमा एक पटकको लागि रिक्त स्थानमा स्थायी पदपूर्ति गर्न यस परिच्छेदमा उल्लिखित कुनै पनि प्रावधानले बाधा पुर्याएको मानिने छैन भन्ने उल्लेख भएबमोजिमको अधिकारको प्रयोग भएको हो । काम गर्न चाहने प्रतिष्ठानका कर्मचारीले छ महिनाभित्र निवेदन दिनुपर्ने र सरकारले स्वीकृति दिएमा कर्मचारी मानिने भन्ने

पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ दफा ४३ मा भएको व्यवस्थालाई निवेदकहरूले चुनौती दिएका छैनन् । विकास समितिमा कार्यरत् शिक्षक तथा कर्मचारी प्रतिष्ठानको समानान्तर तहको पदमा सरेको मानिने छ भन्ने दफा ४३ (१) को व्यवस्थाको वैधानिकतामा पनि प्रश्न उठाइएको छैन । विभागीय प्रमुखहरू नियुक्ति गरेको र तोकेको विषयमा निवेदकको कुनै सरोकार नै छैन । कर्मचारीहरू जुन तहमा र पदमा थिए सोही पदमा समायोजन भएको हो तलब वृद्धि र बढुवा होइन । निवेदकहरूले उल्लेख गरेका कानूनी प्रावधानहरू संविधानको कुनै पनि धारासँग नबाझिएको हुँदा रिट खारेज हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसैगरी विपक्षी पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री चण्डेश्वर श्रेष्ठले सेवा आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकारबमोजिम भएको कामलाई वैधता प्रदान गरेको कार्यलाई प्रश्न उठाइएको छ । तलब भत्ता भराई पाउन माग गरिएको छ । तर ती कर्मचारीहरूलाई विपक्षी बनाइएको छैन । बढुवा भएकै छैन तर त्यो बदरको माग छ । बढुवा गरेको भए मर्का पर्ने पक्षले उजूरी गर्न पाउने हो तर सार्वजनिक सरोकारको नाममा असम्बन्धित व्यक्तिले निवेदन दिएको अवस्था छ । २०६४।१०।२३ मा ऐन आयो तर पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानले २०६६।६।६ मा पूर्णता पायो । पूर्णता प्राप्त गर्नुभन्दा अगाडि आफ्नो स्रोतबाट सञ्चालित थियो । जसले अस्पताललाई योगदान पुर्याएका छन् तिनीहरूलाई नै सेवाबाट अलग हुनुबाट सुरक्षा प्रदान गर्न कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०६७ को नियम २४ आएको हो । सुविधा प्रदान नगर्ने हो भने काम गरिरहेका व्यक्तिको हक जान्छ । निवेदकमध्ये अच्युतराज बुढाथोकीको कुनै सरोकार छैन र अर्का निवेदक उत्तम के.सी. समायोजन भइसकेको

हुँदा निवेदन निरर्थक छ । सार्वजनिक हितमा नै गर्नुपर्ने कार्यलाई सार्वजनिक सरोकारअन्तर्गत चुनौती दिनु सार्वजनिक सरोकार कै विरुद्ध हुन्छ । निवेदकलाई के फाइदा हुन्छ त्यो कुरा खुल्दैन । के कुरामा प्रतिस्पर्धा हो त्यो पनि खुल्दैन । सेवा आयोगले पहिला भएको कामलाई वैधता दिएकोसम्म हो । भइरहेको पदमा पदाधिकारी तोकेकोलाई नयाँ सम्झन मिल्ने अवस्था छैन । नयाँ नियुक्ति नभै जिम्मेवारी तोकेको अवस्थामा छुट्टै खुल्ला प्रतियोगिताबाट पदपूर्ति गर्नुपर्दछ भन्न मिल्दैन, तसर्थ रिट जारी हुनुपर्ने अवस्था नहुँदा खारेज हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

सरकारी निकायको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश शर्मा पौडेलले प्रत्यायोजित अधिकारअन्तर्गत नियम बनाएको कुरामा सरकार जिम्मेवार छैन । नियम बनाउने अधिकार कानूनले पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानलाई दिएको हुँदा रिट जारी हुनुपर्ने अवस्था नभएकोले खारेज हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनी निवेदन व्यहोरा, लिखित जवाफ र सम्बन्धित कानूनी प्रावधानहरूसमेत अध्ययन गरी हेर्दा मागबमोजिम रिट जारी हुनुपर्ने हो होइन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा १३(१) को अधीनमा रही जारी भएको पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०६७ को नियम २४ मा नियमावली प्रारम्भ हुनुअघि प्रतिष्ठानको सेवामा नियुक्ति पाई कार्यरत् कर्मचारीलाई सीमित आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षाको आधारमा एक पटक रिक्त स्थानमा स्थायी पदपूर्ति गर्न सक्ने गरी बनाइएको उक्त प्रावधान नेपालको

अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च) र धारा १३ तथा पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा १२ (च) र दफा १३ को देहाय (१) ले गरेका व्यवस्थाहरूसँग बाझिएको छ । त्यसै गरी सोही नियमावलीको नियम ३६ मा कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनको आधारमा बहुवा गर्ने भनी पदसंख्या निर्धारण गरिएको पदमा सेवा आयोगले बहुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवारको कार्यक्षमताको मूल्याङ्कन गरी सबैभन्दा बढी अङ्क प्राप्त गर्ने उम्मेदवारलाई बहुवाको लागि कार्यकारी परिषद्समक्ष सिफारिश गर्नेछ भनी नियमावलीले गरेको व्यवस्थालाई चुनौती दिँदै पाटन अस्पताल सञ्चालन विनियमावली, २०६७ को विनियम ५ मा अस्पतालका पदाधिकारीहरूको नियुक्ति तथा पदावधि, मेडिकल निर्देशक, नर्सिङ निर्देशक, प्रशासकीय निर्देशक, वित्तीय निर्देशकको नियुक्ति कम्तीमा नवौं तहका कर्मचारीहरूमध्येबाट अस्पताल निर्देशकको सिफारिशमा कार्यकारी परिषद्ले गर्नेछ भनी भएको व्यवस्था र दशौं वा एघारौं तहमा कार्यरत चिकित्सकहरूमध्येबाट विभागाध्यक्षको नियुक्ति निर्देशकको सिफारिशमा कार्यकारी परिषद्ले गर्नेछ भनी सोही विनियम ८ ले व्यवस्था गरेबाट नियमावलीमा भएको व्यवस्थालाई विनियमावलीले बन्देज गरेको छ ।

३. पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानका कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०६७ को नियम २४, सेवा आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार तथा सदस्यको पारिश्रमिक सुविधा तथा सेवाका अन्य शर्त एवं बैठक सञ्चालन कार्यविधिसम्बन्धी नियमावली, २०६७ को विनियम १८ र पाटन अस्पताल सञ्चालन विनियमावलीको विनियम ५ को देहाय २, ३ तथा सोही विनियमावलीको विनियम ८ को देहाय क र ख द्वारा व्यवस्थित व्यवस्था पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा १३(१) १२ (च) तथा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १२ र १३ द्वारा प्रदत्त हकसँग बाझिएको भनी

उक्त नियमावली र विनियमावलीका प्रावधानहरू बदर गरी प्रतिष्ठानको प्राविधिक वा प्रशासनिक पदमा गरेको नियुक्ति २०६४।१०।२३ बाट लागू हुनेगरी बदर गरी सो आधारमा हालसम्म खाईपाई आएको तलब, भत्ता र सुविधासमेत सरकारी बाँकीसरह उपर गर्न र संस्थामा परेको हानि नोक्सानीसमेत नियुक्त गर्ने पदाधिकारीबाट असूलउपर गरिपाऊँ भन्ने निवेदन दावी रहेको छ ।

४. अस्पतालमा कार्यरत नेपाल स्वास्थ्य सेवाका कर्मचारीहरूमध्ये प्रतिष्ठानमा काम गर्न चाहने कर्मचारीले कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०६७ प्रारम्भ भएको मितिले ६ महिनाभित्र स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयमा निवेदन दिनुपर्ने गरी ऐनको दफा ४३ मा व्यवस्था गरेकोमा कुनै पनि कर्मचारीले निवेदन नदिएका र विकास समितिअन्तर्गतका कर्मचारीको हकमा अस्पतालको सम्पूर्ण कर्मचारीहरू जुन पदमा कार्यरत थिए सोही पदमा रहने गरी प्रतिष्ठानको एउटै निर्णयबाट सबैलाई समायोजन गरिएको हो । सो समायोजनभित्र निवेदकमध्येका उत्तम के.सी. पनि पर्दछन् । आवश्यकताको सिद्धान्तका आधारमा कर्मचारी तथा शिक्षकहरूको पदस्थापन तथा समायोजनसम्म भएका छन्, तर प्रतिष्ठानबाहिरबाट नयाँ व्यक्तिको नियुक्ति भएको छैन । अस्पतालमा भएको डाक्टरलाई नै योग्यता र क्षमताका आधारमा शिक्षकतर्फ समायोजनसम्म गरिएको हो । पाटन अस्पताल सञ्चालन विनियमावली, २०६७ को विनियम ५ र ८ मा व्यवस्थित पदहरू खुल्ला प्रतियोगिताबाट विज्ञापन प्रकाशित गरी सेवा आयोगमार्फत नियुक्तिको प्रक्रिया अगाडि बढाई नियुक्ति हुने वा बहुवा हुने प्रकृतिका नभई प्रशासनिक प्रकृतिका भएकोले निश्चित अवधिका लागि आन्तरिक प्रशासनिक प्रक्रियाबाट पूर्ति गरिने पद हुन् । प्रतिष्ठानमा कार्यरत कर्मचारीको हकमा एक पटक सीमित आन्तरिक प्रतियोगिताबाट पूर्ति गरिने

भनी कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०६७ को नियम २४ मा व्यवस्था गरिएको भए तापनि त्यसको प्रयोग गरी कुनै पनि कर्मचारीको नियुक्ति गरिएको छैन ।

५. आन्तरिक तह मिलान, प्रतिष्ठानको उच्च शिक्षाका लागि चाहिने उपप्राध्यापक, सहप्राध्यापक तथा प्राध्यापकहरूको व्यवस्था गर्दा सम्बन्धित डाक्टरले खाईपाई आएको तलब स्केलमा केही परिवर्तन नगरी केवल Extra works extra pay को हिसाबबाट थप कार्य गरेबापत थप सुविधासम्म उपलब्ध गराएको हो । पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा १३(१) अनुसार प्रतिष्ठानको शिक्षक तथा कर्मचारीको नियुक्ति तथा बढुवाको लागि सिफारिश गर्न सेवा आयोग रहने, सोही ऐनको दफा १२(च) अनुसार कार्यकारी परिषदले सेवा आयोगको सिफारिशमा प्रतिष्ठानको लागि आवश्यक पर्ने शिक्षक तथा कर्मचारी नियुक्ति तथा बढुवा गर्ने व्यवस्था गरी सोही ऐनको ३८(२) बमोजिम सेवा आयोगले आफूलाई प्राप्त अधिकारमध्ये आवश्यकताअनुसार प्रत्यायोजित गर्न सक्ने हुँदा उक्त ऐनको अधीनमा रही बनेका नियमावली तथा विनियमावलीका प्रावधान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ तथा पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ सँग नबाझिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख छ ।

६. पाटन अस्पताल स्थापना गरी सोको सञ्चालनार्थ नेपाल सरकार र युनाइटेड मिशन टु नेपालबीच ५ वर्षको लागि सम्झौता गरिएको र नवीकरण सन् २००५ डिसेम्बर २५ मा गर्नुपर्नेमा मिशनले अस्पताल सञ्चालन प्रक्रियाबाट अलग भएपछि पाटन अस्पताल विकास समिति गठन आदेश, २०६३ जारी भई सोअन्तर्गत पाटन अस्पताल सञ्चालन भई आएकोमा मिति २०६४।१०।२३ मा पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ जारी भई हाल उक्त अस्पताल पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानको नामबाट सञ्चालनमा रहेको अवस्था छ ।

७. पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान स्वायत्त निकाय नभई प्रत्यक्ष सरकारी नियन्त्रणमा रहेको निकाय रहेको भनी निवेदकहरूले यस प्रतिष्ठानको स्वायत्ततामाथि प्रश्न उठाएका छन् । पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानलाई आफ्नो प्रशासनिक तथा कार्यगत स्वायत्तता छ वा छैन भन्नेतर्फ विचार गर्दा, पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ४ मा भएको व्यवस्था हेर्दा “प्रतिष्ठान अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला एक स्वशासित संस्था हुनेछ” भन्ने उल्लेख छ । स्वास्थ्य विज्ञानको क्षेत्रमा उच्चस्तरीय अध्ययन र अनुसन्धानको व्यवस्था गरी मुलुकलाई आवश्यक पर्ने दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्न तथा स्वास्थ्य सेवा प्रणालीलाई सुदृढीकरण गरी सर्वसाधारण जनतालाई गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउनको लागि पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानको स्थापना र सञ्चालन गर्न वाञ्छनीय भएको भन्ने पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को प्रस्तावनाबाट देखिन्छ । उक्त ऐनको अधीनमा रही पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानले देहायको क्षेत्रमा योगदान दिनुपर्ने गरी सो संस्थालाई थप जिम्मेवारीसमेत सुम्पेको छ ।

(क) स्वास्थ्य विज्ञानको क्षेत्रमा उच्चस्तरीय अध्ययन र अनुसन्धानको व्यवस्था गरी मुलुकलाई आवश्यक पर्ने दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्ने,

(ख) स्वास्थ्य सेवा प्रणालीलाई सुदृढीकरण गरी सर्वसाधारण जनतालाई गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउने ।

८. यस्तो अहम् उद्देश्यकासाथ स्थापना भएको उद्देश्यमूलक र सेवामूलक संस्थाको स्वतन्त्रता र स्वायत्तताका सम्बन्धमा ऐनमा नै स्पष्ट किटान गरिएको छ । आफ्नो सहज गतिविधि सञ्चालन गर्नको लागि पूर्वाधार खडा गर्न आर्थिक व्यवस्थाका लागिसमेत सोही ऐनको दफा ४(३) ले अधिकार प्रदान गरेको र दफा १३(१) ले प्रतिष्ठानको शिक्षक तथा कर्मचारीको

नियुक्ति तथा बढुवाको लागि सिफारिश गर्न सेवा आयोग रहने गरी व्यवस्था गरी आर्थिक तथा अन्य व्यवस्थापकीय स्वायत्तता प्रदान गरेको हुँदा प्रतिष्ठानले आफ्नो उद्देश्यप्राप्तिको लागि कार्य गर्न व्यवस्थापकीय स्वायत्तता प्राप्त संस्थाको रूपमा स्थापित संस्था भन्ने कुरामा विवाद भएन । यस्तो आधारभूत तथ्यको बेवास्ता गरी अस्पताललाई पूर्ण सरकारी निकायको रूपमा हेरी सरकारी कर्मचारीको हकमा आकर्षित हुने मापदण्ड नै लागू गराउने हिसाबले निवेदकले प्रस्तुत मुद्दामा पत्र उठाउन खोजेको भएपनि सो स्वीकार्य हुने अवस्था रहेन । स्वायत्त अस्पताल त्यसमा पनि शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नेसमेत दायित्व भएको संस्थाको प्रकृति, जनशक्तिको व्यवस्थापनको आवश्यकता र पूर्ववर्ती अस्पतालमा सेवारत कर्मचारीहरूलाई हालको स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानमा समायोजन गर्नुपर्ने वैधानिक आवश्यकतालाई उपेक्षा गरेर सरकारी संस्थाको सञ्चालनको मापदण्डबाट प्रभावित भएर कुनै दृष्टिकोण बनाई हेर्ने कोशिस गर्नु सर्वथा अनुपयुक्त हुने कुरा मननीय छ । स्वास्थ्य विज्ञानको क्षेत्रमा उच्चस्तरीय अध्ययन र अनुसन्धानको व्यवस्था गरी मुलुकलाई आवश्यक पर्ने दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्न तथा स्वास्थ्य सेवा प्रणालीलाई सुदृढीकरण गरी सर्वसाधारण जनतालाई गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउने यस्तो अहम् उद्देश्यका साथ स्वायत्त निकायको रूपमा स्थापना भएको उद्देश्यमूलक र सेवामूलक निकाय र नेपाल सरकारद्वारा संस्थापित अन्य प्रशासनिक निकायका बीचमा तुलना गरी ऐनले परिकल्पना गरेको यस निकायको व्यवस्थापकीय स्वायत्तताका सम्बन्धमा हलुकाढङ्गले लिन किमार्थ मिल्दैन ।

९. निवेदकले पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानका कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०६७, को नियम २४, सेवा आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार तथा सदस्यको पारिश्रमिक सुविधा तथा सेवाका अन्य शर्त एवं बैठक सञ्चालन कार्यविधिसम्बन्धी नियमावली,

२०६७ को नियम १८, पाटन अस्पताल सञ्चालन विनियमावली, २०६७ को विनियम ५ को देहाय २, ३ तथा सोहि विनियमावलीको विनियम ८ को देहाय क र ख द्वारा व्यवस्थित व्यवस्था पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा १२ (च) तथा १३ (१) र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ र १३ सँग बाझिएको भनी उक्त प्रावधानहरूलाई बदर गर्न माग गरिएको छ ।

१०. पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानका कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०६७ को नियम २४ लाई चुनौती दिई बदरको माग गरेतर्फ विचार गर्दा उक्त नियममा यस्तो व्यवस्था रहेको छ :

२४ “सीमित आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षा: यो नियमावली प्रारम्भ हुनुअघि प्रतिष्ठानको सेवामा नियुक्ति पाई कार्यरत कर्मचारीलाई सीमित आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षाको आधारमा एक पटकको लागि रिक्त स्थानमा स्थायी पदपूर्ति गर्न यस परिच्छेदमा लेखिएको कुनै पनि नियमले बाधा पुर्याएको मानिने छैन ।”

११. पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा १३(१) अनुसार प्रतिष्ठानको शिक्षक तथा कर्मचारीको नियुक्ति तथा बढुवाको लागि सिफारिश गर्न एक सेवा आयोग रहने र सोही ऐनको दफा १२(च) मा कार्यकारी परिषदले सेवा आयोगको सिफारिशमा प्रतिष्ठानको लागि आवश्यक पर्ने शिक्षक तथा कर्मचारी नियुक्ति तथा बढुवा गर्ने व्यवस्था गरेको र सोही ऐनको दफा ३८(२) बमोजिम सेवा आयोगले आफूलाई प्राप्त अधिकारमध्ये आवश्यकताअनुसार केही अधिकार प्रतिष्ठानको कुनै पदाधिकारी वा मातहतको कुनै निकायलाई प्रत्यायोजन गर्नसक्ने तथा सोही ऐनको दफा ४४ ले ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न प्रतिष्ठानले आवश्यक नियम बनाउन सक्ने गरी प्रतिष्ठानलाई अधिकार प्रदान गरेको देखिन्छ ।

१२. नेपाल सरकार र युनाइटेड मिशन टु नेपालबीच भएको सम्झौताबमोजिम पाटन अस्पताल सञ्चालन भएकोमा सन् २००५ डिसेम्बर २५ देखि मिशन टु नेपाल अस्पताल सञ्चालन प्रक्रियाबाट अलग भएपछि पाटन अस्पताल विकास समिति गठन आदेश, २०६३ जारी भई सो अन्तर्गत पाटन अस्पताल सञ्चालन भई मिति २०६४।१०।२३ मा पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ द्वारा पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान स्थापना भएपछि प्रतिष्ठान हुनुपूर्व उक्त अस्पतालमा कार्यरत् रहेका कर्मचारीको हकमा सामाजिक सुरक्षा एवं प्रत्याभूतिका लागि पहिलादेखि नै कार्यरत् रहेका कर्मचारीलाई एक पटक अवसर प्रदान गर्न ऐनको दफा ४४ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानका कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०६७ को नियम २४ को विशेष व्यवस्था गरी सो प्रयोजनको लागि योग्यताका आधारमा सम्बन्धित पदको परीक्षामा सामेल हुनको लागि एकपटक अवसर दिने कानूनी व्यवस्था गरेकोलाई गैरवैधानिक भन्न मिल्ने। तत्कालीन पाटन अस्पतालको सेवामा नियुक्ति पाई सेवारत् रहेका र पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान स्थापना हुँदासमेत आफ्नो सेवालालाई निरन्तरता दिई अविच्छिन्नरूपले काम गरेका कर्मचारीको हकमा विशेष व्यवस्था गरी त्यस्ता कर्मचारीलाई प्रतिष्ठानबाट माग हुने पदमा एकपटकको प्रतियोगितामा सामेल हुन पाउने गरी भएको विशेष व्यवस्थाले यी निवेदकहरूको हक हितमा कुनै प्रतिकूल असर पुग्न गएको देखिँदैन।

१३. ऐनको दफा ४४ लाई नै चुनौती दिइएको अवस्था एकातिर छैन भने सो अन्तर्गत व्यवस्थापन गर्नुपरेको वस्तुतथ्यको पनि मूल्याङ्कन गर्नु जरूरी देखिन्छ। अहिले प्रतिष्ठानमा रूपान्तरण हुनुपूर्व पाटन अस्पतालमा कार्यरत् रहेका जनशक्ति प्रतिष्ठानलाई पर्ने आवश्यकता, अनि

तत्काल सेवारत जनशक्तिको अनुभव एवं तिनको समायोजन र सुरक्षाको आवश्यकता अवैध कुराहरू होइनन। तत्काल कार्यरत् जनशक्तिलाई लक्षित गरी सीमित प्रतियोगिताद्वारा एकपटक अवसर दिने भन्ने नियमावलीमा व्यवस्था भएबाट सीमित प्रतियोगिता भन्ने शब्दबाट निवेदकहरू झस्केको देखिन्छ। यथार्थमा यो अवस्था अस्पतालको पृष्ठभूमिमा हेर्दा एउटा संक्रमणकालीन विशेष अवस्था हो।

१४. अस्पतालमा अधिदेखि सेवारत् रहेको कारणले उनीहरूको योगदानको सम्मानस्वरूप पनि यस्तो व्यवस्था गरिएको हुनसक्छ। तर यसो भन्दैमा यस व्यवस्थाबमोजिम स्थायीरूपमा नियुक्त हुनको लागि प्रतियोगितात्मक परीक्षामा सामेल भई उत्तीर्ण हुनै नपर्ने भन्ने होइन। पदको स्तर र आवश्यकता सुहाउँदो परीक्षा उत्तीर्ण हुन नसकेमा उक्त कानूनको अवसर नपाउने पनि प्रष्ट छ। यसबाट अयोग्य नियुक्तिको बाटो खुलेको भन्ने देखिँदैन। त्यसमा पनि एकपटकको अवसरमा सीमित गरिएकोबाट यसको दुरुपयोगको सम्भावना पनि नियन्त्रित नै देखिन्छ। सेवारत् कर्मचारीहरूलाई उनीहरूको अनुभव र पृष्ठभूमिको उपेक्षा गरी नितान्त सेवागत जनशक्तिको रूपमा नै व्यवहार गर्नुपर्छ भन्नु पनि समान व्यवहारको सिद्धान्त होइन। त्यसैले जुन उद्देश्य र सीमासहित उपरोक्त नियमको व्यवस्था भएको छ, त्यसमा आधारभूत असंवैधानिकता विद्यमान छ भन्न मिल्ने देखिँदैन। यस्तो प्रसंगको सम्बन्धमा निवेदक राममाया लामिछानेसमेत र विपक्षी मानव अधिकार आयोगसमेत भएको ०६७-WS-००६०, ६७-WO-०९५६ को उक्त रिट निवेदनहरूमा विशद चर्चा भईसकेको छ।

१५. प्रस्तुत मुद्दामा साविक अस्पतालमा कार्यरत् रहेका निवेदकमध्ये उत्तम के.सी. प्रतिष्ठानको हालको ल्याव असिष्टेन्ट पदमा समायोजन भईसकेको भन्ने लिखित जवाफ रहेको छ। उक्त लिखित जवाफप्रति निवेदकले कुनै

प्रतिक्रियासमेत जनाएको अवस्था छैन । त्यस्तै अर्का निवेदक अधिवक्ता अच्युतराज बुढाथोकी प्रतिष्ठानको कुनै पनि पदको योग्यताप्राप्त व्यक्ति तथा प्रतिस्पर्धी व्यक्तिसमेत नभएको अवस्थामा सार्वजनिक सरोकार भनी निवेदन गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिष्ठानको प्रयोजनको लागि जनशक्ति आपूर्तिको विशुद्ध व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रश्न उपस्थित रहेको देखिन्छ । सेवारत जनशक्तिलाई कुन हदसम्म आन्तरिक प्रतिस्पर्धाबाट पदपूर्ति गर्ने भन्ने प्रश्न देखिन्छ । अन्य कुनै अयोग्यताको प्रश्न समावेश भएको देखिँदैन । प्रतिष्ठानको सेवामा आउन चाहने इच्छुक र योग्य जनशक्ति धेरै भई त्यसको छनौटको प्रश्न उठ्दा यस्ता प्रश्न उठ्न सक्ने हुन्छन् । त्यस प्रयोजनको लागि हो भने निवेदकहरूले आफ्नो र निज जस्ता अन्य व्यक्तिको हित कसरी प्रभावित भयो र असंवैधानिक पद्धतिको कार्यान्वयन हुन लाग्यो भन्ने कुरा देखाउन सक्नुपर्ने हो । त्यस्तो कुनै स्थिति निवेदकहरूले देखाउन सकेको छैन । यथार्थमा विद्यमान सेवारत व्यक्तिहरूको हकमा सिर्जित सीमित समूहको विरुद्ध उठाइएको प्रश्न स्वयंले सार्वजनिक हितको प्रश्न निर्माण गर्छ भन्ने होइन । निवेदकहरूको हक कसरी प्रभावित भयो भन्ने नै प्रथमतः सार्वजनिक हित र सरोकारको मुद्दामा खुलाउन सक्नुपर्ने हुन्छ । जुन प्रस्तुत मुद्दामा देखिँदैन ।

१६. सार्वजनिक सरोकारको विषयमा यस अदालतको धारणा र प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतलाई यहाँनेर हेर्नु सान्दर्भिक देखिन आएको छ । “असम्भव र काल्पनिक विषयलाई आधार बनाई अनावश्यक तर्क वितर्क र जिज्ञाशा गरी सस्तो लोकप्रियताका लागि यस अदालतको महत्वपूर्ण समय बर्बाद गर्नु जिम्मेवार कानून व्यवसायीलाई शोभा दिने कुरा होइन । यस विषयमा आगामी दिनमा ध्यान पुरयाउनु पर्ने” (ने.का.प.२०६७, नि.नं.८२६४, भदौ, पृष्ठ ७०७, विशेष इजलास)

भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । यसरी सार्वजनिक हक वा सरोकारको दावी लिई आउने व्यक्तिले सार्वजनिक प्रकृतिको देखिने कुनै त्यस्तो विषयवस्तु समाहित रहेको र त्यसमा निवेदकको सार्थक सम्बन्ध र तात्त्विक सरोकार कसरी रहन गएको हो सो सम्बन्धमा निवेदकले स्पष्ट खुलाउन सक्नुपर्दछ । केवल बौद्धिक उत्सुकताले कसैले निवेदन दिँदैमा त्यस विषयले सार्वजनिक सरोकारको स्थान ग्रहण गर्न सक्दैन । सार्वजनिक सरोकारको विवाद र त्यसमा संवैधानिक र कानूनी प्रश्नको समाहित रहेको जिकीर लिई आउने त्यस्ता व्यक्तिले त्यस्तो विवादमा उपचारको माग गर्दा आफ्नो सार्थकसम्बन्ध र निस्वार्थभाव देखिनुपर्ने भनी यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतले मार्ग निर्देशित गरेको छ ।

१७. निवेदकमध्ये उत्तम के.सी रिट निवेदन पर्नुअगाडि नै समायोजन भैसकेको कुरामा विवाद नभएको अवस्थामा उक्त नियम २४ को प्रावधानले निजलाई के कस्तो प्रतिकूल प्रभाव पर्न गएको हो सो कुरा खुल्दैन । अर्का निवेदक अधिवक्ता अच्युतराज बुढाथोकीले प्रतिष्ठानबाट माग हुने पदहरूमा आफ्नो कुनै किसिमबाट सम्बन्ध रहेको र त्यस प्रावधानबाट आफूलाई के कस्तो प्रतिकूल प्रभाव पर्ने हो सोको पुष्ट्याई नगर्नु र सार्वजनिक सरोकारको विवाद भनी निवेदन गरी चुनौती दिनु तर इजलासबाट पुकारा गर्दासमेत अनुपस्थित रही अदालतलाई सहयोग नगर्नु शोभनीय कुरा होइन ।

१८. अस्पताल प्रतिष्ठानको रूपमा स्थापित भएपछि अस्पतालमा लामो समय सेवा गरेका कर्मचारीलाई प्रतिष्ठानमा नियुक्तिका लागि परीक्षामा सामेल हुन मौका दिनु स्वयंमा अनुचित वा गैरकानूनी कुरा होइन । यो सामाजिक सुरक्षा र सार्वजनिक हितसम्बन्धी विषय पनि हो । सार्वजनिक हितमा गर्नुपर्ने कतिपय कामहरूलाई सार्वजनिक सरोकारको विवाद भनी चुनौती दिनु र अवरुद्ध पार्नु पनि सार्वजनिक सरोकारकै विरुद्धको

कार्य हुन जान्छ । यी निवेदक प्रतिष्ठानबाट माग गरिने स्वास्थ्य सेवाको कुनै पनि पदको प्रतियोगी देखिएका छैनन् । जो प्रतियोगी र प्रतिस्पर्धी हुन सक्थे ती व्यक्तिहरूबाट उल्लिखित प्रावधानलाई चुनौती दिएको देखिँदैन । प्रतिष्ठानको काम कारवाही वा बनेका नियम वा विनियमबाट यी निवेदकको हकमा कुनै प्रतिकूल प्रभाव पर्ने अवस्था नभएको एवं त्यस्ता काम कारवाहीमा यी निवेदकको सार्थकसम्बन्धसमेत रहे भएको देखिन आएन ।

१९. सेवा आयोगको काम कर्तव्य र अधिकार तथा सदस्यको पारिश्रमिक सुविधा तथा सेवाका अन्य शर्त एवं बैठक सञ्चालन कार्यविधिसम्बन्धी नियमावली, २०६७ को नियम १८, पाटन अस्पताल सञ्चालन विनियमावली २०६७ को विनियम ५ को देहाय २, ३ तथा सोही विनियमावलीको विनियम ८ को देहाय क र ख द्वारा व्यवस्थित व्यवस्था पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा १२ (च) तथा १३(१) र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ र १३ सँग बाझिएको भनी उक्त प्रावधानहरूलाई बदर गर्न माग गरिएतर्फ विचार गर्दा सेवा आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार तथा सदस्यको पारिश्रमिक सुविधा तथा सेवाका अन्य शर्त एवं बैठक सञ्चालन कार्यविधिसम्बन्धी नियमावली, २०६७ प्रारम्भ हुनुअगावै सेवा आयोगले गर्नुपर्ने काम प्रतिष्ठानको अन्य पदाधिकारी वा निकायबाट भए गरेको पाइएमा त्यस्तो काम कारवाही सोही नियमावलीबमोजिम सम्पादन गरेको मानिने गरी अगाडिका काम कारवाहीलाई वैधानिकता प्रदान गर्न बनेको नियमावलीका प्रावधानलाई न्यायिक पुनरावलोकनद्वारा हस्तक्षेप गरिरहनु पर्ने देखिँदैन । उक्त प्रावधान यी निवेदकसँग सम्बन्धित विषय रहेको देखिँदैन । कुनै संस्थाको कार्य सञ्चालन कस्तो छ वा कस्तो हुनुपर्छ भनी त्यसको कानूनी लेखा परीक्षण गरी हिड्ने कुरा पनि होइन । कानूनहरूमा कतिपय नसुहाउँदा वा

अव्यवहारिक कुराहरू रहे भएका हुन सक्दछन् । कतिपय कुराहरू निवेदकलाई वा अरू कसैलाई अनुपयुक्त पनि लाग्न सक्छ । त्यसो भनेर सबै विषयहरू सार्वजनिक हितको प्रश्न बनाई हरेक कानूनको न्यायिक पुनरालोकन गर्न अदालतलाई कर लगाउन सकिँदैन । त्यसो गर्नु न त उपयुक्त हुन्छ न त शक्तिपृथकीकरणको सिद्धान्तको दृष्टिले सम्भव हुन्छ । केवल कानूनको कुनै व्यवस्था संविधानको खास धारासँग बाझिन गएको र त्यसबाट कसैको हक हितको प्रचलनमा अवरोध भएको अवस्थामा त्यसको पुनरालोकन गर्न उचित उपचारको खोजी गर्न सकिने हो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) को व्यवस्थालाई कानून पुनरालोकन आयोगमा रूपान्तरण गर्ने हिसाबले प्रयोग गर्न वा गराउन खोज्नु हुँदैन । यो कुरा निवेदकलगायत सबैले बुझ्न जरूरी देखिन्छ ।

२०. पाटन अस्पताल सञ्चालन विनियमावली, २०६७ को विनियम ५ को देहाय २, ३ तथा सोही विनियमावलीको विनियम ८ को देहाय क र ख मा व्यवस्थित प्रावधानलाई चुनौती दिएतर्फ विचार गर्दा उक्त विनियमावली, २०६७ को विनियम ५ मा देहायको व्यवस्था रहेको छः

- (१) अस्पताल निर्देशकको नियुक्ति तथा पदावधि पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐनको दफा २४ को उपदफा (१) र (२) अनुसार हुनेछ ।
- (२) अन्य पदाधिकारीहरू (मेडिकल निर्देशक, नर्सिङ् निर्देशक, प्रशासकीय निर्देशक, वित्तीय निर्देशकको नियुक्ति कम्तीमा नवौं तहका कर्मचारीहरूमध्येबाट अस्पताल निर्देशकको सिफारिशमा कार्यकारी परिषद्ले गर्नेछ ।
- (३) प्रकरण (२) अनुसारका पदाधिकारीहरूको पदावधि चार (४) वर्षको हुनेछ । उनीहरूको सेवा पुनः आवश्यक छ भन्ने लागेमा प्रकरण

(२) बमोजिम एक (१) वर्षदिखि बढीमा चार (४) वर्षसम्म थप गर्न सकिनेछ । त्यसै गरी सोही विनियमावलीको विनियम ८ मा देहायको व्यवस्था रहेको छ :-

८ विभागाध्यक्ष (चेयर अफ क्लिनिकल डिपार्टमेण्ट) को नियुक्ति, पदावधि तथा अन्य व्यवस्था:

(क) अस्पतालमा कार्यरत् दशौं वा एघाहौं तहमा कार्यरत् चिकित्सकहरूमध्येबाट विभागाध्यक्षको नियुक्ति निर्देशकको सिफारिशमा कार्यकारी परिषद्ले गर्नेछ ।

(ख) विभागाध्यक्षको पदावधि तीन (३) वर्षको हुनेछ । उनीहरूको सेवा पुनः आवश्यक छ भन्ने लागेमा बढीमा तीन (३) वर्षसम्मको अवधि थप गर्न सकिनेछ ।

२१. उक्त विनियमावलीमा भएको व्यवस्थाले अस्पताल निर्देशकको नियुक्ति तथा पदावधि, मेडिकल निर्देशक, नर्सिङ् निर्देशक, प्रशासकीय निर्देशक, वित्तीय निर्देशकको नियुक्ति तथा पदावधि र अस्पतालमा कार्यरत् दशौं वा एघाहौं तहमा कार्यरत् चिकित्सकहरूमध्येबाट विभागाध्यक्षको नियुक्ति गर्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ । अस्पतालमा भएको डाक्टरलाई नै योग्यता र क्षमताका आधारमा शिक्षकतर्फ समायोजनसम्म गरिएको र यी पदहरू खुल्ला प्रतियोगिताबाट विज्ञापन प्रकाशित गरी सेवा आयोगमार्फत नियुक्तिको प्रक्रिया अगाडि बढाई नियुक्ति गरिनुपर्ने प्रकृतिका पदहरू नभई यी निश्चित अवधिका लागि हुने हुँदा ती पदहरू बढुवा हुने प्रकृतिका नभएकाले आन्तरिक प्रशासनिक प्रक्रियाबाट नै पूर्ति हुने पदहरू हुन् भन्ने लिखित जवाफ रहेको छ । विनियमावलीमा भएको व्यवस्था हेर्दासमेत यी पदहरू निश्चित अवधिका लागि हुने र अवधि थप नभएमा स्वतः पदावधि समाप्त हुने हुँदा यी पदहरू निवेदकले दावी गरेजस्तो

स्थायी प्रकृतिका पदहरू भन्ने देखिन आएन । पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ३८(२) बमोजिम सेवा आयोगले आफूलाई प्राप्त अधिकारमध्ये आवश्यकताअनुसार अधिकार प्रत्यायोजित गर्न सक्ने र त्यसरी प्रत्यायोजित गरेबमोजिम उक्त ऐनको अधीनमा रही बनेको विनियमावलीमा निवेदकले दावी गरेजस्तो गैरवैधानिक प्रावधान रहेको देखिन आएन ।

२२. जहाँसम्म पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानका कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०६७ को नियम ३६ देखी ५० सम्म बहुवासम्बन्धी व्यवस्था भई नियम ३६ मा कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनको आधारमा बहुवासमेतका प्रावधान रहेको र पदसंख्या निर्धारण गरिएको पदमा सेवा आयोगले बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवारको कार्यक्षमताको मूल्याङ्कन गरी सबैभन्दा बढी अङ्क प्राप्त गर्ने उम्मेदवारलाई बढुवाको लागि कार्यकारी परिषदसमक्ष सिफारिश गर्नेछ भनी नियमावलीले व्यवस्था गरेको देखिन्छ । प्रतिष्ठानमा रहेका स्थायी कर्मचारी पारामेडिकल नर्स र डाक्टरहरूको बढुवा सेवा आयोगको सिफारिशबिना गरे भएको हुँदा पाटन अस्पताल सञ्चालन विनियमावली, २०६७ को नियम ५ को व्यवस्था बाझिएको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानका कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०६७ को नियम ३६ देखी ५० सम्म बहुवासम्बन्धी प्रावधान रहेको र उक्त प्रावधान अन्तर्गत उक्त व्यवस्था हेर्दा प्रतिष्ठानमा कार्यरत् स्थायी कर्मचारीको हकमा वृत्ति विकासको लागि बढुवाको व्यवस्था गरिएको भन्ने देखिन आउँछ तर पाटन अस्पताल सञ्चालन विनियमावली, २०६७ को नियम ५ मा व्यवस्था गरिएका पदाधिकारीहरू बढुवा हुने प्रकृतिका पद नभई निश्चित अवधि तोकिएका र पदावधि थप नभएमा स्वतः पदावधि समाप्त हुने प्रकृतिका यी पदहरू खुला प्रतियोगिताबाट विज्ञापन प्रकाशित

गरी नियुक्ति गरिनुपर्ने वा बढुवा हुने प्रकृतिका नभएका र आन्तरिक प्रशासनिक प्रक्रियाबाट पूर्ति हुने पदहरू देखिएबाट निवेदकले उल्लेख गरिजस्तो विनियमावलीको व्यवस्था बढुवासम्बन्धी प्रावधानसँग बाझिएको भन्ने देखिन आएन ।

२३. निवेदकमध्ये उत्तम के.सी. यी कार्यरत् रहेको प्रतिष्ठानको सम्बन्धित पदमा समायोजन भइसकेको र अर्का निवेदक अच्युतराज बुढाथोकी प्रतिष्ठानको कर्मचारी नै नभएको अवस्थामा कर्मचारीको उक्त बढुवा वा वृत्तिविकासको व्यवस्थाले यी निवेदकलाई कुनै असर पर्ने देखिएन । बढुवासम्बन्धी व्यवस्था सम्बन्धित सेवा समूह अन्तर्गत कार्यरत् रहेका कर्मचारीका हकमा लागू हुने हो । जो व्यक्ति त्यो सेवासँग असम्बन्धित छन् त्यस्ता व्यक्तिले बढुवा व्यवस्थालाई चुनौती दिनु कानूनी व्यवस्थालाई उपहास गर्नु हो । बढुवा गरिएको भनी जिकीर लिए पनि को कसलाई कुन कुन पदमा कुन मितिदेखि लागू हुने गरी बढुवा गरिएको छ सो सम्बन्धमा रिट निवेदनमा एकजना कर्मचारीको नामसमेत उल्लेख नगर्नु निवेदकको काल्पनिक अनुमान हो भन्ने देखिन आउँछ । हक प्रचलनको दावी लिनेले सफा हातले अदालत प्रवेश गर्नुपर्ने र वास्तविक कुराको उजागर गरी अदालतलाई सहयोग गर्नु निवेदकको दायित्त्व हो । तर सम्भावना र काल्पनिक धरातलमा रही गरिएका दावीका विषयमा अदालतले आफ्नो असाधारण अधिकार प्रयोग गरी न्यायिक पुनरालोकनद्वारा कुनै कानूनी विषयका प्रावधानमा हस्तक्षेप गरी बदर गर्नु उचित हुँदैन । यसरी निवेदन दिनुको औचित्य र त्यसको निवेदकसँग सार्थक सम्बन्धका विषयमा माथि उल्लेख भइसकेको छ । यी निवेदकले जुन कानूनी व्यवस्थालाई चुनौती दिई सार्वजनिक सरोकारको नाममा निवेदन दिएका छन् तिनै प्रतिष्ठानमा कार्यरत् वा बढुवाका प्रतिस्पर्धी कर्मचारीले बढुवाको प्रावधानलाई आत्मसात गरी विरोध नजनाएको

अवस्थामा त्यस्तो बढुवा प्रयोजनका प्रावधानले कुनै असर नगर्ने यी निवेदकले चुनौती दिनु भनेको केवल बौद्धिक उत्सुकता मात्र प्रकट गरेको मान्न सकिन्छ ।

२४. प्रतिष्ठानको प्राविधिक वा प्रशासनिक पदमा गरेको नियुक्ति २०६४।१०।२३ बाट लागू हुने गरी बदर गरी सो आधारमा हालसम्म खाईपाई आएको तलब, भत्ता र सुविधासमेत असूल गरिपाऊँ भन्नेसमेत निवेदन दावी छ तर त्यस्ता कुनै कर्मचारी वा पदाधिकारीको नाम उल्लेख नगर्नु र विपक्षीसमेत नबनाई दावी गर्नुको कुनै औचित्यसमेत देखिएको छैन ।

२५. करार वा अस्थायीको रूपमा सेवामा कार्यरत् रहेका कर्मचारीहरूको हकमा परीक्षाको प्रतियोगितामा भाग लिन एकपटकको लागि मौका दिएको सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूतिको लागि प्रदान गरिएको अवसरलाई गैरसंवैधानिक मान्न नहुने भनी निवेदक राममाया लामिछानेसमेत र विपक्षी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगसमेत भएको ०६७-WS-००६०, ६७-WO-०९५६ को उक्त रिट निवेदनमा विशद चर्चा भई आजै यसै इजलासबाट फैसला भैसकेको छ । यसैगरी कर्मचारी पदपूर्ति गर्दा कर्मचारीको योग्यता, अनुभव, उमेर र शर्त तोकिने जस्ता विषयलाई गैरन्यायोचित भन्न नमिल्ने भन्नेसमेत यस अदालतको विशेष इजलासबाट गीताकुमारी माझीसमेत विरूद्ध लोकसेवा आयोग केन्द्रीय कार्यालय कमलपोखरीसमेत भएको संवत् २०६३ सालको रिट नं. ०६३-WS-००२५ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेश मुद्दामा मिति २०६५।२।२ मा बोलिसकेको देखिन्छ ।

२६. अतः माथि गरिएको विश्लेषणसमेतको आधारबाट पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानका कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी विनियमावली, २०६७ को नियम २४ को प्रावधान पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान हुनुपूर्व पाटन अस्पतालको सेवामा कार्यरत् कर्मचारीहरूको हकमा विशेष व्यवस्था गरिएको देखिएको र सो

प्रयोजनको लागि एकपटक अवसर दिने कानूनी व्यवस्था गरेकोलाई गैरसंवैधानिक भन्न मिलेन । सेवा आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार तथा सदस्यको पारिश्रमिक, सुविधा तथा सेवाका अन्य शर्त, बैठक सञ्चालन कार्यविधिसम्बन्धी नियमावली, २०६७ को नियम १८, पाटन अस्पताल सञ्चालन विनियमावली, २०६७ को विनियम ५ को देहाय २, ३ तथा सोही विनियमावलीको विनियम ८ को देहाय क र ख मा व्यवस्थित प्रावधानहरूसमेत नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च) र धारा १३ (१) र पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा १२ (च) र दफा १३ को देहाय (१) ले गरेका प्रावधान प्रतिकूल नदेखिँदा मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था भएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । यो आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई गराई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या.गिरीश चन्द्र लाल

न्या.सुशीला कार्की

न्या.तर्कराज भट्ट

न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०७० साल साउन १७ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : दीपक ढकाल, विष्णुप्रसाद गौतम

निर्णय नं.१०५९

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
सम्माननीय का.मु.प्रधानन्यायाधीश श्री
दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
आदेश मिति : २०७०।७।७।५
रिट नं. ०६८-WS-००७६

मुद्दा: उत्प्रेषण ।

निवेदक : भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर नगरपालिका
वडा नं. ८ सुकुलढोका घर भै हाल ललितपुर
जिल्ला, ललितपुर उपमहानगर पालिका वडा नं.
२१ मीखाबहाल बस्ने अधिवक्ता उत्तम श्रेष्ठसमेत
विरूद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधामन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार
काठमाडौंसमेत

- विधायिकी कानून जस्तोसुकै बन्न सक्ने वा यस अदालतद्वारा विधायिकी कानूनको न्यायिक पुनरालोकन नै हुन सक्तैन भन्ने पनि होइन । हाम्रो संविधान र कानूनी प्रणालीले संविधानवाद, कानूनको शासनको अवधारणालाई आत्मसात् गरेकाले सरकारका काम कारवाहीका अलावा विधायिकी कानूनको न्यायिक पुनरालोकन गर्ने ।
- पूर्ण न्याय गरी जुनसुकै प्रकारको उपचार प्रदान गर्न यस अदालतलाई संविधानले असाधारण अधिकार प्रदान गरेको हो । त्यसैले विधायिकाले कानूनको निर्माण गर्दा स्वच्छ (Fair), न्यायपूर्ण (Just) र विवेकसम्मत (Reasonable) निर्माण

गर्नुपर्दछ । तदनुसारको कानून निर्माण नभएको भन्ने विवाद अदालतसमक्ष आएमा त्यसको वैधताको परीक्षण गरी कानून अनुचित देखिएमा त्यस्तो कानूनलाई असंवैधानिक ठहर गर्दै अमान्य वा बदर घोषित गर्न सकिने ।

(प्रकरण नं.१०)

- नेपाल दूरसञ्चार कं.लि.लाई सार्वजनिक निकायका रूपमा परिभाषित गर्दैमा निवेदकको सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने तथा अन्य कारोबार गर्ने संविधानप्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा आघात वा अनुचित बन्देज लगाएको छ भन्ने अर्थ गर्न कानून र न्यायको रोहबाटसमेत मिल्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं.१२)

निवेदकका तर्फबाट :

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान उपन्यायाधिवक्ता
शंकर राई

अवलम्बित नजीर :

- नेकाप २०६० फागुन, नि.नं. ७२९४, पृष्ठ ९०४
- नेकाप २०५०, नि.नं.४७२९, पृष्ठ १८०
- नेकाप २०५९, नि.नं.५००९, पृष्ठ ८५२

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र १९
- सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २ को खण्ड (ख) को देहाय २

आदेश

न्या.प्रकाश वस्ती : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २३ तथा १०७ (१) अन्तर्गत यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत रिट

निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :-

हामी निवेदकहरू नेपाली नागरिक हौं । विश्वमा चलेको आर्थिक उदारीकरणलाई स्वीकार्दै नेपाल सरकारले आफ्नो पूर्ण स्वामित्व तथा नियन्त्रणमा रहेका संस्थाहरूको एकाधिकरण तोड्दै निजी क्षेत्रलाई समेत प्रवेश गराउने उद्देश्यले विभिन्न संस्थाहरूलाई निजीकरण ऐन, २०५० बमोजिम निजीकरण गरी प्रचलित कम्पनी ऐनअनुसार दर्ता गरेको पाइन्छ । नेपाल दूरसञ्चार कं.लि.समेतका ३६ वटा संस्थाहरू कम्पनी ऐनअन्तर्गत दर्ता भएका कम्पनीहरू हुन् । नेपाल दूरसञ्चार संस्थानलाई २०६९ साल वैशाख ९ गतेदेखि संस्थान ऐन, २०२५ को दफा १४ अनुसार विघटन गरी निजीकरण ऐन, २०५० बमोजिम निजीकरण भै उक्त संस्थानका सम्पूर्ण जायजथा तथा दायित्व संस्थान ऐनको दफा १४ (क) अनुसार नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लि.को नाममा हस्तान्तरण भएको हो ।

निजीकरण ऐन, २०५० अनुसार प्रचलित कम्पनी ऐनअन्तर्गत दर्ता भएको नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लि.मा सरकारको बहुमत शेयर भएको कारणले उक्त कम्पनीलाई सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २ को उपदफा (ख) को देहाय (२) ले सार्वजनिक निकायका रूपमा परिभाषित गरी उक्त सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ पालना गर्न बाध्य बनाइएको छ । सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को प्रस्तावनामा सार्वजनिक खरीदसम्बन्धी कार्यविधि, प्रक्रिया तथा निर्णयलाई अझ बढी खुल्ला, पारदर्शी र विश्वासिलो बनाउने उद्देश्य राखिएको पाइन्छ । उक्त ऐनको दफा २ को खण्ड (ख) को देहाय २ मा नेपाल सरकारको पूर्ण वा अधिकांश स्वामित्व वा नियन्त्रणमा रहेको संस्थान, कम्पनी, बैंक वा समिति वा प्रचलित कानूनबमोजिम सार्वजनिकस्तरमा स्थापित वा नेपाल सरकारद्वारा गठित आयोग संस्थान, प्राधिकरण निगम, प्रतिष्ठान, बोर्ड, केन्द्र, परिषद्

र यस्तै प्रकृतिका अन्य संगठित संस्था भनी कम्पनी ऐनअन्तर्गत दर्ता भएका कम्पनी, बैंक, निगमसमेतलाई सार्वजनिक निकायका रूपमा परिभाषित गरिएको छ ।

सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा ४(१) र (२) मा सार्वजनिक निकायले मालसामान वा सेवा खरीद गर्दा यससम्बन्धी स्पेशिफिकेशन तयार गर्नुपर्ने र त्यस्तो उल्लेख गर्न नसकेमा ऐनको दफा ४(३) अनुसार कुनै खास ब्राण्ड, ट्रेडमार्क, नाम, पेटेण्ट, डिजाइन, प्रकार उत्पत्ति वा उत्पादकको नाम उल्लेख गर्न सकिने छैन भन्ने व्यवस्था भएको र दफा २५ (८) ले बोलपत्रको मूल्याङ्कन गर्दा सबैभन्दा कम रकम कबोल गर्नेको बोलपत्र स्वीकृत गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । यस्तो व्यवस्थाले राम्रो ब्राण्डको गुणस्तरीय सामान किन्न सकिने अवस्था छैन । वास्तविक बजार मूल्य भन्दा कम मूल्य राखी बोलपत्र हात पार्न सबैभन्दा न्यून रकम कबोल गर्ने र सामान आपूर्तिकर्ताले न्यून गुणस्तरको सामान आपूर्ति गर्दा नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी तथा ग्राहक वर्गहरूमा समेत अन्याय पर्न जान्छ ।

सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २ को उपदफा (ख) को देहाय (२) को परिभाषाले नेपाल दूरसञ्चार कं.लि. जस्ता कम्पनीले स्वदेशी तथा विदेशी लगानी भएका सेवा प्रदायक कम्पनीहरूसँग प्रतिस्पर्धासमेत गर्न नपाउने गरी भेदभाव गरेको छ । सार्वजनिक खर्च नगर्ने कम्पनी ऐनअन्तर्गत दर्ता भएका दूरसञ्चार कम्पनीसमेतलाई उक्त ऐनले सार्वजनिक निकायको रूपमा परिभाषित गरी अनुचितरूपमा वर्गीकरण गरेको छ । सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २ को खण्ड (ख) को देहाय (२) को परिभाषा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ (१) द्वारा प्रदत्त समानताको सिद्धान्त, कानूनको समान संरक्षण तथा धारा १९ ले प्रदान गरेको सम्पत्तिको हकसमेतको विपरीत रहेकाले संविधानको धारा १०७ (१) अनुसार

प्रारम्भदेखि नै अमान्य तथा बदर गरी पाऊँ भन्ने रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदन मागबमोजिमको आदेश किन जारी गर्नु नपर्ने हो, आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीका नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि व्यतीत भएपछि नियमानुसार पेश गर्नु साथै निवेदन दावी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ (१) अन्तर्गतको देखिँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४ अनुसार विशेष इजलाससमक्ष नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।२।२८ को आदेश ।

निवेदकले दावी लिएको विषयमा यस कार्यालयको के कस्तो संलग्नता रहेको हो, वा यस कार्यालयको के कस्तो कार्यबाट निवेदकलाई अन्याय परेको हो सो सम्बन्धमा रिट निवेदनमा कुनै कुरा उल्लेख भएको छैन । यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कुनै वस्तुनिष्ठ आधार र कारण निवेदनमा उल्लेख गरेको छैन । निवेदकले उठाएको विवादको विषयवस्तु यस कार्यालयको सरोकारको विषय होइन । संविधान तथा कानूनबमोजिम पूरा गर्नु पर्ने के कुन र कस्तो दायित्व पूरा नगरेको कारणले यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाइएको सो को स्पष्ट आधार, कारण र औचित्य रिट निवेदनमा खुलाउन सकिएको छैन ।

सार्वजनिक खरीदसम्बन्धी कार्यविधि, प्रक्रिया तथा निर्णयले अझ बढी खुल्ला पारदर्शिता, वस्तुनिष्ठ र विश्वासनीय बनाउन सार्वजनिक खरीद प्रक्रियालाई प्रतिस्पर्धा, स्वच्छता, इमान्दारिता, जवाफदेहिता र विश्वासनीयता प्रवर्द्धन गरी मितव्ययी तथा विवेकपूर्ण ढङ्गबाट सार्वजनिक खर्चको अधिकतम प्रतिफल हासिल गर्न र सार्वजनिक निकायले निर्माण कार्य गर्दा गराउँदा मालसामान, परामर्श सेवा तथा अन्य सेवा खरीद गर्दा त्यस्तो

खरीदको व्यवस्थापन क्षमता अभिवृद्धि गरी उत्पादक, बिक्रेता, आपूर्तिकर्ता, निर्माण व्यवसायी वा सेवा प्रदायकलाई बिना भेदभाव सार्वजनिक खरीद प्रक्रियामा समान अवसर सुनिश्चित गरेको छ ।

सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २ को खण्ड (ख) को देहाय (२) को परिभाषा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र १९ द्वारा प्रदत्त हकमा आघात नपारेको हुँदा झूठा रिट निवेदन खारेज गरी पाऊँ भन्ने नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

सार्वजनिक खरीद प्रक्रियामा प्रतिस्पर्धा, स्वच्छता, इमान्दारिता, जवाफदेहिता र विश्वासनीयता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले विधायिकाले सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को निर्माण गरी नेपाल सरकारको पूर्ण वा अधिकांश स्वामित्व वा नियन्त्रण रहेको संस्थान, कम्पनी, बैंक वा समितिसमेतलाई ऐनको प्रयोजनका लागि सार्वजनिक निकाय मानिने गरी परिभाषित गरिएको छ । यो परिभाषा वस्तुनिष्ठ मापदण्डमा आधारित र बोधगम्यसमेत छ । विदेशी लगानी र स्वदेशी लगानी भएका निजी संस्थानसँग प्रतिस्पर्धा गर्न सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २ को खण्ड (ख) को देहाय (२) बाधक भयो भन्ने दावी निराधार तथा अस्वीकार्य छ । समान किसिमको प्रकृति र कानूनी हैसियत भएका कम्पनीहरूबीच ऐनको उक्त परिभाषाले कुनै भेदभाव गरेको छैन । नेपाल सरकारको पूर्ण वा अधिकांश स्वामित्व वा नियन्त्रण रहेको कम्पनी, बैंक वा समितिसमेतलाई सार्वजनिक खरीद ऐनको व्यवस्था लागू नहुने हो भने उक्त ऐनको उद्देश्य नै निष्प्रभावी हुन्छ । विधायिकाले निर्माण गरेका कानून के, कुन आधारमा असंवैधानिक हो भन्ने निवेदकले पुष्टि गर्न सकेको छैन । भई रहेको कानूनी व्यवस्था असंवैधानिक हो भनी दावी लिँदा असंवैधानिक

ठहर हुन सक्तैन । प्रस्तुत निरर्थक रिट निवेदन खारेज गरी पाऊँ भन्ने व्यहोराको संविधानसभा सचिवालय तथा व्यवस्थापिका संसदको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले यस मन्त्रालयको के कस्तो कार्यबाट निवेदकको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ (१) र १९ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात पुगेको हो सो कुरा रिट निवेदनमा उल्लेख गर्न सकेको छैन । सार्वजनिक खरीद प्रक्रियामा प्रतिस्पर्धा स्वच्छता, इमान्दारी, जवाफदेही र विश्वासनीयता प्रबर्द्धन गरी मितव्ययी तथा विवेकपूर्ण ढङ्गबाट सार्वजनिक खर्चको अधिकतम प्रतिफल हासिल गर्न र सार्वजनिक निकायले निर्माण कार्य गर्दा गराउँदा मालसामान परामर्श सेवा तथा अन्य सेवा खरीद गर्दा त्यस्तो खरीदको व्यवस्थापनमा दक्षता अभिवृद्धि गरी उत्पादक, बिक्रेता, आपूर्तिकर्ता, निर्माण व्यवसायी वा सेवा प्रदायकलाई बिनाभेदभाव सार्वजनिक खरीद प्रक्रियामा सहभागी हुने समान अवसर सुनिश्चित गरी सुशासनको प्रत्याभूति दिन नेपाल सरकारको पूर्ण वा अधिकांश स्वामित्व वा नियन्त्रणमा रहेको संस्थान, कम्पनी, बैंक वा समिति वा प्रचलित कानूनबमोजिम सार्वजनिक स्तरमा स्थापित वा नेपाल सरकारद्वारा गठित आयोग संस्थालाई समेत सार्वजनिक निकायको रूपमा परिभाषित गरिएको हो । सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २ को खण्ड (ख) को देहाय (२) ले गरेको सार्वजनिक निकायको परिभाषा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा १ ले प्रदान गरेको समानताको सिद्धान्त एवं कानूनको समान संरक्षण र धारा १९ ले प्रदान गरेको सम्पत्तिको हकसमेत विपरीत नभएको हुँदा निवेदकको निरर्थक रिट निवेदन खारेज गरी पाऊँ भन्ने विपक्षीमध्येको कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयका तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री शंकर राईले सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २ को खण्ड (ख) को देहाय (२) को परिभाषा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा १ र धारा १९ को समानता र सम्पत्तिको हकसँग बाझिएको छैन । सार्वजनिक खरीद प्रक्रियालाई प्रतिस्पर्धी, जवाफदेही, स्वच्छ, विश्वासनीय र मितव्ययी बनाउन कम्पनी ऐनअन्तर्गत दर्ता भएका कम्पनी, बैंक तथा संस्थाहरूलाई सार्वजनिक निकायको रूपमा परिभाषित गरिएको हो । यस व्यवस्थाले खरीद व्यवस्थापनको क्षमता अभिवृद्धि गरी उत्पादक, बिक्रेता, आपूर्तिकर्ता, निर्माण व्यवसायी र सेवा प्रदायकलाई बिना भेदभाव सार्वजनिक खरीद प्रक्रियामा सहभागी हुने समान अवसरको सुनिश्चित गरिएको हुँदा रिट निवेदन मागअनुसारको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्तबमोजिम विद्वान कानून व्यवसायीको बहससमेतलाई मनन गरी रिट निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन मागबमोजिम उत्प्रेषणको आदेश जारी हुने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २ को खण्ड (ख) को देहाय (२) को परिभाषाले नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लि. जस्ता कम्पनी ऐनअन्तर्गत दर्ता भएका कम्पनीहरूले स्वदेशी तथा विदेशी लगानी भएका दूरसञ्चार सेवा प्रदायक कम्पनीसँग प्रतिस्पर्धा गर्न नपाउने गरी भेदभाव गरेको र सार्वजनिक खर्च नगर्ने नेपाल दूरसञ्चार कम्पनीसमेतलाई सार्वजनिक निकायका रूपमा गरेको परिभाषा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा १ र धारा १९ अनुसार समानताको सिद्धान्त, कानूनको समान संरक्षण तथा सम्पत्तिको

हकविपरीत भएकाले उक्त व्यवस्थालाई प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर गरी पाऊँ भन्ने रिट निवेदन दावी र सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २ को खण्ड (ख) को देहाय (२) को परिभाषा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा १ र धारा १९ विपरीत छैन । सार्वजनिक खरीद प्रक्रियालाई प्रतिस्पर्धी, स्वच्छ, जवाफदेही, विश्वासनीय र मितव्ययी बनाउन कम्पनी ऐनअन्तर्गत दर्ता भएका कम्पनी, संस्था, तथा बैंकहरूलाई सार्वजनिक निकायका रूपमा परिभाषित गरिएको हो । सेवा प्रदायकहरूलाई भेदभाव गरिएको छैन । निवेदकको निरर्थक निवेदन खारेज गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयसमेतको लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ ।

३. सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २ को खण्ड (ख) मा “सार्वजनिक निकाय” भन्नाले देहायका निकाय सम्झनुपर्छ, भन्ने र उक्त खण्ड (ख) को देहाय (२) मा नेपाल सरकारको पूर्ण वा अधिकांश स्वामित्व वा नियन्त्रणमा रहेको संस्थान, कम्पनी, बैंक वा समिति वा प्रचलित कानूनबमोजिम सार्वजनिकस्तरमा स्थापित वा नेपाल सरकारद्वारा गठित आयोग, संस्थान, प्राधिकरण, निगम, प्रतिष्ठान, बोर्ड, केन्द्र, परिषद् र यस्तै प्रकृतिका अन्य संगठित संस्था” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा १ र धारा १९ को विपरीत रहेको छ भन्ने निवेदन माग रहेको छ ।

४. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ उपधारा १ मा सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान रहनेछन् । कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट बञ्चित गरिने छैन भन्ने र धारा १९ को उपधारा १ मा प्रत्येक नागरिकलाई प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने र

सम्पत्तिको अन्य कारोबार गर्ने हक हुनेछ भन्ने र धारा १९ को उपधारा २ मा सार्वजनिक हितको लागिबाहेक राज्यले कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्ने वा त्यस्तो सम्पत्तिउपर कुनै प्रकारले कुनै अधिकारको सिर्जना गर्ने छैन भन्ने संवैधानिक व्यवस्था भएको पाइन्छ ।

५. प्रस्तुत विषय नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ (१) अन्तर्गत दायर हुन आएको भएबाट विषयवस्तुको निवेदकहरूसँग सार्थक सम्बन्धको खोजी गरिरहन आवश्यक भएन । कारण कुनै पनि नेपाली नागरिकले कुनै पनि कानून संविधानसँग बाझिएकोले सो कानून वा त्यसको कुनै भाग बदर गरिपाउने मागका साथ यस अदालतमा प्रवेश गर्न सक्दछ । मुलुकको मूल कानून संविधान भएबाट त्यसका अक्षर र भावनाको संरक्षण गर्ने अभिभारा यस अदालतको हो । यसै संविधानको धारा १ (१) को यस संविधानसँग बाझिएको कानून बाझिएको हदसम्म अमान्य हुने उद्घोष गरेको र यसको परिपालना गर्ने गराउने संवैधानिक दायित्वप्रति यो अदालत सदैव सजग र सचेष्ट रहिआएको छ । संविधानको व्यवस्थाको सर्वोपरिताप्रति सचेष्ट रहदै सोसँग बाझिएको भनिएको कानूनी व्यवस्थाको परीक्षण गर्ने काम विशुद्ध प्राविधिक काम हो । कुनै कानूनी प्रबन्ध संविधानको कुनै व्यवस्थासँग बाझियो भनेर अदालतको ध्यानाकर्षण गराउने नागरिकले आफूलाई चित्त नबुझेका वा आफूलाई अनुचित लागेका कानूनी प्रावधानलाई चुनौती दिने माध्यम संविधानको धारा १०७ (१) हो भन्ने सम्झनु हुँदैन । हरेक समस्याको समाधान अदालतको ढोकामा खोजिनु हुँदैन भन्ने कुरामा पनि निवेदक त्यत्तिकै सजग रहनुपर्दछ । अदालत संविधान र कानूनको घेराभन्दा बाहिर जान सक्दैन । प्रस्तुत विषयको सन्दर्भ नेपाल दूरसञ्चार कं. लाई सार्वजनिक खरीद ऐनको परिधि भन्दा बाहिर राखिनुपर्दछ भन्ने हो । यस सम्बन्धमा संवैधानिक र कानूनी प्रावधानहरूको

अध्ययन गरिनुपर्ने भएको छ ।

६. सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ ले सार्वजनिक खरीदसम्बन्धी कार्यविधि, प्रक्रिया तथा निर्णयलाई अझ बढी खुल्ला, पारदर्शी, वस्तुनिष्ठ र विश्वासनीय बनाउन सार्वजनिक खरीद प्रक्रियामा प्रतिस्पर्धा, स्वच्छता, इमान्दारिता जवाफदेहिता र विश्वासनीयता प्रबर्द्धन गरी मितव्ययी तथा विवेकपूर्ण ढङ्गबाट सार्वजनिक खर्चको अधिकतम प्रतिफल हासिल गर्न र सार्वजनिक निकायले निर्माण कार्य गर्दा गराउँदा मालसामान, परामर्श, सेवा तथा अन्य सेवा खरीद गर्दा त्यस्तो खरीदको व्यवस्थापन क्षमता अभिवृद्धि गरी उत्पादक, बिक्रेता आपूर्तिकर्ता, निर्माण व्यवसायी वा सेवा प्रदायकलाई बिना भेदभाव सार्वजनिक खरीद प्रक्रियामा सहभागी हुने समान अवसर सुनिश्चित गरी सुशासनको प्रत्याभूति दिने उद्देश्यले सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ विधायिकाले ल्याएको देखिन्छ । निवेदकले ऐनको उद्देश्यप्रति कुनै विमति जनाएको वा यस व्यवस्थालाई चुनौती दिएको अवस्था छैन ।

७. जहाँसम्म सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २ को खण्ड (ख) को देहाय (२) को परिभाषा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र १९ सँग बाझिएको छ भन्ने प्रश्नतर्फ विचार गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १३ (१) मा सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन् । कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट बञ्चित गरिने छैन भन्ने उल्लेख भएको छ ।

८. त्यस्तै संविधानको धारा १९ (१) मा प्रत्येक नागरिकलाई प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोबार गर्ने हक हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।

९. सिद्धान्ततः संविधानद्वारा प्रदत्त समानताको हक वा मौलिक हक निरपेक्षरूपमा प्रदत्त भएको हुँदैन । यस्तो हुन सम्भव पनि

छैन । समानताको हक वा सम्पत्तिको हकलाई संरक्षण गर्नकै लागि त्यसको उपभोगमा केही सीमा वा बन्देज लगाउन वाञ्छनीय हुन्छ । समान अवस्थामा रहेका कम्पनीहरूबीच दूरसञ्चार कम्पनीलाई मात्र असमान व्यवहार भएको भन्ने देखिँदैन । कम्पनी ऐनअन्तर्गत दर्ता भएको नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लि. लाई सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २ को खण्ड (ख) देहाय (२) ले नेपाल सरकारको पूर्ण वा अधिकांश स्वामित्व वा नियन्त्रण रहेको संस्थान, कम्पनी, बैंक तथा समितिसमेतलाई ऐनको सार्वजनिक प्रयोजनका लागि सार्वजनिक निकायका रूपमा परिभाषित गरेको पाइन्छ । उक्त व्यवस्था सार्वजनिक खरीद प्रक्रियामा स्वच्छ प्रतिस्पर्धा, स्वच्छता, इमान्दारिता, जवाफदेहिता र विश्वासनीयता कायम गर्न विधायिकाले ल्याएको देखिन्छ । विपक्षीमध्येको नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को लिखित जवाफबाटसमेत उक्त कुरालाई समर्थन गरेको अवस्था छ ।

१०. निवेदकले चुनौती दिएको सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २ को खण्ड (ख) को देहाय (२) को परिभाषा के कुन आधार र कारणले असंवैधानिक भएको हो, सो कुरा निवेदकले रिट निवेदनमा उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन । विधायिकी कानून असंवैधानिक भयो भनी दावी लिनुमात्र पर्याप्त हुँदैन सो कुराको वस्तुनिष्ठ आधारबाट पुष्टि पनि हुनुपर्दछ । दावी लिँदैमा असंवैधानिक ठहर्न सक्तैन । निवेदकले चुनौती दिएको उक्त व्यवस्थाले संविधानप्रदत्त समानताको हकलाई कसरी संकुचन वा अनुचित बन्देज लगाएको छ सो कुरा निवेदकले स्थापित गर्न सकेको अवस्था छैन । कस्तो ऐन निर्माण गर्ने, संशोधन गर्ने वा खारेज गर्ने भन्ने विषय विधायिकाको अधिकार हो भनी निवेदक कोमलप्रसाद शर्मासमेत वि. अर्थ मन्त्रालयसमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दा (ने.का.प. २०६०, फागुन, नि.नं.७२९४ पृष्ठ ९०८) मा यस अदालतबाट

व्याख्या भई सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । विधायिकाद्वारा निर्मित कानून प्रचलित संविधानको अवधारणाअनुकूल निर्माण गरिनुपर्दछ । विधायिकी कानून जस्तोसुकै बन्न सक्ने वा यस अदालतद्वारा विधायिकी कानूनको न्यायिक पुनरालोकन नै हुन सक्तैन भन्ने पनि होइन । हाम्रो संविधान र कानूनी प्रणालीले संविधानवाद, कानूनको शासनको अवधारणालाई आत्मसात् गरेकाले सरकारका काम कारवाहीका अलावा विधायिकी कानूनको न्यायिक पुनरालोकन गर्ने तथा पूर्ण न्याय गरी जुनसुकै प्रकारको उपचार प्रदान गर्न यस अदालतलाई संविधानले असाधारण अधिकार प्रदान गरेको हो । त्यसैले विधायिकाले कानूनको निर्माण गर्दा स्वच्छ (Fair), न्यायपूर्ण (Just) र विवेकसम्मत (Reasonable) निर्माण गर्नुपर्दछ । तदनुसारको कानून निर्माण नभएको भन्ने विवाद अदालतसमक्ष आएमा त्यसको वैधताको परीक्षण गरी कानून अनुचित देखिएमा त्यस्तो कानूनलाई असंवैधानिक ठहर गर्दै अमान्य वा बदर घोषित गर्न सक्तछ ।

११. जहाँसम्म निवेदकले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा सार्वजनिक खरीद ऐनको परिभाषाले बन्देज लगायो भन्ने दावी लिएको विषयलाई हेर्दा सम्पत्तिसम्बन्धी हक कानूनी हक हो । प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोबार गर्ने हक प्रत्येक नागरिकलाई हुन्छ । संविधानद्वारा प्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी हक कस्तो हक हो भन्ने प्रश्न समावेश भएको नन्दाकुमारी रावल वि. उद्योग मन्त्रालयसमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दा (ने.का.प. २०५०, नि.नं. ४७२९, पृष्ठ १८०), सीता विष्ट क्षेत्री वि. गृहमन्त्रालयसमेत भएको उत्प्रेषण परमादेश मुद्दा (ने.का.प. २०५९, नि.नं. ५००९, पृष्ठ ८५२) मा कानूनी हक हो भनी व्याख्या भएको पाइन्छ ।

१२. नेपाल दूरसञ्चार कं.लि. लाई सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २ को खण्ड (ख) को देहाय (२) अनुसार सार्वजनिक निकायको रूपमा परिभाषित गर्दा निवेदकको के कस्तो सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा बन्देज वा संकुचन गरेको हो निवेदकले आफ्नो निवेदनमा दावी लिई पुष्टि गर्न सकेको देखिंदैन । नेपाल दूरसञ्चार कं.लि.लाई सार्वजनिक निकायका रूपमा परिभाषित गर्दा निवेदकको सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने तथा अन्य कारोबार गर्ने संविधानप्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा आघात वा अनुचित बन्देज लगाएको छ भन्ने अर्थ गर्न कानून र न्यायको रोहबाटसमेत मिल्ने देखिंदैन ।

१३. उल्लिखित आधार कारणसमेतबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र १९ द्वारा प्रदत्त हकलाई सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २ को खण्ड (ख) को देहाय (२) को परिभाषाले संकुचन वा अनुचित बन्देज लगाएको अवस्था नदेखिंदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीबाट लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।

का.मु.प्र.न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा

न्या.तर्कराज भट्ट

इति संवत् २०७० साल कात्तिक ७ गते रोज ५ शुभम् ...
इजलास अधिकृत : प्रेमप्रसाद न्यौपाने

निर्णय नं.१०६०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय का.मु. प्रधानन्यायाधीश श्री
दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
फैसला मिति : २०७०।३।२४।२
०६९-CI-०४३६
मुद्दा: परमादेश निषेधाज्ञा

पुनरावेदक/विपक्षी : जिल्ला वन कार्यालय,
पाँचथर र आफ्नो तर्फबाटसमेत ऐ. कार्यालयका
निमित्त जिल्ला वन अधिकृत देव नारायण साह
विरूद्ध

प्रत्यर्थी/निवेदक : जिल्ला झापा, मेचीनगर
नगरपालिका वडा नं. ३ स्थित साई भेनियर
उद्योग प्रा. लि.

- वन विकास कोषको लागि भनी थप कर लिन पाउने कानूनी व्यवस्थाको अभाव रहेको र सर्वोच्च अदालतबाट वन विकास कोषबापत कर लिन नपाउने भनी फैसला भइसकेको अवस्थामा विपक्षीहरूले निवेदकबाट कर असूली गरेको कार्य कानूनप्रतिकूल देखिने ।

(प्रकरण नं.६)

- कुनै वस्तुमा थप कर असूल गर्ने भन्ने विषय सार्वजनिक नीतिसम्बन्धी विषय रहने र त्यस्तो विषयमा भएको निर्णय कुनै एक व्यक्ति वा पक्षका हकमा मात्र लागू हुने नभई सबैका हकमा समानरूपमा लागू हुने ।
- अदालतको फैसला र आदेशको पालना गर्नु सबैको समान दायित्व हुन्छ । सरकारी निकायबाटै अदालतको आदेशलाई

बङ्ग्याई एकै समान वस्तुमा थप कर रकम नलिनु भनी अदालतबाट भएको आदेश कसैलाई लागू गर्ने र कसैलाई लागू नगर्ने कार्य असमान भई कानूनको शासन (Rule of Law) को प्रतिकूल हुने ।

(प्रकरण नं.७)

शुरू तहमा फैसला गर्ने :

पुनरावेदन अदालत, इलामका :-

मा.न्या.श्री उदयप्रकाश चापागाई

मा.न्या.श्री मोहनरमण भट्टराई

पुनरावेदक/विपक्षीका तर्फबाट :

प्रत्यर्थी/निवेदकका तर्फबाट :

अवलम्बित नजीर :

सम्बद्ध कानून :

आदेश

न्या. वैद्यनाथ उपाध्याय : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्रको भई पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६९।३।१३ को फैसलाउपर दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

म निवेदक मेरा नाउँमा दर्ता भएको साई भेनियर उद्योग सञ्चालन गरी आएको छु । कम्पनीको उद्देश्यअनुसार भेनियर उत्पादन कार्य गर्न इलाम, पाँचथर, ताप्लेजुङ र झापा जिल्लाका जग्गा धनीहरूको नम्बरी जग्गामा रहेका कु-काठहरू उत्तिस, मलातो, सउर (पहाडमा पाईने अति न्यूनस्तरको काठ) सम्पूर्ण कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी कानूनले लाग्ने दस्तूर बुझाई ढुवानी गरी ल्याउने गरी आएको छु । विपक्षी जिल्ला वन कार्यालयहरूले वन विकास कोषबाट भनी उक्तबमोजिमका रूख टुना ल्याउँदै गरेका निवेदक जस्तै समान उद्देश्य र कारोबार भएका

अन्य भेनियर उद्योगहरूको ढुवानी साधनसँग कर, दस्तूर लिएकोले सो विरुद्ध सम्मानीत सर्वोच्च अदालतमा दायर गरेको रिट नं. ०६४-WO-०७३८ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको रिटमा सम्मानीत अदालतबाट मिति २०६५।१२।९ मा सो वन विकास कोषको नामबाट दस्तूर असूल गर्ने कार्यलाई गैरकानूनी घोषित गरी विपक्षीहरूको नाममा सो दस्तूर असूल नगर्नु र असूल गरेको रकम फिर्ता दिनु भन्नेसमेत आदेश जारी भएको छ । विपक्षी जिल्ला वन कार्यालय, इलामले मिति २०६८।२।८ मा उक्त वन विकास कोष बापत भनी र. नं. ३२८५ बाट रू. १०,६२७।- कर असूल गरेकाले विपक्षी जिल्ला वन अधिकृतलाई भेटी श्री सर्वोच्च अदालतबाट उक्त कर उठाउन नपाउने गरी भएको आदेश देखाउँदासमेत विपक्षीहरूले उक्त मुद्दामा वन विकास कोष बापत उठाइएको रकम गैर कानूनी भनी व्याख्या भए तापनि सो मुद्दाका वादीहरूबाट बाहेक अन्य फर्म उद्योगबाट सो रकम उठाउन अदालतले नरोकेको हुँदा हामी सो रकम असूल गछौं भन्ने जवाफ दिईयो । विपक्षीले वन विभागको निजी नम्बरी आवादीको रूख कटान सम्बन्धमा भन्ने उल्लेख भएको पत्र देखाई कुनै हालतमा रकम नलिई नछाड्ने अन्यायपूर्ण जवाफ दिई रकम तिर्न बाध्य पारी पटकपटक निवेदकबाट रकम लिने कार्य गरिरहेका छन् । सो सम्बन्धमा सम्बन्धित मन्त्री, सचिव तथा विभागीय महानिर्देशकज्यूहरूसँग भेनियर व्यवसायीहरूले भेटी कुरा गर्दासमेत सो रकम उठाउन बन्द गर्ने भनी मौखिक आश्वासन दिए पनि व्यवहारतः सो गैरकानूनी कर उठाइने रहेको छ । नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ८ ले कुनै कर कानूनको अख्तियारबिना लगाईने वा असूल गरिने छैन भन्ने स्पष्ट व्यवस्था गरेको छुँदाहुँदै र उक्त वन विकास कोषको निमित्त भनी कर उठाउन नपाइने सम्मानीत सर्वोच्च अदालतको आदेश हुँदाहुँदै विपक्षीहरूले निवेदकबाट प्रति क्यू.फि. रू. ५।- का दरले सो

कर लिने गरेको कार्य कानूनप्रतिकूल रहेकोले नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ६, ७ र ८ ले दिएको निवेदकको अधिकारलाई विपक्षीहरूको उक्त कार्यले आघात पुर्याउने आशङ्का विद्यमान भएकोले वन विकास कोषको नाउँमा निवेदकबाट कानूनले नतोकेको सो रकम नलिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा अन्तरिम आदेशसहितको निषेधाज्ञा जारी गरिपाउन तथा विपक्षी जिल्ला वन कार्यालय इलामको गैरकानूनीरूपमा उठाएको रू. ९७,९४१।- र विपक्षी जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरले गैरकानूनीरूपमा उठाएको रू. १४,१८३।- समेत जम्मा रू. १,१२,१२४।- रकम निवेदकलाई फिर्ता दिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको निवेदन मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए सोको सबूद प्रमाणसमेत संलग्न राखी यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक पन्ध्र (१५) दिनभित्र विपक्षीहरूलाई श्री पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय, इलाममार्फत् लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा म्याद जारी गरी नियमानुसार पेश गर्नु । साथै, निवेदकले अन्तरिम आदेशसमेतको माग गरेको सम्बन्धमा छलफलका निमित्त मिति २०६८।१०।२२ गतेका दिन श्री पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय, इलाममार्फत् उपस्थित हुनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६८।१०।५ को आदेश ।

यसमा प्रस्तुत निवेदनको विषयसँग सम्बन्धित प्रश्नमा श्री सर्वोच्च अदालतबाट २०६४ सालको रिट नं. ०६४-WO-०७३८ को निवेदक सुभाषकुमार मुरारका विरूद्ध वन विभाग बबरमहलसमेत भएको उत्प्रेषणसमेत मुद्दामा वन विकास कोषको नाममा शुल्क उठाउने कार्य मिति

२०६५।१२।१।१ को उत्प्रेषणको आदेशले बदर भई सकेको देखिन आएको र आज छलफलका क्रममा यी निवेदकसँग विपक्षीले उक्त शुल्क उठाउन पाउने कानूनी अख्तियारी रहे भएको कुनै आधार प्रमाणसमेत विपक्षीतर्फबाट पेश हुन नसकेकोले प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम किनारा नभएसम्म यी निवेदकसमेतबाट वन विकास कोषको नाममा कुनै शुल्क वा रकम नउठाउनु भनी पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ३३(क) बमोजिम विपक्षीहरूका नाउँमा यो अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । यो आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६८।१०।२२ को आदेश ।

वन विकास कोषबापत संकलन हुने रकम करकापले नभई व्यवसायिक प्रयोजनको लागि काठको कारोबार गर्ने व्यवसायीहरूले वन ऐन तथा नियमको प्रक्रिया पूरा गरी स्थानान्तरण इजाजत माग गर्दा राजी खुशीका साथ आ.व. २०६४।०६५ को बजेट वक्तव्यको दफा ४९ र वन विभागबाट भएको परिपत्रबमोजिम प्रति क्यु. फि. रू ५।-ले हुने वन विकास कोष बापतको रकम बुझाएको रसिद पेश गरेपश्चात्मात्र स्थानान्तरण इजाजत दिने कार्य हुँदै आइरहेको अवस्था हो । एकै विषयवस्तुले सबैलाई समानरूपमा अन्यायमा पारेको भन्ने कुरा पनि पुष्टि हुन नसक्ने हुँदा एक पक्षको हकमा लागू गरिएको कुरा अन्यका हकमा पनि लागू गर्न नसकिने भएकोले अन्यका हकमा लागू भएको कुरालाई नजीर बनाई निज निवेदकका हकमा पनि लागू गर्न नसकिने साथै वन विकास कोष स्थापना तथा सञ्चालन कार्यविधि निर्देशिका, २०६४ हालसम्म पनि जारी भइरहेको अवस्थामा उक्त कोषबापतको रकम सञ्चालन गर्ने कार्यलाई गैरकानूनी तथा कानूनप्रतिकूल भन्न मिल्दैन । वन विकास कोषबापत संकलन गरिने रकम कर नभई वन विकासको लागि नेपाल वन पैदावार उद्योग व्यवसायी महासंघको

पहलमा सरकारबाट निर्धारण गरिएको शुल्क हो । मिति २०६४।०६५ को बजेट वक्तव्यमार्फत वन विकास कोषको स्थापना भएको र सो बजेट वक्तव्य संसदबाट पारीतसमेत भएको हुँदा यसलाई गैरकानूनी भन्न नमिल्ने हुन्छ । तत्काल वन पैदावार लिई जाने व्यवसायीहरूबाट वन विकास कोषबाटको शुल्क नलिँदा र पछि अन्तिम निर्णय हुँदा वन विकास कोषबाटको रकम लिनुपर्ने ठहर भएमा पछि असूल उपर गर्न कठिनाई पर्न जाने साथै सो रकम यस कार्यालयले आफू खुशी नउठाएको र वन विकास कोषबाट लिईने शुल्क व्यवसायीहरू कै छाता संगठनको पहलमा वन जङ्गल जस्तो अति आवश्यक प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण सम्बर्धन तथा विकासको लागि संकलन गरिने कानूनसम्मत शुल्क भएको र सो असूल नगर्दा नेपाल सरकारको लक्ष्य पूरा गर्नमा समेत कठिनाई हुने हुँदा प्रस्तुत परमादेशसहित निषेधाज्ञा खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथर तथा ऐ. का जिल्ला वन अधिकृत बुद्धि रिजालको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

जिल्ला वन कार्यालय ताप्लेजुङ, ऐ. का वन अधिकृतका नाममा मिति २०६८।१०।१८ मा जिल्ला वन कार्यालय इलाम, ऐ. का वन अधिकृतका नाममा मिति २०६८।१०।१८ मा र जिल्ला वन कार्यालय झापा, ऐ. का वन अधिकृतका नाममा मिति २०६८।१०।१९ मा म्याद तामेल भएकोमा लिखित जवाफ नपरेको ।

प्रस्तुत मुद्दामा यसै लगाउको पूजा प्लाईउड इण्डष्ट्रिजको तर्फबाट विनय चौधरी निवेदक तथा जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरसमेत प्रत्यर्थी भएको वन विकास कोषको रकम उठाएका विषयको रिट नं. २०६८- WO -००११ नं. को परमादेश निषेधाज्ञा मुद्दामा आज यसै इजलासबाट वन विकास कोषको रकम नउठाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा निषेधाज्ञाको आदेश जारी भई उठाएको रकमसमेत फिर्ता

दिनु भनी निज विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी भएको हुनाले यसमा पनि सोही आदेशमा उल्लेख भएका बुँदा आधारसमेतबाट निवेदन दावीको वन विकास कोषबाटको रकम नउठाउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा निषेधाज्ञाको आदेश जारी हुने र निवेदकबाट उठाएको निवेदन दावीको रसिदबमोजिमको रकमसमेत निवेदकलाई फिर्ता दिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६९।३।१३ को फैसला ।

आ.व. २०६४।०६५ को नेपाल सरकारका अर्थ मन्त्रीको बजेट वक्तव्यको दफा ४९बमोजिम आगामी आ.व. देखि व्यवसायिक प्रयोजनका लागि काठ खरीद गर्दा तिर्नु पर्ने राजस्वमा प्रति क्यू.फि. रू. ५।- व्यवसायीहरूले थप योगदान गर्नुपर्ने र सरकारका तर्फबाट त्यति नै रकम जम्मा गर्ने व्यवस्था गरी "वन विकास कोष" स्थापना गर्ने भनी उल्लेख भएअनुसार वन विकास कोषबाट प्रति. क्यू. फि. रू. ५।- थप रकम मिति २०६४।४।१ गतेदेखि नै संकलन गर्ने भनी वन विभागको प. सं. ६ मिति २०६४।४।६ को पत्र र नेपाल सरकार (मन्त्रीस्तर) बाट मिति २०६४।४।१ गते देखि प्रारम्भ हुने गरी जारी भएको वन विकास कोष स्थापना तथा सञ्चालन कार्यविधि निर्देशिका, २०६४ को व्यवस्थाअनुसार विपक्षी निवेदकबाट पनि सोहीबमोजिमको रकम उठाइएको र नगदी रसिद दिई प्राप्त रकम सम्बन्धित खातामा जम्मा गरिएको हुँदा विपक्षीको निवेदनमा उल्लेख भए झैं कानूनले नतोकेको र गैरकानूनी रकम उठाइएको होइन । नेपाल सरकार (मन्त्रीस्तर) बाट जारी निर्देशिका प्रचलित कानूनसरह नै हुने हुँदा सोहीबमोजिम गरिएको हो । सम्मानीत सर्वाच्च अदालतबाट ०६४- WO -०७३८ नं. को निवेदनमा भएको आदेश प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुने नभई सोही मुद्दाका निमित्त मात्र बाध्यकारी हुने र प्रस्तुत

मुद्दाका सन्दर्भमा हेर्दा उल्लेखित वन विकास कोष स्थापना तथा सञ्चालन कार्यविधि निर्देशिका, २०६४ यथावत् रहेको कुरा वन विभागको च.नं. ४६४ मिति २०६७।३।८ को पत्रद्वारा स्पष्ट भएको र हालसम्म कुनै प्रक्रियाबाट खारेज नभई सो निर्देशिका अध्यावधि कायम रहिरहेको हुँदा उक्त निर्देशिकाबमोजिम यस कार्यालयबाट भए गरेको वन विकास कोषबापतको रकम उठाउने कार्य कानूनसम्मत भएकोले पुनरावेदन अदालत, इलामबाट रिट जारी गर्ने गरी भएको आदेश बदर गरी रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरसमेतका तर्फबाट ऐ. का निमित्त जिल्ला वन अधिकृत देव नारायण साहको यस अदालतमा दायर भएको पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला मिलेको छ, छैन, पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदकले प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक कम्पनीको उद्देश्यअनुसार निवेदकले ताप्लेजुङ, पाँचथर, इलाम र झापा जिल्लाका जग्गा धनीहरूको नम्बरी जग्गामा भएको अति कमसल जातका उत्तिस, मलातो र सउर जस्ता कु-काठहरू कानूनी प्रक्रिया पुर्याई खरीद गरी राजस्वसमेत बुझाई भेनियर उत्पादन गरी प्लाइउड फ्याक्ट्रीहरूलाई बिक्रीसमेत गरी आएकोमा उक्त काठहरू ढुवानी गर्दा विपक्षीहरूले वन विकास कोषबापत भनी तिर्नुपर्ने राजस्वमा प्रति क्यू. फि. रू ५।- थप कर असूल गरेका छन् । वन विकास कोषबापतको थप कर उठाउने कार्य गैरकानूनी भई उक्त कर उठाउन नपाउने गरी सर्वोच्च अदालतबाट ०६४-WO-०७३८ को उत्प्रेषणसमेतको रिटमा मिति २०६५।१२।९ मा निर्णय भई सकेको

हुँदा कानूनले नतोकेको कर निवेदकबाट नलिनु भन्ने निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरी निवेदकबाट उठाएको उक्त गैरकानूनी कर रकम निवेदकलाई फिर्ता दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी पाउँ भन्नेसमेत मागदावी लिएको देखिन्छ । विपक्षीतर्फको लिखित जवाफमा नेपाल सरकारको आ. व. ०६४।०६५ को बजेट वक्तव्यमार्फत् वन विकास कोषको स्थापना भएकोले सो बजेट वक्तव्य र वन विभागबाट भएको परिपत्रबमोजिम प्रति क्यू.फि. रू. ५।- ले वन विकास कोषबापतको थप शुल्क लिइएको हो । उक्त शुल्क प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण, सम्बर्धन तथा विकासको लागि संकलन गरिने कानूनसम्मत शुल्क हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालत, इलामबाट निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी भएउपर जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरको तर्फबाट प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको देखिन्छ ।

३. प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकले दावी गरेअनुसार विपक्षी वन कार्यालयहरूले निवेदकबाट वन विकास कोषको लागि भनी व्यवसायिक प्रयोजनका लागि काठ खरीद गरी ढुवानी गर्दा तिर्नुपर्ने राजस्वमा प्रति क्यू.फि. रू. ५।- थप रकम असूल गरेको तथ्यमा विवाद देखिन्छ । विपक्षीहरूले निवेदकबाट उल्लिखित थप रकम असूल गर्ने कार्य कानूनसम्मत हो होइन भन्ने नै प्रस्तुत विवादमा निरूपण गर्नुपर्ने मुख्य प्रश्न रहेको देखिन्छ । विपक्षीले उल्लिखित रकम असूलीको आधार नेपाल सरकारका अर्थमन्त्रीले व्यवस्थापिका संसदको बैठकमा पेश गरेको आ.व. ०६४।०६५ को बजेट वक्तव्यको दफा ४९ मा “वन पैदावारमा संलग्न व्यवसायीहरूको योगदानमा छुट्टै वन विकास कोष स्थापना गरिनेछ । आगामी आर्थिक वर्षदेखि व्यवसायीले काठ खरीद गर्दा यस कोषमा प्रचलित मूल्यअनुसार तिर्नुपर्ने राजस्वमा प्रति क्यू फिट रू. ५।- थप

योगदान गर्नेछन् भने सरकारको तर्फबाट त्यति नै रकम कोषमा जम्मा गरिनेछ" भन्ने उल्लेख भएको र उक्त बजेट वक्तव्यअनुसारको वन विकास कोषको रकम मिति २०६४।४।१ देखि नै लागू हुने गरी संकलन गर्ने, कोषसम्बन्धी निर्देशिका लागू नभएसम्म त्यसरी उठ्ने रकम धरौटी खातामा जम्मा गर्ने भन्नेसमेत व्यहोराको वन विभागको मिति २०६४।४।६ को परिपत्र भई पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय वन निर्देशनालयबाटसमेत सोहीबमोजिम गर्न गराउन निर्देशन गरेको र हाल वन विकास कोष स्थापना तथा सञ्चालन कार्यविधि निर्देशिका, २०६४ यथावत् कार्यान्वयनमा रहेको भन्नेसमेतका आधार उल्लेख गरेको देखिन्छ । अर्थमन्त्रीको बजेट भाषणमा उल्लेख भएअनुसार परिपत्र गरिएको र मन्त्रीस्तरबाट स्वीकृत निर्देशिका जारी भएदेखि बाहेक उल्लिखित रकम असूलीका सम्बन्धमा संसदद्वारा पारीत कुनै ऐन, कानून विपक्षीतर्फबाट पेश हुन सकेको देखिन्न ।

४. विपक्षीले वन विकास कोषबापत भनी रसिद काटी असूल गरेको रकम कर हो वा होईन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा विपक्षीतर्फको लिखित जवाफमा निवेदकहरूबाट असूल गरेको रकम कानूनसम्मत शुल्क हो भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । कर फल्ल्यौट आयोग ऐन, २०३३ को दफा २(ख) मा कर भन्नाले प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम लाग्ने कुनै पनि कर सम्झनु पर्छ भनी करको परिभाषा गरेको देखिन्छ भने आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ढ) मा शुल्कलाई समेत करको परिभाषामा समेटेको पाईन्छ । उल्लिखित कानूनी व्यवस्थालाई मध्यनजर गर्दा सरकारद्वारा उपलब्ध हुने कुनै वस्तु तथा सेवाको उपभोग गरेबापत वा अन्य कुनै सेवा वा व्यवसायबाट प्रत्यक्ष लाभ प्राप्त गर्ने व्यक्ति वा संस्थाले सरकारी कोषमा जम्मा हुने गरी कानूनबमोजिम अनिवार्यरूपमा भुक्तानी गर्नुपर्ने कर, शुल्क वा अन्य रकमसमेतलाई कर शब्दले जनाउने देखियो । यसबाट विपक्षीहरूले निवेदकबाट वन

विकास कोषबापत भनी रसिद काटी असूल गरेको शुल्क रकम पनि कर नै देखिन आयो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ८९(१) मा "कानूनबमोजिम बाहेक कुनै कर लगाइने र उठाइने छैन" भन्ने व्यवस्था रहेको छ । त्यस्तै नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ८ मा "कुनै कर कानूनको अख्तियारबिना लगाइने वा असूल गरिने छैन" भन्ने व्यवस्था रहेको छ । प्रतिनिधित्व बिना कर नलगाईने (No taxation without representation) भन्ने करसम्बन्धी विधिशास्त्र (Tax Jurisprudence) को स्थापित मान्यता नै हो । अर्थमन्त्रीको बजेट वक्तव्य नै स्वयंमा कानून मात्र नसकिने र बजेट वक्तव्यमा थप कर लिने भनी कर लगाईएको वस्तुमा कर असूल गर्नेसम्बन्धी कानूनको निर्माण नै नगरी केवल बजेट वक्तव्यको आधारमा निर्देशिका जारी गरी कर लगाउन वा उठाउन पाउने प्रावधान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा भएको देखिन्न ।

५. विपक्षीले वन विकास कोष स्थापना तथा सञ्चालन कार्यविधि निर्देशिका, २०६४ ले वन विकास कोषबापत कर असूल गर्ने अख्तियारी दिएको भनी दावी गरेकोले उक्त निर्देशिकाअनुसार कर असूल गर्न मिल्ने हो होईन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा उक्त निर्देशिकाको प्रस्तावनामा आ.व. ०६४।०६५ को बजेट वक्तव्यमा व्यक्त प्रतिबद्धताबमोजिम वन पैदावार व्यवसायीले काठ खरीद गर्दा प्रचलित मूल्यमा तिर्नुपर्ने राजस्वमा थप योगदान गर्ने र सरकारको तर्फबाट त्यति नै रकम जम्मा गरी वन विकास कोष स्थापना गरी सञ्चालन गर्नका लागि भनी वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले निर्देशिका जारी गरेको देखिन्छ । कानूनअनुसार मात्र कर असूल गर्न सकिने भन्ने करसम्बन्धी स्थापित मान्यता रहेको र उक्त मान्यतालाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ८९(१) लेसमेत आत्मसात गरेको छ । नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१०

को दफा २(ड) मा नेपाल कानूनको परिभाषामा “यो शब्दले नेपाल ऐन वा नेपालको कुनै भागमा कानूनसरह लागू हुने ऐन, सवाल, नियम, आदेश वा उपनियम सम्झनु पर्छ” भनी परिभाषा गरेको पाईन्छ । वन विकास कोष स्थापना तथा सञ्चालन कार्यविधि निर्देशिका, २०६४ व्यवस्थापिकाद्वारा निर्मित सारवान् कानून नभई केवल मन्त्रालयको कार्यक्रम सञ्चालनसम्बन्धी कार्यविधिगत व्यवस्था गर्न वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले मन्त्रीस्तरबाट निर्णय गरी जारी गरेको निर्देशिका हुँदा त्यस्तो निर्देशिकालाई कुनै वस्तुमा थप कर असूल गर्ने प्रयोजनका लागि कानून मान्न मिल्ने देखिएन । प्रतिनिधित्वविना कर नलगाईने (No Taxation Without Representation) भन्ने करसम्बन्धी विधिशास्त्रको मान्य सिद्धान्तको प्रतिकूल संविधान, ऐन, कानूनबाट कर लगाउने अख्तियारीविना केवल मन्त्रालयले जारी गरेको निर्देशिकाको आधारमा कर लगाउन मिल्ने देखिन्छ ।

६. प्रस्तुत विवादको तथ्यसँग समान तथ्य रहेको निवेदक जगदम्बा भेनियर इण्डष्ट्रिजका प्रो. सुभाषकुमार मुरारका विरुद्ध वन तथा भू संरक्षण मन्त्रालयसमेत भएको सर्वोच्च अदालतको रिट नं. ०६४-WO-०७३८ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको रिट निवेदनमा सर्वोच्च अदालतबाट निर्देशिका जारी गरी रकम उठाउन संविधान र प्रचलित कानूनले अधिकार प्रदान नगरेको हुँदा निवेदकसमेतबाट विपक्षी जिल्ला वन कार्यालय इलामसमेतले वन विकास कोषबाट भनी थप कर रकम असूल गर्ने कार्य उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर हुने र रकम बुझी लिने कार्य गैरकानूनी हुँदा उठाएको रकमसमेत निवेदकलाई फिर्ता दिनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी हुने भनी मिति २०६५।१२।९ मा फैसला भएकोसमेत देखिन्छ । वन विकास कोषको लागि भनी थप कर लिन पाउने कानूनी व्यवस्थाको अभाव रहेको र सर्वोच्च अदालतबाट वन विकास कोषबाट कर

लिन नपाउने भनी फैसला भइसकेको अवस्थामा विपक्षीहरूले निवेदकबाट कर असूली गरेको कार्य कानूनप्रतिकूल देखियो ।

७. पुनरावेदक जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरको तर्फबाट दायर हुन आएको प्रस्तुत पुनरावेदनमा सर्वोच्च अदालतबाट रिट नं. ०६४-WO-०७३८ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको रिट निवेदनमा भएको आदेश प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुने नभई सोही मुद्दाका निमित्त मात्र बाध्यकारी हुने भन्ने जिकीर लिएतर्फ विचार गर्दा, वन विकास कोषबाट भनी उठाईएको थप कर रकम गैरकानूनी भनी उक्त रिट नं. ०६४-WO-०७३८ मा आदेश भइसकेपछि सो आदेशबारे थाहा हुँदाहुँदै त्यसको अनदेखा गरी सो मुद्दाबाहेक अर्को पक्षका हकमा उक्त फैसला आकर्षित नहुने भन्ने अर्थ गरी निवेदकबाट थप कर असूल गरेको देखिन्छ । कुनै वस्तुमा थप कर असूल गर्ने भन्ने विषय सार्वजनिक नीतिसम्बन्धी विषय रहने र त्यस्तो विषयमा भएको निर्णय कुनै एक व्यक्ति वा पक्षका हकमा मात्र लागू हुने नभई सबैका हकमा समानरूपमा लागू हुने हुन्छ । अदालतको फैसला र आदेशको पालना गर्नु सबैको समान दायित्व हुन्छ । त्यसमा पनि सरकारी निकायबाटै अदालतको आदेशलाई बङ्ग्याई एकै समान वस्तुमा थप कर रकम नलिनु भनी अदालतबाट भएको आदेश कसैलाई लागू गर्ने र कसैलाई लागू नगर्ने कार्य असमान भई कानूनको शासन (Rule of Law) को प्रतिकूल हुने हुन्छ । त्यस्तो कार्यबाट अदालतप्रतिको जनआस्थामा समेत प्रतिकूल असर पर्ने हुँदा पुनरावेदकको उल्लिखित पुनरावेदन जिकीर कानूनसम्मत देखिएन ।

८. तसर्थ, निवेदन दावी अनुसार वन विकास कोषबाटको रकम नउठाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा निषेधाज्ञाको आदेश जारी हुने र निवेदकबाट विपक्षीहरूले उठाएको दावीको रसिदबमोजिमको रकम निवेदकलाई फिर्ता दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश

जारी हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६९।३।१३ को आदेश मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन । प्रस्तुत फैसलाको जानकारी पुनरावेदक जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरलाई दिनु । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

का.मु.प्र.न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा

इति संवत् २०७० साल असार २४ गते रोज २ शुभम् ...
इजलास अधिकृत : शिवप्रसाद खनाल

निर्णय नं.१०६१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय का.मु.प्रधानन्यायाधीश श्री
दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
फैसला मिति : २०७०।३।३१।२
०६८-CR-०३९६
मुद्दा:- कीर्ते जालसाज ।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : जिल्ला सप्तरी, गाउँ विकास
समिति रामनगर वडा नं. ८ बस्ने धर्मनाथ
यादवको मु.स.गर्ने बुधनी देवी यादव

विरूद्ध

विपक्षी/वादी : जिल्ला सप्तरी, गाउँ विकास
समिति मधुपट्टि वडा नं. ७ बस्ने अक्षमित
चौधरीको जाहेरीले नेपाल सरकार

■ भिन्नभिन्न निकायका भिन्नभिन्न विशेषज्ञले एउटै राय प्रस्तुत गरी लिखतको आधिकारिताका र त्यसको वैधानिकताका सम्बन्धमा उल्लेख गरेका तथ्यगत र वैज्ञानिक प्रमाणलाई अन्यथा भन्न मिले कुनै आधार र विवाद देखाउने ठाउँ नहुने ।

(प्रकरण नं.५)

■ लिखत कीर्ते भनी विशेषज्ञले दिएको रायलाई प्रतिवादीले आधार र कारणसहित अन्यथा भनी खण्डन गर्न नसकेको अवस्थामा सम्बन्धित विषयका विशेषज्ञको विज्ञतालाई कानूनीरूपबाट इन्कार गर्न नमिले ।

(प्रकरण नं.७)

पुनरावेदक/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान
अधिवक्ता लेखनाथ अधिकारी

विपक्षी/वादीका तर्फबाट : विद्वान सहन्यायाधिवक्ता
खगराज पौडेल

अवलम्बित नजीर :

सम्बद्ध कानून :

- आदलको महलको ३ नं.,
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३
- कीर्ते कागजको महलको १, ३, ७, १० नं.

शुरू सप्तरी जिल्ला अदालतमा फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री गोपालप्रसाद भट्टराई

पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा फैसला गर्ने :-

मा न्या श्री दीपककुमार कार्की

मा.न्या श्री शम्भुबहादुर खड्का

फैसला

स.का.मु.प्र.न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा :
न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)
(क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्वाई हेर्ने निस्सा प्रदान
भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य
र ठहर यस प्रकार छ :-

विदेश भारत, जिल्ला छपरा, प्रगन्ना
गोठना थाना भरोडा मौजे झकरा बस्ने विलट
सिंह र गणेश सिंहसमेत २ जनाको नाममा दर्ता
रहेको जिल्ला सप्तरी, गा.वि.स.मधुपट्टि वडा नं.६
कि.नं. ५१, १२५, १२६, १२७, १६१ र ऐ
वडा नं.७ (क) कि.नं. १६१, ऐ वडा नं.७ (ख)
कि.नं. २२ र ५०समेत जम्मा ३-६-५ जग्गा
धर्मनाथ यादवले मिति २०३६।११।२९ मा
र.नं. ४३५१ बाट पारीत गराई लिएको भनेकोमा
निजहरू विदेशी भन्ने २०२१।१।२३ को र.नं.
९४० र २०२१।१२।२४ को र.नं. १५१५
को राजीनामाबाट देखिन्छ । निज विलट सिंह र
गणेश सिंहको २०३१ र २०३३ सालमा मृत्यु
भएकोमा मृतकका नामको अर्को व्यक्ति खडा गरी
प्रतिवादी धर्मनाथ यादवसमेतले आफ्नो नाममा
जग्गाहरू पारीत गराई कीर्ते कसूर गरेको हुँदा
कीर्ते कसूर गर्ने प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाऊँ
भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरी दरखास्त ।

विलट सिंहको २०३१ सालमा र गणेश
सिंहको २०३३ सालमा स्वर्गवास भई निजहरूको
हक अपुताली खाने कोही नभएको र विदेशी
मानिसको अपुताली परेको जग्गा नेपाल सरकारको
हुनुपर्नेमा कीर्ते गरी धर्मनाथ यादवले पारीत
गरी लिएकोले लिखत बदर हुनुपर्दछ भन्नेसमेत
व्यहोराको सर्जमिन मुचुल्का ।

विलट सिंह र गणेश सिंहले मोहीलाई
जग्गा बिक्री गर्न मालपोत कार्यालयमा आएकोमा
मोहीले पैसा दिन नसक्दा सो जग्गाको मोल दिई
पारीत गराई लिएको हुँ । मलाई जग्गा बिक्री
गर्ने व्यक्ति जीवित छन् वा मरिसके मलाई थाहा
छैन । मैले कार्यालयको रोहबरमा जग्गा खरीद

गरिलिएको हुँ । लिखतमा रहेका विलट सिंह र
गणेश सिंहको वतन भारत देखिएकोले र उमेरसमेत
फरक देखिँदा एउटै व्यक्ति हुन् भन्न सकिदैन ।
मैले नेपाली व्यक्तिसँग जग्गा खरीद गरी लिएको
हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी धर्मनाथ यादवले
अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

जग्गाधनी विलट सिंह र गणेश सिंहको
क्रमशः २०३१ र २०३३ मा मृत्यु भइसकेको र
निजहरूको कोही हकदार नभएकोले उक्त जग्गा
मुलुकी ऐन, अदलको महलको ३ नं.बमोजिम
नेपाल सरकारको हुनेमा प्रतिवादी धर्मनाथ
यादवले झूठा मानिस खडा गरी मरिसकेका विलट
सिंह र गणेश सिंहको नामबाट कीर्ते जालसाजी
गरी जग्गा विगाहा ३-६-५ पारीत गराई लिएका
छन् । विलट सिंह र गणेश सिंहले २०२१ सालमा
राजीनामा गरिदिँदा निजहरूले गरेको सहीछापसँग
हाल प्रतिवादी धर्मनाथले २०३६ सालमा लिएको
राजीनामामा भएको सहीछाप एक आपसमा
नभिडेको भन्ने रोनाष्टको प्रतिवेदनसमेतबाट पुष्टि
हुन आएकोले प्रतिवादी धर्मनाथ यादवउपर कीर्ते
कागजको १ र ३ नं. को परिभाषित कसूरमा
ऐ.को ७ र १० नं. अनुसार सजाय हुन र प्रतिवादी
धर्मनाथ यादवले कीर्ते जालसाजी गरी पारीत
गराउँदा लिने दिने व्यक्ति चिनेका नेपाली नागरिक
हुन् नाम, थर, वतन ठीक छ भनी सनाखत गरिदिने
साक्षी प्रतिवादी रामेश्वर ठाकुर र सीतारामप्रसाद
साहले मद्दत गरेको देखिँदा ऐ.को १४ नं. अनुसार
सजाय गरिपाऊँ । मुलुकी ऐन, अदलको महलको
३ नं. ले नेपाल सरकारमा आउने उक्त जग्गा
प्रतिवादी धर्मनाथले कीर्ते जालसाज गरी आफ्नो
नाममा पारीत गराई लिएको हुँदा जग्गाको दर्ता
बदर गरी नेपाल सरकारको हक कायम गराउन
छुट्टै देवानी विषयको फिराद गरिने व्यहोरा अनुरोध
छ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग दावी ।

मैले कीर्ते जालसाज गरेको छैन ।
जिल्ला सप्तरी, गा.वि.स.मधुपट्टि वडा नं. ६ बस्ने
गणेश सिंह र विलट सिंहबाट ज.वि.३-६-५

जग्गा मिति २०३६।११।२९ मा खरीद गरेको हुँ । मैले खरीद गरेको जग्गामध्ये कि.नं. १६१ को ०-१०-१० जग्गा आफ्नै हल गोरूबाट आवाद गरेको छु । अन्य जग्गाहरूमध्ये सोनाई चौधरी, सुखीलाल चौधरी, फागु चौधरी र जोखन चौधरीसमेतका व्यक्ति मोही भै कमाई आएका थिए । निजहरूले समयमा कृत नबुझाएकोले मैले मोही निष्काशन मुद्दा चलाई पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट मिति २०५१।२।१० मा मोही निष्काशन हुने ठहरी फैसला भएको छ । उक्त जग्गा मोहीहरूले बिक्री गर्न कर लगाएका थिए । रूपैयाँ दिन आलटाल गरेकोले पारीत हुन सकेन । विलट सिंहको मृत्यु २०४१ सालमा र गणेश सिंहको मृत्यु २०४३ सालमा भएको हो । र.नं. ९४० को लिखत मेरो रोहबरमा भएको नहुँदा गणेश सिंह र विलट सिंहको सहीछाप परेको भनिएको सहीछाप गलत छ भन्नेसमेत प्रतिवादी धर्मनाथ यादवले शुरू अदालतमा गरेको बयान ।

गणेश सिंह र विलट सिंहलाई पहिले पनि जग्गा बेच बिखन गर्न राजविराज मालपोत कार्यालयमा आउँदा जाँदा चिनेको थिए । निजहरू कहिले मरे वा जीवितै छन् थाहा छैन । म लेखापढी गर्ने मानिस भएको र मालपोत कार्यालयमा पारीत भएको लिखत हुँदा सनाखतसम्म बसेको छु । मउपरको अभियोग झूठा हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रामेश्वर ठाकुरले शुरू अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी सीतारामप्रसाद साहले मिति २०५५।११।१४ मा तामेल भएको शुरू म्यादै गुजारी बसेको रहेछ ।

प्रतिवादी धर्मनाथले झूठा व्यक्ति खडा गराई विवादित जग्गाको मूल्य रु.२५०००।- कायम गरी मृतक भारतीय व्यक्तिहरूको नामबाट राजीनामा पारीत गरी लिई दावीअनुसारको कसूर गरेको ठहर्छ । अन्य प्रतिवादीहरू रामेश्वर ठाकुर र सीतारामप्रसाद साहले मुख्य कारणी धर्मनाथ यादवले लिने दिने व्यक्ति उपस्थित गराएका

आधारमा सनाखत गरेको हुन सक्ने परिस्थितिलाई विचार गरी कसूर कायम हुन सक्ने अवस्था नहुँदा सफाइ पाउने र प्रतिवादी धर्मनाथ यादवलाई हुने सजायका हकमा राजीनामाबाट प्राप्त गरेको भनिएको जग्गा नै निजका नाउँमा नरहने अवस्था आएको तथा लगाउको दर्ता बदरसमेत मुद्दाबाट नेपाल सरकारका नाउँमा कायम हुने ठहरेकोले बिगो असूलतर्फ केहि कारवाही गरिरहनु परेन । जग्गाको मूल्य रु.२५०००।- कायम गरी विवादित राजीनामामा उल्लेख भएको देखिँदा कीर्ते कागजको ७ नं.बमोजिम प्रतिवादी धर्मनाथ यादवलाई रु.२५०००।- जरीवाना हुन्छ भन्ने व्यहोराको शुरू सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६०।१२।८ को फैसला ।

मलाई जग्गा बिक्री गर्ने विलट सिंह र गणेश सिंह नेपालको नागरिक हुन् । निजहरूले जग्गा बिक्री गर्ने बखत जिउँदै रहेको व्यहोरा जग्गाधनी प्रमाण पूर्जाबाट प्रमाणित हुन्छ । कुनै व्यक्तिले अदालतभन्दा बाहिर भनेको र अदालतमा आई बकपत्र नगरेकोमा त्यस्तो व्यक्तिको बनाइको आधारमा विलट सिंह र गणेश सिंह मरेको मात्र सकिन्न । कीर्ते मुद्दा हदम्यादभित्र दायर भएको छैन । २०४६ सालमा सरकारवादी देवानी मुद्दाको अनुसन्धानका लागि जाहेरी परी उही बखत कीर्ते मुद्दाका बारेमा जानकारी हुन आई २ वर्षभित्र नालेस गर्नुपर्नेमा कीर्ते कागजको १८ नं. को हदम्यादविपरीत मुद्दा दर्ता भई फैसला भएको छ । विवादास्पद लिखतको आधारमा भएको त्रुटिपूर्ण फैसला उल्टी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी धर्मनाथ यादवको तर्फबाट मु.स.गर्ने बुधनी देवीको पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादी धर्मनाथ यादवउपर कीर्ते कागजको ७ र १० नं.बमोजिम सजायको माग दावी लिएकोमा सो महलको ७ नं. बमोजिम रु.२५०००।- मात्र जरीवाना गरी कीर्ते कागजको १० नं. बमोजिम बिगोको सयकडा

पच्चीस रूपैयाँका दरले जालसाजीतर्फसमेत सजाय गरेको देखिएन । प्रतिवादीहरू रामेश्वर ठाकुर र सीतारामप्रसाद साहको हकमा सफाइ पाउने गरी फैसला भएको देखिन्छ । निजहरूले लिखत पास हुँदा लिने दिनेलाई राम्ररी चिन्दछु नेपाली नागरिक हुन् भनी सनाखत गरेको कारण लिखत पास भएको छ । यस्तो अवस्थाका प्रतिवादीलाई सफाइ हुने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा शुरू म्याद गुजारी बस्ने प्रतिवादी सीतारामप्रसाद साहलाई समेत सफाइ दिने गरी भएको फैसला विचारणीय हुँदा छलफलको लागि प्रत्यर्थी सीतारामप्रसाद साह र रामेश्वर ठाकुरलाई अ.बं.२०२ नं.बमोजिम झिकाई आएपछि वा म्याद गुजारेपछि पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६३।५।४ को आदेश ।

गणेश सिंह र विलट सिंहको मृत्यु क्रमशः २०३१ र २०३३ सालमा भैसकेको भन्ने कुरा जाहेरी, निज जाहेरवालाको बकपत्र र मिति २०४७।१०।१४ को सर्जमिनबाट सो कुरा समर्थित हुन आएको छ । मिति २०२१।१।२३ मा हरि चौधरी र २०२१।१२।२४ मा खेदन चौधरीलाई विलट सिंह र गणेश सिंहले जग्गा राजीनामा गरिदिएकोमा सो कुरा खण्डित हुन आएको छैन । यसरी २०२१ सालको लिखतमा विवाद नभएपछि २०२१ सालको राजीनामामा लागेको गणेश सिंह र विलट सिंहको सहीछापसँग प्रतिवादी धर्मनाथले जिकीर लिएको २०३६ सालको राजीनामामा उल्लेख भएको सहीछाप नभइने भन्ने रेखा विशेषज्ञको राय भैरहेको परिप्रेक्षमा २०३६ सालको सो राजीनामा सहीरूपबाट खडा भएको भन्न मिलेन । धर्मनाथले झूठा व्यक्ति खडा गराई मृतक भारतीय व्यक्तिहरूको नामबाट राजीनामा पारीत गरी लिई दावीअनुसार कसूर गरेको ठहर गरेको शुरू सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६०।१२।८ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर

हुने ठहर्छ । २०३६ सालको राजीनामा लिखत कीर्ते कायम भै कीर्ते कागजको ७ नं.बमोजिम लिखतमा उल्लेख भएको बिगो रू.२५,०००।- जरीवाना हुने ठहरी निर्णय भैरहेको परिप्रेक्षमा पुनः कीर्ते कागजको १० नं.बमोजिम सजाय हुनुपर्ने भन्ने सो हदसम्म वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन । प्रतिवादी रामेश्वर ठाकुर र सीतारामप्रसाद साहले लिखत कीर्ते हो भनी जानी जानी साक्षी बसेको भन्ने अवस्था नदेखिएकोले निजहरूको हकमा दावी नपुग्ने ठहर गरेको सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६०।१२।८ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुन्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६६।७।११ को फैसला ।

विलट सिंह र गणेश सिंहको घर जिल्ला सप्तरी, मधुपट्टी गा.वि.स.वडा नं. ६ भई निजहरू नेपाली नागरिकहरू हुन् । निजहरूसँग नै मैले जग्गा खरीद गरेको हो । मिति २०२१।१।२३ र २०२१।१२।२४ का नमूना लिखतमा निजहरू विदेशी भन्ने देखिएता पनि २०२८ सालको सर्भे नापी हुँदा निजहरूको वतन नेपालमा नै छ । जग्गाधनी प्रमाणपूर्जाबाट निजहरू नेपालको नागरिक भएको प्रमाणित भएको अवस्थामा असम्बद्ध भारतीय व्यक्तिको ल्याप्चेसँग विवादको लिखत मिल्ने कुरा भएन । प्रस्तुत विवादमा अदलको महलको ३ नं. को अवस्थासमेत छैन । यस्तो अवस्थामा आकर्षित नहुने दफालाई प्रयोग गरी मुद्दा दायर गरिएको कानूनी प्रक्रिया नै गलत छ । कानूनी प्रक्रियाविपरीत तथा हदम्याद नघाई दायर भएको अभियोगबमोजिम कीर्ते ठहर गरेको शुरू सप्तरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क) र (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोरयाई पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको तर्फबाट यस अदालतमा परेको निवेदन पत्र ।

यसमा विवादित लिखत परीक्षण गर्ने

नाष्टका विशेषज्ञ सेवकराम भण्डारीको प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(७) बमोजिम परीक्षण नभै निजले पेश गरेको प्रतिवेदन प्रमाणको लागि ग्राह्य हुन नसक्ने हुँदा यस स्थितिको विशेषज्ञको प्रतिवेदनलाई आधार लिई मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको ७ नं.बमोजिम जरीवाना हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६६।७।११ को फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(७), अ.बं. १८४ क र १८५ नं.समेतको त्रुटि विद्यमान देखिएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ । विवादित लिखत जाँचे नाष्टका विशेषज्ञ सेवकराम भण्डारी स्वदेशमा नरहेको भन्ने देखिएबाट अब विधि विज्ञान प्रयोगशालाबाट मिति २०४९।५।१ मा परीक्षण भएका २०२१।१।२२, २०२१।१२।२२ र २०३६।११।२९ को राजीनामाको लिखतमा लागेका सहीछाप पुनः सर्वोच्च अदालतका विशेषज्ञबाट लिखत जाँचाई निजलाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(७) बमोजिम जिरहसमेत गराई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।६।१६ को आदेश ।

यसमा आदेशानुसार लिखत जाँच भई लेखा तथा रेखा विशेषज्ञ केशवबहादुर थापाको बकपत्रसमेत भएको ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री लेखनाथ अधिकारी र प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री खगराज पौडेलले प्रस्तुत गर्नु भएको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसला मिलेको छ छैन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. यसमा विलट सिंह र गणेश सिंह भारतीय व्यक्ति भएका र निजहरूको नाममा

जिल्ला सप्तरी, गा.वि.स.मधुपट्टि वडा नं.६ कि.नं. ५१, १२५, १२६, १२७, १६१ र ऐ वडा नं.७ कि.नं. १६१, ऐ वडा नं.७ (ख) कि.नं. २२ र ५०समेत जम्मा ३-६-५ जग्गा भएकोमा विलट सिंहको २०३१ सालमा र गणेश सिंहको २०३३ सालमा मृत्यु भइसकेकोले उक्त जग्गा मुलुकी ऐन, अदलको महलको ३ नं.बमोजिम नेपाल सरकारको हक कायम हुनेमा प्रतिवादी धर्मनाथ यादवले झूठा मानिस खडा गरी मरिसकेका व्यक्ति विलट सिंह र गणेश सिंहको नामबाट कीर्ते जालसाजी गरी उक्त ज.वि.३-६-५ जग्गा मिति २०३६।११।२९ मा पारीत गराई लिएका हुँदा प्रतिवादी धर्मनाथ यादवलाई कीर्ते कागजको महलको १ र ३ नं. को कसूरमा ऐ.को ७ र १० नं. अनुसार तथा उक्त लिखतमा साक्षी बस्ने प्रतिवादी रामेश्वर ठाकुर र सीतारामप्रसाद साहलाई ऐ.को १४ नं. अनुसार सजाय हुन अभियोग मागदावी भएकोमा प्रतिवादी धर्मनाथ यादवले अभियोग दावीबमोजिमको कसूर गरेको ठहर गरी लिखतमा साक्षी बस्ने अन्य प्रतिवादीहरू रामेश्वर ठाकुर र सीतारामप्रसाद साहले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर गरेको शुरू सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६०।१२।८ को फैसला सदर हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६६।७।११ को फैसलाउपर प्रतिवादीको तर्फबाट मुद्दा दोहोर्याई पाउन निवेदन परी यस अदालतको मिति २०६९।६।१६ को आदेशबमोजिम मुद्दा दोहोरयाउने निस्सा प्रदान भई निर्णयार्थ पेश हुन आएको पाइयो ।

३. लिखत साक्षीहरू रामेश्वर ठाकुर र सीतारामप्रसाद साहले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर गरेको शुरू सप्तरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट कुनै जिकीर नहुँदा निज प्रतिवादीहरूको हकमा प्रस्तुत पुनरावेदनको रोहबाट केही

बोलिरहन परेन ।

४. मिति २०२१।१२।२४ को नमूना लिखतमा विलट सिंह र गणेश सिंह विदेशी व्यक्ति भन्ने तथ्य देखिएता पनि २०२८ सालको सभै नापी हुँदा निजहरूको वतन नेपालमा भएको र निजहरूबाट नै २०३६।११।२९ मा आफूले जग्गा खरीद गरी लिएको हुँदा उक्त लिखत कीर्ते नभएकोले अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनु नपर्ने र अदालतको महलको ३ नं. को अवस्थासमेत नभएको भन्ने कुरा प्रतिवादी धर्मनाथ यादवको तर्फबाट दायर भएको पुनरावेदनमा उक्त कुराको जिकीर लिएको देखिन्छ । अब, यी प्रतिवादीले दावीबमोजिम कसूर गरेका हुन् होइन र पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने नसक्ने के हो भन्ने विवादित कुराको निरोपण गरिनुपर्ने प्रश्न रहेको छ ।

५. विलट सिंह र गणेश सिंहले मिति २०२१।१।२३ मा हरि चौधरीलाई र.नं.९४० बाट र मिति २०२१।१२।२४ मा खेदन चौधरीलाई र.नं.१५१५ बाट लिखत गरिदिएको र उक्त मितिका दुवै लिखतहरू तथा सो मितिमा लिखत हुँदा निजहरू भारतीय व्यक्ति भएको तथ्यमा यी प्रतिवादीले अन्यथा भन्न नसकी स्वीकार गरेका छन् । तर, मिति २०३६।११।२९ को लिखत पनि निजहरूले नै गरिदिएको भन्ने यी प्रतिवादीको प्रतिवाद र पुनरावेदन जिकीर रहेकोमा विलट सिंहको मिति २०३१ सालमा र गणेश सिंहको २०३३ सालमा नै मृत्यु भैसकेको हुँदा २०३६।११।२९ मा निजहरूको नामबाट लिखत भएबाट उक्त मिति २०३६।११।२९ को लिखत कीर्ते कार्यबाट खडा भएको भन्ने अभियोग छ । २०३६।११।२९ को लिखत प्रतिवादीले दावी गरेबमोजिम सद्दे व्यहोराबाट पारीत भएको हो वा वादी नेपाल सरकारले दावी लिएबमोजिम कीर्ते व्यहोराबाट पारीत भएको भन्नेतर्फ विचार गर्दा विलट सिंहको मिति २०३१ सालमा र गणेश सिंहको २०३३ सालमा नै मृत्यु भैसकेको भनी जाहेरवाला अक्षमित चौधरीले जाहेरी दिएको

र उक्त आफ्नो जाहेरी व्यहोरा समर्थन हुने गरी अदालतमा समेत बकपत्र गरेको अवस्था छ । त्यसै गरी २०४७।१०।१४ मा भएको सर्जिमिनबाटसमेत यस तथ्यलाई थप पुष्टि गरेको छ । प्रतिवादी धर्मनाथले आफ्नो निर्दोषिताको लागि निजले नै पेश गरेको AFFIDAVIT मा विलट सिंह र गणेश सिंह भारतीय भएको र निजहरूको वतनमा गाउँ झखरा भनी उल्लेख छ । यसरी प्रतिवादीले आफ्नो प्रमाणस्वरूप पेश गरेको कागजमा नै निजको दाता भनिएका व्यक्ति तत्कालीन २०२१ सालमा लिखत हुँदा निजहरूको वतन भारत उल्लेख भई निजहरू विदेशी नागरिक भन्ने देखिएको र जाहेरी, अभियोग र सर्जिमिनबाट यी प्रतिवादीले २०३६ सालमा लिखत गरिलिनुपूर्व नै निजहरूको मृत्यु भैसकेको भन्ने विवाद सिर्जना भएको हुँदा यी प्रतिवादीले जुन व्यक्तिहरूबाट आफूले जग्गा पारीत गरिलिएको भनी जिकीर लिएका छन् ती व्यक्तिहरूले २०२१ सालमा हरि चौधरी र खेदन चौधरीलाई लिखत पारीत गर्दा गरेको सहीछाप र २०३६।११।२९ लिखतमा गरेको भनिएको सहीछापको परीक्षणद्वारा त्यसको आधिकारिता पुष्टिका लागि मिति २०२१।१।२३ र २०२१।१२।२४ को लिखतमा लागेको सहीछापसँग २०३६।११।२९ को राजीनामाको लिखतमा लागेको सहीछाप एकापसमा नभिड्ने भनी रोनाष्टका रेखा विशेषज्ञको राय छ । उक्त रायको सम्बन्धमा लिखत पुनः जाँचका लागि यस अदालतको मिति २०६९।६।१६ को आदेशबमोजिम यस अदालतका लेखा तथा रेखा विशेषज्ञ केशववहादुर थापाले विवादित लिखतहरू परीक्षण गरी मिति २०६९।१०।१७ मा व्यक्त गरेको राय रोनाष्टको मिति २०४९।६।१९ को च.नं.२०० को पत्रसाथ प्राप्त व्यक्त भएको विशेषज्ञको रायसँग पृथकता नभई एकरूपता देखिएको छ । भिन्नभिन्न निकायका भिन्नभिन्न विशेषज्ञले एउटै राय प्रस्तुत गरी लिखतको आधिकारीकताका र त्यसको वैधानिकताका

सम्बन्धमा उल्लेख गरेका तथ्यगत र वैज्ञानिक प्रमाणलाई अन्यथा भन्न मिल्ने कुनै आधार र विवाद देखाउने ठाउँ छैन ।

६. २०२१।१।२३ र २०२१।१२।२४ को लिखतलाई यी प्रतिवादीले अन्यथा नभनी स्वीकार गरेको अवस्था एकातिर छ भने अर्कोतर्फ तिनै व्यक्तिहरूबाट नै आफूले मिति २०३६।११।२९ मा लिखत गरिएको भनी जिकीर लिए पनि विलट सिंह र गणेश सिंहको २०३६ सालपूर्व नै मृत्यु भइसकेको स्थापित भइसकेको स्थितिमा तिनै व्यक्तिहरूबाट मिति २०३६।११।२९ मा लिखत पारीत हुन सक्ने कुरा भएन । यस तथ्यको पुष्टि विशेषज्ञको परीक्षण प्रतिवेदनबाट स्थापित भएको छ । यसरी २०२१ सालमा लिखत गरिदिने व्यक्ति र २०३६ सालमा लिखत गर्ने व्यक्तिको सहीछाप नै एकापसमा नमिली फरक देखिएको हुँदा मिति २०३६।११।२९ को राजीनामाको कानूनी अस्तित्व नै शून्य हुन गएको छ ।

७. २०३६।११।२९ को र.नं.४३५१ को लिखत कीर्ते भनी विशेषज्ञले दिएको रायलाई प्रतिवादीले आधार र कारणसहित अन्यथा भनी खण्डन गर्न नसकेको अवस्थामा सम्बन्धित विषयका विशेषज्ञको विज्ञतालाई कानूनीरूपबाट इन्कार गर्न मिल्दैन । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३ ले विशेषज्ञको रायलाई प्रमाणमा लिन हुने प्रावधान राखेको छ । यसरी कुनै लिखतको आधिकारिकता सम्बन्धमा आफ्नो राय व्यक्त गर्ने विशेषज्ञ अदालतमा साक्षीका रूपमा उपस्थित भई बकपत्र गरेमा त्यस्तो राय प्रमाण ग्राह्य हुन्छ । २०२१ सालको राजीनामाको आधिकारिकता पुष्टि भइरहेको र २०३६ सालको राजीनामा लिखतको प्रामाणिकताको आधार नदेखिएको हुँदा प्रतिवादी धर्मनाथ यादवले झूठा व्यक्ति खडा गरी मृतक भारतीय नागरिकहरू विलट सिंह र गणेश सिंहको नामबाट विवादित जग्गाको राजीनामा लिखत कीर्ते गरी दावीबमोजिम कसूर गरेको कुरा तथ्य, लिखत

र विशेषज्ञको रायसमेतबाट पुष्टि भएको देखिँदा पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसलालाई अन्यथा भन्न मिल्ने ।

८. अतः माथि विवेचित आधार कारणबाट प्रतिवादी धर्मनाथ यादवले र.नं.४३५१ मिति २०३६।११।२९ को राजीनामा लिखत कीर्ते गरी दावीअनुसारको कसूर गरेको ठहर गरेको शुरू सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६०।१२।८ को फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६६।७।११ को फैसला मिलेकै देखिदा सदर हुने ठहर्छ । मुद्दा सकार गर्ने बुधनी देवी यादवको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०७० साल असार ३१ गते रोज २ शुभम् ...
इजलास अधिकृत : दिपक ढकाल

निर्णय नं. १०६२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०६९।१२।२३।६
०६८-RC-०११५
मुद्दा : कर्तव्यज्यान ।

वादी : सुकमाया विश्वकर्माको जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रतिवादी : खोटाङ जिल्ला, खाल्ले गा वि स वडा नं ९, बस्ने रामबहादुर विश्वकर्मासमेत

- मृतकसँगको सम्बन्धको कारण मृतकको मृत्यु आफ्नो कर्तव्यबाट भएको कुरालाई स्वीकार गर्दै प्रतिवादीले अनुसन्धानमा आफूले कसूर गरेकोमा साबिती बयान गरी सो वारदातमा अन्य कसैको मद्दत नरहेको र पछि अदालतमा समेत सोही बयानलाई पुष्ट्याउँ गर्ने गरी बयान गरेको देखिएको कुरालाई शव परीक्षण प्रतिवेदनले पुष्ट्याउँ गरेको हुँदा प्रतिवादीको साबिती बयान सर्वोत्कृष्ट प्रमाण भएको र त्यसको मिसिलसंलग्न अन्य वस्तुगत प्रमाणहरूबाट पुष्ट्याउँ भएको देखिएबाट प्रतिवादी कसूरदार हैनन् र निर्दोष नै हुन् भनी भन्न नसकिने ।

(प्रकरण नं. ५)

वादीका तर्फबाट :

प्रतिवादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजीर :

सम्बद्ध कानून :

- ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३)

शुरू खोटाङ जिल्ला अदालतमा फैसला गर्ने :
मा.न्या.श्री दयानाथ खरेल
पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा फैसला गर्ने :
मा.न्या.श्री शम्भुबहादुर खड्का
मा.न्या.श्री कुमार चुँडाल

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १० बमोजिम पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६८।१।२८ को फैसला साधक जाँचको लागि यस अदालतमा प्राप्त भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :

मिति २०६६।१।२८ गते मेरी जेठी श्रीमती देशविरा विश्वकर्मा घरबाट सरसमानसहित बेपत्ता भएकी हुँदा खोजतलास गरीपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको खाल्ले -९ बस्ने रामबहादुर विश्वकर्माले मिति २०६६।२।१ गते दिएको हुलिया निवेदन ।

खोटाङ जिल्ला, दिक्तेल गा.वि.स.वडा नं. ६ स्थित वातलको लखुरी जङ्गलमा बेवारिसे अवस्थामा महिलाको लास फेला परेको, सो लासको अनुहारमा कालो माटोले पोतिएको, रगत लागेको, नाकको दुबै प्वालमा रगत माटो लागि बन्द भएको, बायाँ कानको लोती च्याती झुण्डिएको, दायाँ लोती च्यातिएको, मुख अर्ध खुल्ला रहेको, घुँडाहरूमा घस्रिएको नीलडामहरू देखिएको, टाउकाको थाप्लोको बायाँ भागमा धारिलो हतियारले काटिएकोजस्तो चोट र टाउकाको पछाडिपट्टिको भाग घुच्चुकमा २ वटा चोट देखिएको भन्ने व्यहोराको मिति २०६६।२।५ मा भएको घटनास्थल तथा लासजाँच प्रकृति मुचुल्का ।

खोटाङ जिल्ला, दिक्तेल गा.वि.स.वडा नं. ६ स्थित वातलको लंखुरी जङ्गलमा महिलाको बेवारिसे अवस्थामा लास फेला परेको हुँदा उक्त लासको मुचुल्कासमेत गरी लासलाई पोष्टमार्टम

गर्न जिल्ला अस्पतालमा ल्याई राखिएको हुँदा कानूनबमोजिम जाहेर गरेको छु भन्ने व्यहोराको प्र.स.नि.मनिष थापाको प्रतिवेदन ।

गहुँगोरी ५ फिट उचाई, बाक्लो लामा कपाल, मझौला शरीर, रातो कुर्था सुरूवाल, रातो रबरको चप्पल, निलो हरियो पोते लगाएकी, सेतो सल ओडेकी धर्के लेडिज ब्यागभित्र रातो फिक्का सारी, निलो ब्लाउज, ऊनीको रातो बर्को, लेडिज रातो छाता बोकेकी अं.वर्ष ३०।३५ को बेवारिसे महिलाको लास दिक्तेल-६ स्थित वातलको लंखुरी जङ्गलमा फेला परेको उक्त लासको अविभावक खोजतलास गरी लास सनाखतको लागि जिल्ला प्रहरी कार्यालय, खोटाङबाट मातहतका इलाका प्रहरी कार्यालय र प्रहरी चौकीहरूमा तत्काल गरिएको परिपत्र सञ्चार र स्थानीय एफ.एम. समेतमा प्रचारप्रसार गरी दिने भनी लेखिएको पत्र ।

खोटाङ जिल्ला, दिक्तेल गा.वि.स.वडा नं. ६ स्थित वातलको लंखुरी जङ्गलमा फेला परेको अं. ३०।३५ वर्षे बेवारिसे महिलाको लास अस्पतालको लास घरमा भएको अवस्थामा गई हेर्दा सो लास मेरै श्रीमती काली भन्ने देशविरा विश्वकर्माको हो भनी खाल्ले - ९ बस्ने रामबहादुर विश्वकर्माले मिति २०६६।२।७ मा गरी दिएको सनाखत कागज र लास सद्गत् गर्न बुझाएको भरपाई ।

मेरी छोरी काली भन्ने देशविरा विश्वकर्मालाई मेरो ज्वाइँ रामबहादुर विश्वकर्मा, निजकै कान्छी श्रीमती विमला विश्वकर्मा र खोटाङ दुवेकोल -४ बस्ने मनोज भन्ने खिलबहादुर खड्कासमेतको मिलेमतोमा दिक्तेल-६ स्थित वातलको लंखुरी जङ्गलको एकान्त ठाउँमा लगी कर्तव्यबाट मारी फालेको हुँदा निजहरूलाई पक्राउ गरी कर्तव्यज्यानमा कारवाही गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको खोटाङ, मात्तिम गा.वि.स वडा नं.४ बस्ने सुकमाया विश्वकर्माले मिति २०६६।२।१० मा दिएको जाहेरी दरखास्त ।

खाल्ले - ९ बस्ने रामबहादुर विश्वकर्मा, निजको कान्छी श्रीमती विमला विश्वकर्मा र दुवेकोल - ४ बस्ने मनोज भन्ने खिलबहादुर खड्कासमेतलाई पक्राउ गरी दाखेल गर्ने भनी प्र.ना.नि.दिलबहादुर दनुवार र प्र.स.नि.कैलु सरदारलाई छुट्टाछुट्टै खटाइएका पत्रहरू ।

प्रतिवादी खिलबहादुर खड्कालाई खाल्ले गा.वि.स.अन्तर्गत फेला पारेको हुँदा दाखिल गरेको छु भन्ने कैलु सरदारको प्रतिवेदन ।

मनोज भन्ने खिलबहादुर खड्कालाई खाल्ले - ८ स्थित सार्वजनिक स्थानमा हिँडुल गर्दैको अवस्थामा फेला पारी निजको शरीर तलाशी गर्दा पेन्टको दायाँपट्टिको गोजीबाट महिलाले कानमा लगाउने सुनको रिङ जोर १ बरामद भएको जसमध्ये एउटा रिङ्गो एकापट्टिको टुप्पाको भाग भाँचिएको अवस्थामा रहेको भन्ने मिति २०६६।२।११ मा भै आएको बरामदी मुचुल्का ।

मनोज भन्ने खिलबहादुर खड्काको साथबाट बरामद भएको सुनको कानमा लगाउने रिङ्ग (कण्डल) जोर १ मेरी छोरी देशविरा विश्वकर्माले लगाएको रिङ्ग हो भनी सुकमाया विश्वकर्माले मिति २०६६।२।१२ मा सनाखत गरी दिएको कागज ।

टाउकोमा चोट लागेको कारण दिमागमा रक्तस्राव भै मृत्यु भएको (Cause of death is due to brain hemorrhage following blunt injury to head) भन्नेसमेत व्यहोराको मृतक महिला - पछि नाम खुल्न आएकी देशविरा विश्वकर्माको शव परीक्षण प्रतिवेदन ।

काली भन्ने देशविरा मेरै माहिली दिदीकी आमाजू दिदी हुन् । निज देशविरा विश्वकर्मा र खाल्ले-९ बस्ने रामबहादुर विश्वकर्माको विवाह भएको १० वर्ष बितिसकदा पनि बालबच्चा नभएको कारण देशविरासमेत मेरो माइतीघरमा २०५८ सालमा गएर मलाई मागी रामबहादुर विश्वकर्मासँग मेरो विवाह भएको हो । विवाह

भएर २०६२ सालसम्म राम्ररी बस्दै आएका थियोँ । २०६२ सालमा पहिलाको पुरानो सानो घर भत्काएर अलि ठूलो नयाँ घर बनाएपछि दिदी देशविराले हामी जेठी कान्छीलाई दुई ओटा कोठाहरू छुट्टाछुट्टै राखी दिनु भनेकाले त्यही नयाँ घरलाई २ वटा बनाएर एक एक कोठामा बसी पतिले दुवैतिर हेरविचार गर्दै आउनु भएको थियो । २०६५ साल चैत्र महिनामा हाम्रो घरको दलिन मक्किएको हुँदा फेर्नको लागि मान्छे खोज्दा खोटाड, दुवेकोल - ४ बस्ने मनोज भन्ने खिलबहादुर खड्कालाई पतिले भेटी ल्याएर काठ फेर्न लगाएको हो । त्यसपछि खड्का भाइ हाम्रोमा आउने जाने गर्दथे । त्यसैबीचमा खड्का त रामबहादुरको जेठी श्रीमती देशविरासँग लागेको छ भन्ने गाउँमा हल्ला भएपछि एक पटक गाउँमा समाज बसेको थियो । त्यस समयमा खड्का र देशविरालाई एकै ठाउँमा अभद्र व्यवहार गर्दै गरेको देखेको हो भन्ने कुनै मानिस फेला नपरेकोले प्रमाण नपुग्ने कुरा गर्न हुँदैन, प्रमाण पुर्याएरमात्र बोल्नुपर्छ भन्दै समाज उठेको थियो । समाज उठेर गएपछि दिदी समाजको सामुन्ने खड्कासँग मलाई बात लागेकोले बेइज्जत सहेर बस्नुभन्दा माइतीघर गएर बस्छु भन्दै हुनुहुन्थ्यो । यस्तैमा मिति २०६६।१।२८ गते म र पति खेतमा बीउ राख्नलाई दिदीलाई खाजा लिएर आउनु भन्दै गएका थियोँ । खाजा ल्याउनु भएन । बेलुका घरमा आउँदा ढोकामा ताल्चा लागेको थियो । ताल्चा खोली घरभित्र हेर्दा दिदीको सरसामानसमेत थिएन । वरपर सोढा माइती जान्छु भनेर सामानसहित हिडेकी भन्ने सुनियो । पतिले मात्तिम - ५ देशविराको माइती घरमा फोनबाट सोढा माइतीमा नपुगेकी तर आउँदै छ भनेर फोन गरेको भन्ने सुनियो । फेरि मिति २०६६।१।३० गते सोढा माइतीमा देशविरा विश्वकर्मा पुगेको जानकारी पाइयो । सोपछि मिति २०६६।२।१ गते दिदी हराएको भनी हुलिया दिएको थियो । मिति २०६६।२।४

गते देशविरा विश्वकर्मा खिलबहादुर खड्कासँगै मुडेतर्फ जाँदै गरेको देखेको भनी खोटाड दित्तेल - १ घर भई हाम्रैमा बसी अध्ययन गर्ने श्रीधन विश्वकर्मासमेतले भनी थाहा पाएको हो । मिति २०६६।२।५ गते दित्तेल - ६ वातालको लंखुरी एकान्त जङ्गलमा ३०।३५ वर्षे महिलाको लास फेला परेको कुरा एफ.एम. रेडियोसमेतबाट सुनियो तर मिति २०६६।२।४ गते जिउँदै मान्छेसँग हिडेको भनी भनेको हुँदा दिदीकै लास हो भन्ने कुनै शङ्का नभएको हो । मिति २०६६।२।७ गतेपछि रामबहादुर विश्वकर्माले लास अस्पतालमा गएर हेर्दा देशविरा विश्वकर्माको रहेछ भनी सनाखत गरी दाहसंस्कार गराएको हो । पति रामबहादुरलाई जण्डीस विरामीले चापेको कारण काजकिरियामा अरू मान्छे राखी मेरो माइती गाउँ चिउरीडाँडा दोर्पातिर जडिबुटीबाट जण्डिस विमारको उपचार गराउने क्रममा माइतीगाउँबाटै हामी पक्राउ परेका हौँ । देशविरा विश्वकर्मालाई मैले मारे मराएको होइन । दुवेको-४ बस्ने खिलबहादुर खड्काले मैले मारेको हुँ भनी मुख साबित भएकाले निजले के कस्तो परिबन्दबाट कर्तव्य गरी मारे मराएका हुन् निजै जानून् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी विमला विश्वकर्माले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान कागज ।

मेरो घर खोटाड, दुवेकोल - ४ मा हो । जनवनि (खेतला) गरी कमाएर खानको लागि खाल्ले गा.वि.स.मा आएको अवस्थामा रामबहादुर विश्वकर्मासँग भेट भई निजको घरको सरा काठहरू फेरिदिएपछि निजकी जेठी श्रीमती देशविरासँग चिनजान हिमचिम भयो । निजसँग एकपटक शारीरिक सम्पर्कसमेत भएको र नजिकिँदै गएको देखी गाउँका मानिस तथा रामबहादुरले पनि शङ्का गरी मानिससमेत भेला गरी छलफल हुँदा शङ्काको भरमा आरोप लगाउन हुँदैन भन्दै समाजको छलफल उठेको हो । निज देशविरा विश्वकर्मा मिति २०६६।१।२८ गते निजको घरबाट माइतीतिर गएको छ भन्ने

सुनेकोले म पनि आफ्नो घर पुगेर आउनु पर्यो भन्दै घर दुवेकोल पुगी मिति २०६६।२।४ गते खाल्लेतर्फ आउनलाई दिक्तेल हाटडाँडामा आईपुग्दा देशविराले पछ्याउँदै गरेको र घरतिर जान्छु भनी घरतिर लाग्दा पनि पछ्याई आउँदा दुबैजना लंखुरी जङ्गलमा पुगेपछि मलाई विराटनगर कि काठमाडौं लगेर राख भन्दै मेरो सर्टमा समाएर तानातान गरेबाट दुईजनाबीच भनाभन भयो । मलाई पनि रिस उठ्दै गयो र नजिकै भएको ढुङ्गा उठाई देशविरा विश्वकर्माको थाप्लो घुच्चुकसमेतमा हानी मारी बाटोभन्दा अलि तल फाली निजले कानमा लगाएको सुनको रिङ् (कुण्डल) जोर १ कानको लोतीसमेत च्यातिने गरी लुछी मेरै पेन्टको गोजीमा हाली खाल्लेतिर आएको अवस्थामा प्रहरीले फेला पारी सो सुनको रिङ् (कुण्डल) जोर १ सहित मलाई पक्राउ गरेको हो । वारदातस्थलबाट बरामद भएको बायाँ खुट्टामा लगाउने ९ नं को गोल्डस्टार जुत्ता मेरै हो । दायाँपट्टिको जुत्ता र निलो रङ्गको मोजा जोर १ तथा वारदातको अवस्थामा प्रयोग गरेको ढुङ्गासमेत वारदातस्थान आसपसमा फालेको थिएँ । सोही ठाउँमा हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी खिलबहादुर खड्काले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान कागज ।

जेठी श्रीमती देशविरा विश्वकर्माबाट विवाह गरेको धेरै वर्षसम्म पनि जायजन्म नभएकोले विमला विश्वकर्मासँग दोस्रो विवाह गरेको हुँ । मैले दुबै श्रीमतीलाई बराबर माया गर्दै आईराखेको थिएँ । कान्छीसँग सँगै नबस्ने भन्दै जेठी छुट्टिएर एउटै घरको अर्को कोठामा बसेता पनि दुबैतिर रेखदेख गर्दै आइराखेको थिएँ । यस्तैमा मिति २०६५ साल चैत्र महिनामा मेरो घरको दलिन काठ सरा फेर्नलाई दुवेकोले-४ बस्ने खिलबहादुर खड्कालाई बोलाई काम लगाएको थिएँ । केही समयदेखि निज खिलबहादुर मेरो घरमा आउने जाने गर्दथे । खिलबहादुर र मेरी जेठी श्रीमती हिंडडुल गर्दा गाउँलेहरूले शङ्का गरी हल्ला

गरेको हुँदा समाज बसी छलफल हुँदा शङ्काको भरमा कुरा गर्न ठीक हुँदैन भनी समाज उठेको थियो । यस्तैमा खड्कासँग बात लगाएर मेरो गाउँमा बदनाम भयो अब म यहाँ बस्दिन माईत जान्छु भन्दै देशविराले निउँ खोज्न थालिन् । मिति २०६६।१।२८ गते म र कान्छी श्रीमती खेतमा गएको अवस्थामा निज देशविराले सरसामानहरू सबै लिएर जान्छु भन्दै हिंडी बेपत्ता भएको हुँदा मैले हुलिया दिएको हुँ । खिलबहादुर खड्कासँग हिंड्दै गरेको देखेको भनी श्रीधन विश्वकर्माले भनेकोले मिति २०६६।२।५ गते दिक्तेल-६ वातल लंखुरी जङ्गलमा भेटिएको बेवारिसे लास देशविराकै हो भन्ने शङ्कासम्म नभएको कारण लास सनाखत गर्नलाई ढीलो हुनगएको हो । मिति २०६६।२।७ गते अस्पतालमा भएको लास मेरै जेठी श्रीमती देशविरा विश्वकर्माको भएकाले सनाखतसमेत गरी लासको दाहासंस्कारसमेत गरी काजक्रियाको लागि मानिस राखी मलाई जण्डीस विमार भएकोले जुडीबुटी उपचारको लागि खोटाङ चिउरीडाँडा-५ तिर गएको अवस्थामा कान्छी श्रीमती विमला र मलाई पक्राउ गरी ल्याइएको हो । देशविरा विश्वकर्मालाई मैले मराएको होइन निज खिलबहादुर खड्काले के कस्तो परिबन्दबाट मारे मराएको हो निजै जानून् । मलाई थाहा छैन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी रामबहादुर विश्वकर्माले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान कागज ।

दिक्तेल - ६ स्थित वातलको लंखुरी जङ्गल वारदातस्थान नजिकै दायाँ खुट्टामा लगाउने ९ नं.को गोल्डस्टार जुत्ता १, निलो मोजा (जुराफ) जोर १ समेत फेला परी हामीहरूको रोहबरमा बरामद भएको ठीक हो भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६६।२।१९ मा भैआएको बरामदी मुचुल्का ।

पक्राउ परी हिरासतमा रहेका खिलबहादुर खड्का अत्तालिदै मेरो सुन पसलमा आएर यो सुनको रिङ् जोर १ को तौल कति छ जोखिदिनु भनेको हुँदा मैले सुन जोखेर दिएको हो, सुनको

कुण्डल लिएर आई सुन तौल गराई उक्त सुन बेचन खोज्ने व्यक्ति यही हो भनी खिलबहादुर खड्कासहितको सुनलाई सनाखत गर्ने दित्केल - २ स्थित बजारमा पसल गरी बस्ने नीरकुमार विश्वकर्माले गरी दिएको कागज ।

मिति २०६६।२।१४ गते दिउँसो देशविरा विश्वकर्मा र खिलबहादुर खड्कालाई दित्केलको कारागार नजिक आर्मी क्याम्पतिर सँगै जाँदै गरेको देखेको हो भन्ने व्यहोराको बाबुराम बस्नेत र श्रीधन विश्वकर्माले गरी दिएको कागज ।

प्रतिवादी रामबहादुर विश्वकर्मा र विमला विश्वकर्माको मिलेमतोसमेतबाट खिलबहादुर खड्कासमेत भएर देशविरा विश्वकर्मालाई कर्तव्यबाट मारे मराएकोमा विश्वास लाग्छ । निजहरूलाई कारवाही होस् भन्ने निसना राई, नैनादेवी बास्तोलासमेत जना २ ले गरी दिएको कागज ।

देशविरा विश्वकर्माले मृत्युपूर्व मलाई पति तथा सौताले कुटेको भन्दै नीलडाम देखाउने गरेको, कहिले रुँदै हिड्ने गरेको, कहिले पति र सौता मिली मलाई मार्छन् होला भन्ने गरेकोले निजको मृत्युहुनुमा प्रतिवादी विमला विश्वकर्मा र रामबहादुर विश्वकर्मासमेतको मिलोमतो र परिपञ्चबाट खिलबहादुर खड्कासमेत भएर देशविरा विश्वकर्मालाई कर्तव्यबाट मारे मराएकोले निजहरूलाई कडा कानूनी कारवाही होस् भन्ने व्यहोराको खिल आचार्य र राधिका आचार्यले गरी दिएको कागज ।

प्रतिवादी रामबहादुर विश्वकर्माले विमला विश्वकर्मालाई कान्छी श्रीमती बनाई ल्याएपछि मृतकसँग रामबहादुरको झगडा भईरहन्थ्यो । मिति २०६५ साल फाल्गुनदेखि यता देशविरा खिलबहादुर खड्कासँग लागेको भन्ने कुरा गाउँमा हल्लासमेत चलेको कारण समाजका मानिसहरू भेला भएर छलफल हुँदा निजहरूबीच सम्बन्ध रहेको भन्नेबारे कुनै प्रमाण

नभएकोले झूठा कुरा भएको भनी समाज उठेको थियो । मिति २०६६।१।२५ गते रामबहादुर र निजकी कान्छी श्रीमती विमला विश्वकर्माले देशविरा विश्वकर्मालाई कुटेको हुँदा निजको शरीरमा नीलडामसमेत थियो । उनी मलाई लोग्ने र सौता भएर मार्छन् होला अब म यहाँ बस्दिन माईत जान्छु भन्दै सरसामानहरू लिएर दित्केलतर्फ लागेकी थिईन् । केहीछिन सम्झाउँदा पनि नमानेकी हुन् । त्यसपछि कता गईन् थाहा भएन । मिति २०६६।२।५ गते वातलको लंखुरी जङ्गलमा बेवारिसे महिलाको लास फेला परेको छ भन्ने एफ.एम.समेतबाट खबर सुनियो । उक्त लास देशविराको भन्ने शङ्का गरिएन । मिति २०६६।२।७ गते उक्त लास हेर्दा लासको हात खुट्टा, पोतेसमेतबाट देशविराको लास भन्ने थाहा भएर देशविरालाई दित्केलमा फेला पारी लंखुरी जङ्गलमा लगी कर्तव्यबाट मारी फालेकोमा शङ्का लाग्छ । अपराधीहरूलाई कडाभन्दा कडा कारवाही होस् भन्ने व्यहोराको टङ्कमाया बस्नेतले गरी दिएको कागज ।

देशविरा विश्वकर्मालाई रामबहादुर विश्वकर्मा र निजकी कान्छी श्रीमती विमला विश्वकर्मासमेत भएर पटकपटक कुटपीट गर्ने गरेको नीलडाम पहिले देखाउने गर्थिन् । मिति २०६६।२।५ गते लंखुरी जङ्गलमा बेवारिसे अवस्थामा फेला परेको देशविराको लास सनाखत गर्नलाई रामबहादुर विश्वकर्माले ढीलो गरेको कारण निज, निजकी कान्छी श्रीमती विमला वि.क. र खिलबहादुर खड्काको मिलेमतोमा लंखुरी जङ्गलमा लगी कर्तव्य गरी मारी लासलाई फालेकोमा पूर्ण विश्वास लागेको हुँदा निज तीनैजनालाई कडा कारवाही होस् भन्ने व्यहोराको घनकुमारी श्रेष्ठ, सुनिता भट्टराई र गोमा अधिकारीले गरी दिएको कागज ।

रामबहादुर विश्वकर्मा र विमला विश्वकर्माले देशविरा विश्वकर्मालाई पटकपटक पिट्ने गरी नीलडामसमेत पारेको अवस्थामा माईतिमा गएर

सबै कुरा भनी प्रहरीमा खबर गर्नु इन्साफ पाइन्छ भन्दा त्यसो नगरी नीलडामहरू केही निको भएपछि पुनः घरमा जाने गर्थिन् । पति र सौताले कुटपीट गरे भन्दै मिति २०६६।१।३० गते पति देशविरा माईतिमा गएकी थिइन् र मिति २०६६।२।४ गते अब त पतिको रिस मरयो होला भन्दै घर जान्छु भनी घरतिर आएकी थिईन् । मिति २०६६।२।५ गते दिक्तेल-६ स्थित वातलको लंखुरी जङ्गलमा बेवारिसे महिलाको लास फेला परेको बारेको सूचना एफ.एम.बाट प्रसारित भएकोमा रामबहादुरले समयमा सनाखत नगरेको कारण र पहिला पनि कुटपीट गरी यातना दिने गरेको कारणसमेतबाट रामबहादुर विश्वकर्माले कर्तव्यबाट मारी फालेको हो भन्ने व्यहोराको शान्ता विश्वकर्मा, उर्मिला विश्वकर्मा, नईन्द्र राई, सन्तोषी राईसमेतले गरी दिएको कागज ।

मनोज भन्ने खिलबहादुर खड्काको घरबाट पानासोनिक कम्पनीको क्यासेट प्लेयर थान १, अङ्ग्रेजीबाट स्काईएन लेखिएको ब्ल्याङ्केट थान १समेत बरामद भएको भन्ने मिति २०६६।२।२७ गतेको खानतलाशी बरामदी मुचुल्का ।

बरामद भईआएको ब्ल्याङ्केट मैले जेठी श्रीमती देशविरालाई विदेशबाट ल्याएर दिएको हो । बरामद क्यासेटप्लेयर माईतीपक्षले देशविरालाई दिएको निजकै क्यासेटप्लेयर हो भनी रामबहादुर विश्वकर्माले सामान सनाखत गरी दिएको मिति २०६६।२।२८ को कागज ।

देशविरा विश्वकर्मा मेरी भान्जी हुन् । निजलाई निजको पति रामबहादुर विश्वकर्मा सौता विमला विश्वकर्माले बेलाबखत लछारपछार गर्दै कुटपीट गर्ने गरेको बताउने गरेकी थिईन् । मैले पनि सम्झाई बुझाई गरी पठाउने गरेको थिएँ । पति र सौताले कुटेको नीलडामहरू माईतिमा गई देखाउँदै रूने गर्थिन । मिति २०६६।१।२५ गते सिस्नु पानीले कुटपीट गरेछन् । सधैँ कुटपीट गर्ने

पति रामबहादुर विश्वकर्मा र सौता विमला विश्वकर्मा र खिलबहादुर खड्काको मिलेमतोमा देशविरालाई वातलको लंखुरी जङ्गलमा लगी कर्तव्यबाटै मारे मराएकोमा विश्वास लाग्छ भन्ने व्यहोराको बलराम विश्वकर्माले मिति २०६६।२।२८ मा गरी दिएको कागज ।

अनुसन्धानको सिलसिलामा पक्राउ परेका रामबहादुर विश्वकर्मा, विमला विश्वकर्मा र खिलबहादुर खड्काको मिलेमतोबाट देशविरा विश्वकर्मालाई कर्तव्यबाट मारेको पूर्ण विश्वास लाग्छ । निजहरूलाई कडा कारवाही होस् भन्ने व्यहोराको टीका थापा र शशीकला बानियाँले मिति २०६६।३।१ मा गरी दिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

उपर्युक्त सबूद र आधारहरूबाट प्रतिवादीहरू रामबहादुर विश्वकर्मा र विमला विश्वकर्माले मनोज भन्ने खिलबहादुर खड्कासँग मिलेमतो गरी विभिन्न बहना बनाई दिक्तेल - ६ स्थित वातलको एकान्त जङ्गलमा पुर्याई जाहेरवालीकी छोरी देशविरा विश्वकर्मालाई कोही कसैले पनि थाहा नपाओस् भनी तीनैजना मिली कर्तव्य गरी मारेकोमा निजहरूउपर के कस्तो सजायको मागदावी लिने हो भन्नेतर्फ हेर्दा निज अभियुक्तहरूद्वारा घटित कर्तव्य ज्यानसम्बन्धी वारदात मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं., १३नं. विपरीतको कसूर अपराध हो भन्ने देखिनआएको हुँदा निज अभियुक्त रामबहादुर विश्वकर्मा, विमला विश्वकर्मा र मनोज भन्ने खिलबहादुर खड्कालाई सोही महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय हुन अनुरोध छ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयको मिति २०६६।३।४ को अभियोगपत्र ।

मेरो घर खोटाङ जिल्ला, दुवेकोल गा.वि.स.वडा नं ४ मा पर्दछ । म जनवनि (खेताला) गरी कमाएर खानको लागि मिति २०६५ साल पौष महिनामा खाल्ले गा.वि.स. आएको थिएँ । यसैक्रममा मृतकको घरको काठको

सरा धमिराले खाएको रहेछ र मलाई उक्त सरा फेरिदिनु पर्यो भनी मृतकका लोग्ने रामबहादुर विश्वकर्माले मलाई बोलायो र म नजिकको घरको सरा फेरिदिँ । सोही अवस्थामा मृतकसँग मेरो चिनजान भएको हो । त्यसपछि कहिलेकाँही निजको घरमा जाने गर्दथेँ । यसैक्रममा प्रतिवादी रामबहादुर विश्वकर्माको दाजु गोपाल विश्वकर्मा र दिलबहादुर विश्वकर्मासमेतले रामबहादुरलाई तेरो श्रीमती देशविरालाई खिलबहादुरले घुमाउँदै थियो लान लागेको छ भनी सुनाएछन् । त्यो कुरा मलाई पत्थार लागेन र मेरो निज देशविरासँग त्यस्तो शारीरिक सम्पर्क चाहिँ भएको थिएन र म मिति २०६६ साल बैशाख २८।२९ गतेतिर आफ्नो घरमा गई घरमा ३,४ दिन बसी ऐ.जेष्ठ ४ गते घरबाट आउँदै गर्दा हाटडाँडामा पुगेपछि देशविरा विश्वकर्मासँग भेट भयो र निजले मसँग मलाई मेरो लोग्नेसमेतले तिमीसँग बात लगाई मलाई कुटपीट गर्ने गर्छ, अब म तिमीसँग जान्छु । तिमीले मलाई लानुपर्छ भनिन् र मैले त्यस्तो कुरा नगर मेरो घरमा श्रीमती छोरीहरू छन् । त्यसमा पनि तिमी विश्वकर्माको छोरी म क्षेत्री भएकाले म लान्न भनी भन्दा पनि जान्छु भनिन् र छलिएर भाग्न खोजी हिडी घरमा जाउँकि खाल्ले जाउँ भनी दोधार भएर घरमा जान्छु भनी म बजारैबजार घरतर्फ जाँदै गर्दा म दिक्तेल क्याम्पस माथि डाँडामा पुगेँ, निज मृतक पनि म पछिपछि आएकी रहिछन् र त्यहाँ पनि मसँग जान्छु भनी भनेकी र मैले म लान सकिँदैन भन्दा मलाई काठमाडौँ वा विराटनगर लगेर राख्नुपर्छ तिमीसँग म जान्छु भनेपछि म घरतर्फ हिँडे मृतक पनि म पछिपछि आइन् र म वातल भन्ने ठाउँको लंखरी जङ्गलमा पुगेपछि निजले मलाई लानुपर्छ भनी मेरो सर्टमा समाएपछि म लडेँ र केही तल पुगेपछि फेरि त्यहाँ पनि मलाई समाई लडाएपछि मलाई पनि रिस उठी निजलाई लडाईँ नजिक रहेको ढुङ्गाले टाउकोको पछाडिपट्टि हानेँ त्यसपछि जत्रतत्र हानेँ र कपालमा समाई तलतिर झट्टि

हानेँ । त्यस समयमा निज मरेकी थिइनन् । पछि मरिछन् निजलाई मार्छु भन्ने थिएन । मलाई लडाईँ रिस उठेपछि मैले ढुङ्गाले हान्दा निजको मृत्यु भएछ । त्यसपछि म खाल्लेमा आई नाम थाहा नभएको खतिवडाकोमा खोलमा बनाई बसेँ । मृतकलाई मैले मिति २०६६।२।४ गते बेलुकी ४:३० बजेतिर मारेको हुँ । निज मृतकलाई मैलेमात्र मारेको हुँ । निजलाई मार्नमा मबाहेक अन्य कोही कसैको सल्लाह सहमतीसमेत छैन भन्नेसमेत व्यहोराका प्रतिवादी मनोज भन्ने खिलबहादुर खड्काले शुरू अदालतमा गरेको बयान ।

मृतक देशविरा विश्वकर्मा मेरो सौता हुन् । उनलाई मिति २०६६।१।२८ गते खाजा लिएर आउनु भनी हामी खेतमा गएका थियौँ । सौता खाजा नल्याईकन माइत जाने भनेर सबै लुगा लिएर गइछन् । हामीले बेलुका घरमा आएपछि छिमेकीले भन्दा थाहा पायौँ । माइत जाँदा उनको कोठाका सबै सामान लिएर गएकी रहिछन् र मिति २०६६।१।३१ गते सौता देशविराको माइतमा फोन गर्दा आज आउँदैछु भनेर फोन गर्नु भएको थियो तर अझै आईपुगनु भएको छैन भनेर जवाफ दिनु भएपछि हामी माइत जानु भएको रहेछ भनी चुप लागेर बसी मिति २०६६।२।१ गते माइत जानु भएको छ की छैन भनी हामीले जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा हुलिया दियौँ । मिति २०६६।२।४ का दिन प्रतिवादी मनोज भन्ने खिलबहादुर खड्काले नै मारेको हो, मृतकलाई मार्नमा कुनै पनि तरिकाको संलग्नता नभएकोले सफाइ पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी विमला विश्वकर्माले शुरू अदालतमा गरेको बयान ।

देशविरा विश्वकर्मा मेरो जेठी श्रीमती हुन् । मिति २०६६।१।२८ गते हामी धानको बीउ राख्न भनी मृतकलाई घरमा छोडी खाजा लिएर आउन भनी खेतमा गएका थियौँ । सोही दिनको बेलुकी ६:०० बजेसम्म

पनि जेठी श्रीमतीले खाजा लिएर खेतमा गइनु र बेलुकी ६:०० बजे हामी घरमा आयौं । घरमा आईपुग्दा मेरी जेठी श्रीमती बस्ने ठाउँमा ताला लगाई राखेको रहेछ । छरछिमेकीलाई सोधखोज गर्दा तिमीहरू हिडेपछि समानहरू ओसादै थिइन् । यहाँ बस्दिन माइत गएर बस्छु भन्दै ३:३० बजेतिर हिडिनु भने र मैले सो दिन कोठामा ताला लगाई राखेको हुँदा हेरिन । भोलिपल्ट २९ गते गाउँलेहरूसँग आज बाम्राङ्ग जान्छु भोलि माइत जान्छु भनेको रहेछ र २० गते बाम्राङ्गमा फोन गरे आएकी छैनन् भनेपछि ससुराली मात्तिममा फोन गरेँ सो दिन आएकी छैनन् भनेपछि मैले मिति २०६६।२।१ गते मेरो श्रीमती देशविरा विश्वकर्मा हराएकोले खोज तलास गरिपाऊँ भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा हुलिया दिएको थिएँ र ऐ ४ गते श्रीधन विश्वकर्माले घरबाट यता आउँदा दिक्तेलको आर्मीक्याम्प मुनी मेरी जेठी श्रीमती र खिलबहादुर खड्कालाई उभोतिर जाँदै गरेको भेटेको रहेछ पछि लास फेला परी रूपाकोटबाट प्रचारप्रसार भएछ तर मैले सुनिन । मलाई जण्डिस भएकोले उपचारको लागि दोर्पा गएको थिएँ । त्यसैक्रममा मिति २०६६।२।७ गते हामीलाई ससुरालीबाटै पक्राउ गरी दिक्तेल ल्याएको हो । पछि बुझ्दा हाल पक्राउमा परेको प्रतिवादी खिलबहादुर खड्काले कर्तव्य गरी मारेको भन्ने सुनेको हुँ । निजले किन कसरी मारे मलाई केही थाहा भएन । निजलाई मैले मारेको होइन र मार्नमा मेरो संलग्नता छैन । मृतकलाई मार्नमा कुनै कर्तव्य नगरेको हुँदा र निर्दोष हुँदा मलाई दावीबमोजिम सजाय हुने होइन, सफाइ पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रामबहादुर विश्वकर्माले शुरू अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी खिलबहादुर खड्का, रामबहादुर विश्वकर्मा र विमला विश्वकर्मासमेतको मिलोमतोबाट मृतक देशविरा विश्वकर्मालाई कर्तव्य गरी मारेकोमा विश्वास लाग्छ भनी अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष कागज गर्ने मानिसहरूले लेखाई

दिएका र वस्तुस्थिति मुचुल्कामा बस्ने मानिसहरूले सुनी सोही कुरा पुष्टि हुने गरी लेखाइ दिएको हुँदा यी प्रतिवादी रामबहादुर विश्वकर्मा, विमला विश्वकर्मा र खिलबहादुर खड्कासमेत कसूरदार हुन् भन्ने कुरा पुष्टि हुन आएकोले तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट यी प्रतिवादीहरूलाई अ.बं ११८ को देहाय २ को अवस्था विद्यमान देखिएकोले पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुनेगरी हाललाई यी प्रतिवादीहरूलाई कानूनबमोजिम सिधा खान पाउने गरी अ.बं १२१ नं.बमोजिम थुनुवा पूर्जि दिई कारागार शाखा, खोटाङमा पुर्पक्षको निमित्त थुनामा राख्नु भन्ने शुरू अदालतका निमित्त जिल्ला न्यायाधीशको मिति २०६६।३।५ को थुनछेक आदेश ।

प्रतिवादी खिलबहादुर खड्का मौकामा साबित भै बयान गरेको र अदालतसमक्षको बयानमा पनि मृतक देशविरा विश्वकर्मालाई आफूले कर्तव्य गरी मारेको कसूरमा साबित भएको अवस्था छ । मृतक देशविरा टाउकाको चोटका कारण रक्तस्राव भै कर्तव्यबाट मारिएको भन्ने पोष्टमार्टममा मृत्युको कारण उल्लेख भएको छ । मृतकका कानका सुन प्रतिवादी खिलबहादुरबाट बरामद भएको र निजका जुत्तामोजासमेत लास रहेकै वारदातस्थलबाट बरामद भएको समेत देखिएकोले घटनास्थल लास प्रकृति मुचुल्का,बरामद भएका सुनसमेतका प्रत्यक्ष प्रमाणबाट निजको बयानलाई पुष्टि हुनआएको देखिँदा प्रतिवादी खिलबहादुर तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट कसूरदार देखिन आएकोले पछि बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी अ.बं ११८ को देहाय २ अनुसार पुर्पक्षको लागि थुनामा राखे गरी मिति २०६६।३।५ मा नि.जिल्ला न्यायाधीशले गरेको आदेश समर्थन गरी दिएको छ ।

प्रतिवादी रामबहादुर विश्वकर्मा र विमला विश्वकर्माका हकमा ज्यानसम्बन्धी महलको १३ नं. को देहाय ३ अनुसार कै मागदावी छ । दुबैजना प्रतिवादीहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारी

तथा अदालतसमक्षको बयानमा कसूर र अपराधमा पूर्ण इन्कारि भै बयान गरेको अवस्था छ । वादी पक्षको अभियोगपत्रमा जाहेरीमा नाम उल्लेख भएको र मौकामा कागज गर्ने मानिसहरूसमेतका आधारमा प्रतिवादी रामबहादुर विश्वकर्मा र विमला विश्वकर्माले निजको चरित्रका सम्बन्धमा शङ्का गरी हेला गर्ने र कुटपीट गर्नेसमेत गर्थे भन्ने वारदातपूर्वको अवस्थासमेतको परिवन्दबाट मृतकको मृत्युको वारदातमा निजहरू संलग्न भएको भन्ने आधारमा अभियोग आधारित छ । मृतकको मिति २०६६।१।२८ देखि मृत्यु भएको अवस्थासम्म यी प्रतिवादीहरूसँग देखाभेट भएको कुनै कागज व्यहोराबाट देखिन आउँदैन । प्रतिवादी रामबहादुरले मिति २०६६।२।१ मा श्रीमती हराएकोसमेत भन्ने हुलिया निवेदन जिल्ला प्रहरी कार्यालय, खोटाङमा दिएको देखिन्छ । पछि फोनबाट माइत गएको भन्ने भै मृतक मिति २०६६।२।४ सम्म माइतीघरमा नै गएको भन्ने तथ्यमा विवाद छैन । ४ गते बिहान माइतबाट हिडेपछि प्रतिवादी खिलबहादुरसँग भेट भै सँगै वारदातस्थलमा गएको भन्ने प्रतिवादी खिलबहादुर खड्काको भनाई छ । मृतक र खिलबहादुरमात्र बाटोमा जाँदै थिएँ भन्ने श्रीधनसमेतको कागज देखिन्छ । लास प्रकृति मुचुल्काबाट बरामद जुत्ता र मोजासमेत प्रतिवादी खिलबहादुर र अरू साडी ऐनासमेतका सामान मृतकका भन्ने भै प्रतिवादी रामबहादुर र विमला विश्वकर्माका विरुद्ध प्रमाणमा लाग्ने कुनै वस्तु घटनास्थलमा देखिँदैन । मौकामा कागज गर्ने शान्ता विश्वकर्मासमेतले मौकामा खोज तलास नगरेकोसमेत भन्ने आधार पनि लिएको देखिन्छ । मिसिल संलग्न कागजात हेर्दा मिति २०६६।२।४ मा वारदातपछि मिति २०६६।२।६ गते एफ.एम. रेडियोमा प्रहरी कार्यालयको सूचना जारी भएको र प्रतिवादी रामबहादुरले मिति २०६६।२।७ मा आफ्नो श्रीमती भनी लास सनाखत गरी कर्तव्यवालालाई कारवाहीको माग गरी सद्रगत

गर्न लास बुझिलगेको अवस्था देखिन्छ । मिति २०६६।२।१० गते मृतककी आमा माइतीपक्षले जाहेरी दिएपछि प्रतिवादी रामबहादुर र विमला विश्वकर्मालाई पक्राउ गरे पनि निजहरूको घर वा साथबाट कर्तव्यज्यान वारदातमा समावेश भएको दशीप्रमाण बरामद नगरेको, वारदातस्थलमा उपस्थित थिएँ भन्ने मिसिल संलग्न कुनै कागजबाट देखिन नआएको, प्रतिवादीहरू अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतको बयानमा पूर्ण इन्कारि भएको र साबित हुने प्रतिवादी खिलबहादुरले अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतको बयानमा प्रतिवादी रामबहादुर र विमलालाई पोल नगरेको हुनाले यी प्रतिवादीहरू कर्तव्यज्यानको वारदातस्थलमा रहे भएको वा मृतकलाई मार्ने समयमा जीउमा हात हालेकोसमेत तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट देखिन आएन । वारदातस्थलमा नै नगै प्रतिवादी खिलबहादुरमार्फत् मृतकलाई मार्न मराउन षडयन्त्र गरे गराएको हो कि भन्दा पनि सो देखाउने प्रमाण हाल देखिन नआई ज्यानसम्बन्धीको १३ नं. को देहाय ३ को मागदावी भएको देखिँदा प्रस्तुत कसूर र सजायको अपराधमा तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट प्रतिवादी रामबहादुर र विमला विश्वकर्मा कसूरदार देखिने वा कसूरदार हुन् भन्नेसमेत विश्वास गर्ने मनासिब आधार नदेखिएकोले पछि बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल अ.बं ४७ नं. अनुसार तारेखमा राखे आदेश दिई नि. जिल्ला न्यायाधीशले मिति २०६६।३।५ मा गरेको आदेश प्रतिवादी रामबहादुर विश्वकर्मा र विमला विश्वकर्माको हकमा सम्म बदर गरी दिएको छ भन्ने जिल्ला अदालतको आदेश ।

प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी चुक्ता भैसकेको देखिँदा वादी र प्रतिवादीका साक्षीसमेत बुझ्नु भन्ने शुरू अदालतको मिति २०६६।४।६ को आदेशानुसार वादी प्रतिवादीहरूको साक्षीको बकपत्र भै मिसिल संलग्न रहेको छ ।

प्रतिवादी खिलबहादुर खड्काले मृतक देशविरा विश्वकर्मालाई कर्तव्य गरी मारेर

ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. को कसूर गरेको देखिँदा निजलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३ नं. को देहाय ३ बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद ठहर्ने हुनाले साधक जाहेर गरी निकास भएबमोजिम हुने ठहर्छ । प्रतिवादी रामबहादुर विश्वकर्मा र प्रतिवादी विमला विश्वकर्माले मागदावीबमोजिम कसूर अपराध गरेको पुष्टि हुन नआएको हुनाले अभियोगदावी पुग्न सक्तैन । दुबै प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने शुरू खोटाङ जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१०।१८ को फैसला ।

मृतक देशविरा विश्वकर्मा प्रतिवादी रामबहादुर विश्वकर्माकी जेठी श्रीमती र प्रतिवादी विमला विश्वकर्माको सौतेनी दिदी भएकोमा विवाद छैन । अनुसन्धानको क्रममा बुझिएका व्यक्तिहरूले अदालतसमक्ष उपस्थित भै गरेको बकपत्रसमेतबाट देशविरा विश्वकर्मालाई यी प्रतिवादीहरूले निजको मृत्युपूर्व मानसिक र शारीरिक पीडा दिने गरेको तथ्य उजागर गरी दिएको पाईन्छ । यी प्रतिवादीहरू कसूर अपराध गरेमा अनुसन्धानको क्रममा र अदालतसमेतमा इन्कार रहेता पनि वारदातपूर्व घटने पीडाजन्य घटनाले वारदातमा यी प्रतिवादीहरूको समेत षड्यन्त्रमूलक योजना, सल्लाह र मिलोमतो रहेको पुष्टि हुन्छ । अपराधीले अपराध देखाएर गर्न चाहँदैन । कसूर अपराधको सजायबाट बच्न धेरै प्रयत्न गर्दछ र सो प्रयत्न प्रस्तुत मुद्दामा यी प्रतिवादीहरूले गरेका छैनन् होला भनी भन्न सकिने अवस्था छैन । सामान्य ज्याला मजदुरी गरी जीवन निर्वाह गर्ने सामान्य व्यक्तिलाई आर्थिक प्रलोभनमा पारी कसूर अपराध म एकलैले गरेको हुँ भनी खिलबहादुर कसूर अपराधमा साबित रहेता पनि देशविरा विश्वकर्मालाई मार्ने मराउने षड्यन्त्रपूर्ण कार्यमा यी प्रतिवादीहरूको संलग्नता छैन भन्न सकिने अवस्था नभए नरहेबाट परिस्थितिजन्य प्रमाणको उपेक्षा गरी शुरू खोटाङ जिल्ला अदालतले रामबहादुर विश्वकर्मा र

विमला विश्वकर्मालाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिएको फैसला वस्तुपरक तथ्यमा आधारित नभएको देखिँदा त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी यी दुबै प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेत वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र ।

म पुनरावेदकलाई तत्काल रिस उठेको झोकमा हुँजाले हान्दा सोही चोटबाट निजको मृत्यु हुनगएको हो । सो कुरा मेरो बयान तथा अन्य प्रमाणबाट पुष्टि हुँदाहुँदै मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको ५ नं. र ७ नं. को मागदावी लिई सजाय गरिएको छ । मनसाय र मार्ने योजनाको तयारी बिना मर्न गएकोले शुरू खोटाङ जिल्ला अदालतबाट भएको सजाय चर्को भएकाले अभियोग दावीबाट सफाइ पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी खिलबहादुर खड्काको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादी खिलबहादुर खड्काले मृतक देशविरा विश्वकर्मालाई कर्तव्य गरी मारेर मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. को कसूर गरेको देखिँदा निजलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३ नं. को देहाय (३) बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद र प्रतिवादी रामबहादुर विश्वकर्मा र प्रतिवादी विमला विश्वकर्मालाई अभियोग दावीबाट सफाइ प्रदान गर्नेगरी खोटाङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।१०।१८ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । प्रतिवादी खिलबहादुर खड्कालाई सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय गर्नेगरी शुरूबाट भएको फैसला सदर भएकोले अ.बं १८६ नं. बमोजिम सर्वोच्च अदालतमा साधक जाहेर गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६७।११।१५ को फैसला ।

नियमानुसार दैनिक पेशीसूचीमा चढी इजलाससमक्ष साधक जाँचको लागि पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ

निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

खिलबहादुर खड्का, रामबहादुर विश्वकर्मा र विमला विश्वकर्माउपर ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. को कसूरमा ऐ.१३ नं. को देहाय ३ नं. बमोजिम सजाय माग गरिएको अभियोगदावी भएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी खिलबहादुर खड्कालाई अभियोगदावीबमोजिम र प्रतिवादीद्वय रामबहादुर विश्वकर्मा र विमला विश्वकर्मालाई आरोपित कसूरबाट सफाइ दिने गरी भएको शुरूको फैसलाउपरको पुनरावेदनमा पुनरावेदन अदालतले शुरू सदर गरेको फैसला साधक जाँचको लागि यस अदालतमा पेश भएको देखिन्छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूमध्ये रामबहादुर विश्वकर्मा र विमला विश्वकर्मालाई कसूरदार नठहर्याई सफाइ दिने र प्रतिवादी मनोज भन्ने खिलबहादुर खड्कालाई सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने गरी भएको शुरू खोटाङ जिल्ला अदालतको फैसलालाई पुनरावेदन अदालत, राजविराजले सदर गरेको देखिएबाट उल्लिखित ३ जना प्रतिवादीहरूमध्ये को कसूरदार हुन् र को कसूरदार होइनन् भन्ने सम्बन्धमा नै विवेचना गर्नुपर्ने देखियो ।

३. सर्वप्रथम शुरू र पुनरावेदन दुवै तहबाट कसूरको अभियोगबाट सफाइ पाएका प्रतिवादी रामबहादुर विश्वकर्मा र प्रतिवादी विमला विश्वकर्मा कसूरदार हुन् हैनन् भनी हेर्दा मृतक काली भन्ने देशविरा विश्वकर्माको कर्तव्यबाट मृत्यु भएकोमा विवाद भएको अवस्था नभएको र उक्त हत्याको वारदातमा यी दुईजना प्रतिवादी र अर्का प्रतिवादी खिलबहादुर खड्कासमेत गरी ३ जनाउपर संलग्नताको अभियोग लगाइएको देखिएको छ । उल्लिखित ३ अभियुक्तहरूमध्येका रामबहादुर विश्वकर्मा र विमला विश्वकर्माको मृतक देशविराको हत्यामा भएको संलग्नताको सम्बन्धमा हेर्दा प्रतिवादीमध्येका मनोज भन्ने खिलबहादुर खड्काले अनुसन्धानको क्रममा अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष आफूले कसूर गरेकोमा साबिती बयान गर्दै सो

वारदातमा अरू कसैको सहयोग वा मदत नरहेको भनी स्पष्ट गरेको व्यहोरालाई पूर्ण समर्थन हुने गरी निजले शुरू अदालतसमेतमा आई आफ्नो बयानमा लेखाइदिएको पाइयो । अनुसन्धानको क्रममा र अदालतमा भएको उल्लिखित व्यहोराको साबिती बयानलाई मिसिल संलग्न लास जाँच प्रकृति मुचुल्का, घटनास्थलमा बरामद भएको प्रतिवादी खिलबहादुर खड्काको जुत्ता, प्रतिवादी खिलबहादुर खड्काबाट बरामद भएको मृतकले कानमा लगाएको सुन र सो सामान मृतककै हो भनी सनाखत भएको देखिएसमेतका प्रमाणहरूले पुष्ट्याई नै गरिरहेको अवस्था देखिएको छ । प्रतिवादी खिलबहादुर खड्काले नै मृतकलाई मार्नुपर्नेसम्मको कारणका सम्बन्धमा “आफू श्रीमान् र पितासमेत भएको व्यक्तिसँग मृतक पछि लागी मलाई श्रीमती बनाई घरमा होइन काठमाडौं वा विराटनगरमा लगी राख भनी मृतकले मेरो सर्टमा समाती तानेकोले तत्काल भुईँको ढुङ्गा टिपी हानी मारी लास छोडेको हुँ” भनी अनुसन्धानको क्रममा र अदालतमा समेत बयान गरिदिएको देखिएको र सो व्यहोरालाई “टाउकोमा चोट लागेको कारण दिमागमा रक्तस्राव भई मृत्यु भएको (Case of death is due to brain hemorrhage following blunt injury to head)” भन्ने शवपरीक्षण प्रतिवेदनको व्यहोराले पुष्ट्याई नै गरेको पाइयो ।

४. उल्लिखित प्रतिवादीहरू रामबहादुर विश्वकर्मा र विमला विश्वकर्माले अनुसन्धानको क्रममा र अदालतसमेतमा आफ्नो उक्त वारदातमा आफूहरूको संलग्नता नरही आरोपित कसूर गरेकोमा इन्कारी भई बयान गरेको पाइएको र मिति २०६६।१।२८ पछि मृतक देशविरा र यी प्रतिवादीहरू रामबहादुर विश्वकर्मा र विमला विश्वकर्माको आपसमा भेट भएको पनि मिसिलबाट देखिँदैन । यी प्रतिवादीहरूको देशविराको हत्याको वारदातमा संलग्नता रहेको भनी देखिने कुनै पनि वस्तुगत प्रमाण पनि मिसिलबाट देखिँदैन । यी

प्रतिवादीहरूउपरको अभियोग मृतकको हत्याको वारदातपूर्वको प्रतिवादीहरू र मृतकको आपसी सम्बन्धमा आधारित भएको देखिन्छ । मृत्युपूर्वको मृतकसँगको सम्बन्धमा आधारित भई जाहेरी दरखास्तमा यी प्रतिवादीहरूलाई कसूरदारको रूपमा गरिएको उल्लेखन र अनुसन्धानको क्रममा भएको टंकमायासमेतका व्यक्तिहरूले यी २ प्रतिवादीहरूको कसूरमा संलग्नता रहेको भनी गरिदिएको कागजबाहेक त्यसलाई प्रमाणित गर्ने वस्तुगत तथ्य र प्रमाणहरूको अभावमात्र हैन सो वारदात नै अर्का प्रतिवादी खिलबहादुर खड्काले आफूले घटाएको र अन्य कुनै व्यक्तिको संलग्नता नभएको भनी अनुसन्धान एवं अदालतमा गरेको साबिती बयानबाट देखिइरहेको र त्यसलाई मिसिल संलग्न अन्य प्रमाणहरूले पुष्ट्याइँ गरिरहेको अवस्थामा उल्लिखित प्रतिवादीहरू कसूरदार रहेछन् भनी मान्न सकिने भरपर्दो र अकाट्य प्रमाण मिसिलमा रहेको देखिएन । यी प्रतिवादीहरूको मृतकसँगको मृत्युपूर्वको व्यवहार र सम्बन्धको आधारमा लगाइएको अभियोग जुन एकातिर वस्तुगत प्रमाणहरूद्वारा संपुष्टि हुन नसकेको र मृत्युपूर्वका सम्बन्ध । व्यवहारहरूलाई मृत्युको वारदात र अभियोगसँग मिसिलसंलग्न प्रमाणहरूले आपसमा जोड्न सकेको पनि देखिँदैन भने अर्कोतिर मृतक देशविरा मिति २०६६।१।२८ मा घरबाट हिँडेपछि खोजी गर्ने क्रममा प्रतिवादीमध्येका रामबहादुर विश्वकर्माले देशविरा बेपत्ता भएकीले खोजी गरी पाउँ भनी प्रहरीमा निवेदनसमेत दिएको अवस्था देखिएको छ । यी प्रतिवादीहरू उपर्युक्त वारदातमा वारदातस्थलमा रहे भएको वा निजहरूले मृतकलाई मार्न मराउन अर्का प्रतिवादीमार्फत् षड्यन्त्र गरेको भन्ने कुराको अनुमान नै गर्ने हो भने पनि सो अनुमानको पुष्ट्याइँ मिसिलसंलग्न प्रमाण कागजातबाट हुनसकेको देखिँदैन न त सहअभियुक्त खिलबहादुर खड्काले यी प्रतिवादीहरूलाई उक्त ज्यानसम्बन्धी वारदातमा संलग्न रहेको भनी पोल गरेको अवस्था

नै देखिन्छ । यसबाट प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादीहरू रामबहादुर विश्वकर्मा र विमला विश्वकर्मा कसूरदार देखिने विश्वसनीय र वस्तुगत प्रमाणको अभावमा निर्दोष नै रहेको देखिन आएको मनोगत आधारमा अभियोग माग दावीबमोजिम निजहरूलाई कसूरदार ठहर्याउन न्यायोचित हुने नदेखिएबाट उल्लिखित अभियोग दावीबाट सफाई पाउने नै देखियो ।

५. अर्का प्रतिवादी मनोज भन्ने खिलबहादुर खड्काको सम्बन्धमा यी प्रतिवादी कसूरदार हुन् कि हैनन् भनी मिसिल संलग्न कागज प्रमाणको आधारमा हेर्दा उल्लिखित प्रतिवादीहरू रामबहादुर विश्वकर्मा र विमला विश्वकर्माको कसूर र संलग्नताको सम्बन्धमा विवेचित तथ्य र प्रमाणसमेतले यस सम्बन्धमा धेरै कुरा स्पष्ट पारेको अवस्था छ । उल्लिखित विवेचना एवं मिसिल संलग्न प्रमाण कागजको आधारमा हेर्दा यी प्रतिवादी खिलबहादुर खड्कासँग मृतक काली भन्ने देशविरा विश्वकर्माको सम्बन्ध रहेको सम्बन्धमा गाउँमा चर्चा रहेको, सो सम्बन्धका बारेमा गाउँमा समाज बसी छलफल पनि भएको, यी प्रतिवादीले देशविरासँग शारीरिक सम्पर्कसमेत भएको भनी अनुसन्धानको क्रममा भएको बयानमा लेखाइदिएको, मार्नुपर्ने कारणको सम्बन्धमा यी प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा भएको र अदालतमा भएको बयानमा “मलाई श्रीमती बनाई लैजाउ भनी मृतकले भनी सँगै जान जिद्दी गरी पछिपछि लागेकी र वारदात भएको जङ्गलमा पुगेपछि मेरो सर्ट तानी लडाएपछि सो रिस सहन नसकी ढुङ्गाले टाउकोसमेतमा पटकपटक हानी निजको मृत्यु भएपछि निज मृतकले लगाएका कानका कुण्डलसमेत लुछी आफू लास छोडी हिँडेको हुँ” भनी लेखाइदिएबाटसमेत मृतक र यी प्रतिवादीबीच सम्बन्ध रहेको र सोही सम्बन्धको कारण मृतकलाई मार्नु परेको तथ्यको पुष्ट्याइँ भएको देखिएको छ । मृतकसँगको यस्तो सम्बन्धको कारण मृतकको मृत्यु आफ्नो

कर्तव्यबाट भएको कुरालाई स्वीकार गर्दै यी प्रतिवादीले अनुसन्धानमा आफूले कसूर गरेकोमा साबिती बयान गरी सो वारदातमा अन्य कसैको मद्दत नरहेको र पछि अदालतमा समेत सोही बयानलाई पुष्ट्याउँ गर्ने गरी बयान गरेको देखिएको सो कुरालाई शव परीक्षण प्रतिवेदनले टाउकोमा चोट लागेको कारण दिमागबाट रक्तस्राव भई मृतकको मृत्यु भएको भनी पुष्ट्याउँ गरेको पाइयो । यसका साथै मृतकले कानमा लगाएको सुनको रिड (कुण्डल) समेतका यी प्रतिवादीबाट बरामद भएका सामान मृतककै भएको सनाखतसमेत भई यी प्रतिवादीले त्यसलाई स्वीकार नै गरेको देखिएको र यी प्रतिवादीउपरको किटानी जाहेरीसमेत परेको र त्यसलाई अन्यथा प्रमाणित गर्न नसकी यी प्रतिवादीबाट आफूउपरको कसूरलाई स्वीकार नै गरेको अवस्थासमेत स्पष्ट देखिएको छ । प्रतिवादीको साबिती बयान सर्वोत्कृष्ट प्रमाण भएको र त्यसको मिसिलसंलग्न अन्य वस्तुगत प्रमाणहरूबाट पुष्ट्याउँ भएको देखिएबाट र यी प्रतिवादी मनोज भन्ने खिलबहादुर खड्का कसूरदार हैनन् र निर्दोष नै हुन् भनी भन्न सकिने वस्तुगत आधार रहेको नदेखिएसमेतका आधारमा प्रतिवादी खिलबहादुर खड्का कसूरदार नै भएको पुष्टि हुनआएको देखिन्छ ।

६. अतः उल्लिखित तथ्य र मिसिल संलग्न प्रमाणको समग्र विवेचनाबाट प्रतिवादीहरूमध्येका रामबहादुर विश्वकर्मा र विमला विश्वकर्मा कसूरदार नदेखिएकाले अभियोग दावीबाट तिनले सफाइ पाउने ठहरयाएको र प्रतिवादी मनोज भन्ने खिलबहादुर खड्काले कसूर गरेको पुष्टि हुनआएकाले निजलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहरयाएको खोटाङ जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१०।१८ को फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६७।१२।१५ को फैसला मनासिब नै देखिएकाले साधक सदर हुने ठहर्छ । दायरीको

लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह

इति संवत् २०६९ साल चैत २३ गते रोज ६ शुभम्
इजलास अधिकृत : कृपासुर कार्की

निर्णय नं.१०६३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०६९।१२।२३।६
०६८-RC-००८३
मुद्दा : कर्तव्यज्यान ।

वादी : कामसिंह माझीको जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रतिवादी : रामेछाप जिल्ला, राकाथुम गा वि स
वडा नं १ बस्ने केदार माझी

- अ.वं. १८८ नं. को व्यवस्थाअनुसार सर्वस्वसहित जन्मकैद वा जन्मकैद गर्नुपर्ने भएका मुद्दामा साबित ठहरे पनि भवितव्य हो कि भन्नेसम्मको शङ्काको

अवस्था विद्यमान हुनुपर्ने र अपराध गरेको अवस्था विचार गर्दा कसूरदारलाई ऐनबमोजिम सजाय दिँदा चर्को पर्ने भई घटी सजाय हुनुपर्ने देखेमा ऐनले गर्नुपर्ने सजाय ठहर्याई आफ्ना चित्तले देखेको कारणसहितको राय व्यक्त गर्नुपर्ने ।

- भवितव्य हो कि भन्नेसम्मको शङ्काको अवस्था विद्यमान भएको मुद्दामा मात्र घटी सजाय गर्नुपर्ने कारणसहितको राय व्यक्त गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- मुद्दाको वारदातमा प्रतिवादीद्वारा मृतकका टाउकामा प्रहार गरी मृतक भूईंमा ढलेपछि पनि पुनः पेटमा प्रहार गरी मृतकको मृत्यु भएको देखिएको र त्यसमा विवाद भएको अवस्था नदेखिएको हुँदा टाउकोमा भएको प्रहारले मृतक भूईंमा ढलेपछि पनि पुनः निज मृतकको पेटमा भएको प्रहारले प्रतिवादीको मृतकलाई मानेसम्मको मनसाय नभएको भनी पुष्टि गर्नसक्रे अवस्था नभएकाले त्यसलाई भवितव्य भनी भन्न सकिने अवस्था नदेखिने ।

(प्रकरण नं.९)

- अ.बं. १८८ नं. बमोजिम सजाय चर्को पर्ने भई कम सजायको राय व्यक्त गर्दा सो रायको पनि मनासिब आधार हुनुपर्ने भई अभिव्यक्त रायको पुष्ट्याई (Justification) हुनुपर्ने ।

(प्रकरण नं.११)

वादीका तर्फबाट :

प्रतिवादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजीर :

- नेकाप २०६१, नि.नं. ७३९९, नेकाप २०६३, नि.नं.७७५२, नेकाप २०६९, नि.नं.८८५३

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३), अ.बं.१८८

शुरू रामेछाप जिल्ला अदालतमा फैसला गर्ने :

माननीय न्यायाधीश श्री कैलाश के.सी.

पुनरावेदन अदालत जनकपुरमा फैसला गर्ने :

माननीय न्यायाधीश श्री टीकाबहादुर हमाल

माननीय न्यायाधीश श्री मिहिरकुमार ठाकुर

फैसला

न्या. कल्याण श्रेष्ठ : पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६८।१।२८ को फैसला न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १० बमोजिम साधक जाँचको लागि यस अदालतमा प्राप्त भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :

रामेछाप जिल्ला, राकाथुम १ खैरनी स्थित पूर्व सिंचाई कुलो, पश्चिम सुनकोसी नदी, उत्तर मोटर बाटो र दक्षिण टोकलाबहादुरको खेतको चार किल्लाभिन्न मृतकको लास रहेको, टाउकोमा पछ्यौरा, कानमा टप, नाकमा बुलाकी, घाटीमा पोतेसमेत लगाएकी महिला मृत अवस्थामा रहेको, निजले प्रयोग गरेको जाँडखाने बटुका, जाँड छात्रे झुल, प्लाष्टिकको बालटीन, डोको, नाम्लोसमेत रहेको पूर्व खुट्टा र पश्चिम टाउको उत्तानो अवस्थामा रहेको भन्नेसमेत व्यहोराको घटनास्थल लास जाँच प्रकृति मुचुल्का र सोही स्थानमा २ इन्च मोटाई १.२५ सै.मी. लम्बाई भएको रयाफिटङ्ग चलाउने बहना बरामद गरी लगेको भन्नेसमेत व्यहोराको खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का ।

मिति २०६६।६।१ गते दिउँसो १२ बजेको समयमा राकाथुम १ स्थित खैरनी सुनकोसी नदी किनारामा मेरी श्रीमती वर्ष ६३ की चमेली माझी जाँड बेची रहेकीमा ऐ.घर भै हाल सिन्धुली कुशेश्वर १ दुम्जा बस्ने केदार

माझीले श्याम माझीसँग झगडा गरी मेरी श्रीमती रहेको चौतारोमा पुगी डुङ्गा चलाउने बहनाले मेरी श्रीमतीलाई टाउको तथा पेटमा प्रहार गरी घटनास्थलमा नै श्रीमतीको मृत्यु भएकोले निज केदार माझीलाई पक्राउ गरी कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको मृतकका पति कामसिंह माझीको जाहेरी ।

Cause of death is due to cervical injury massive internal haemorrhage भन्ने पोष्टमार्टम रिपोर्ट ।

मिति २०६६।६।१ गते बिहान ११ बजेको समयमा म सिन्धुलीस्थित घरबाट राकाथुमस्थित घरतर्फ आउने क्रममा सुनकोसीमा डुङ्गा तरी रामेछापतर्फ आएपछि मलाई डुङ्गा चलाउने श्याम माझीले मुख छोडी डुङ्गाले हानेपछि निजलाई कुटपीट गरी निजको डुङ्गाको बहना बोकी सो ठाउँबाट अं.५० मिटर टाढा रहेको पिपलको चौतारोमा पुग्दा मृतक त्यही रहिछिन् र निजले मलाई तिमीहरू किन झगडा गरेको भन्दा मलाई रिस उठी मैले बोकेको बहनाले निज मृतक चमेली माझीको टाउकोमा हान्दा सोही ठाउँमा लडिन् र पुनः निजको पेटमा हान्दा निजको मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी केदार माझीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

मिति २०६६।६।१ गते दिउँसो ११ बजे म र केदार माझी राकाथुमतर्फ आउने क्रममा सुनकोसी नदी डुङ्गाबाट तरी रामेछापतर्फको किनारमा पुग्नासाथ श्याम माझी र केदार माझीबीच झगडा हुँदा निज केदारले श्यामलाई कुटपीट गर्‍यो र मैले छुट्याई दिई म आफ्नो खेततर्फ लागें । केदार माझी डुङ्गाको बहना बोकी पिपलबोटतिर लागे, दिउँसो १२ बजेको समयमा पिपलबोट चौतारीमा मृतक र केदार माझीको बीचमा विवाद भै केदारले निज मृतकलाई बहनाले हानेको देखी दौडदै जाँदा मृतक बेहोस अवस्थामा थिइन् र तत्कालै मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको रामबहादुर माझीले अनुसन्धानमा गरी

दिएको कागज ।

जाहेरीमा उल्लिखित मिति र समयमा म सुनकोसीमा डुङ्गा तान्ने काम गरिरहेको अवस्थामा प्रतिवादी केदार माझीले मसँग विवाद गरी मलाई कुटपीट गरी बेहोस पारी केही पर रहेकी मेरी हजूरआमा नाता पर्ने चमेली माझीलाई डुङ्गा चलाउने बहनाले हिक्राइ मारेछन्, मलाई उपचार गराई घरमा ल्याएपछि निजले कर्तव्य गरी मारेको कुरा थाहा पाएको हो भन्ने श्यामबहादुर माझीले अनुसन्धानमा गरेको कागज ।

मिति २०६६।६।१ गते केदार माझीले चमेली माझीलाई मार्यो भन्ने हल्ला सुनी हेर्न गौ बुझ्दा केदार माझीले मृतक चमेलीलाई डुङ्गा चलाउने बहनाले टाउको र पेटमा हानी मारेको कुरा तत्काल थाहा पाएको हो भनी सुरेश माझीले र देवचन्द्र माझीले अनुसन्धानमा गरी दिएको कागज ।

मिति २०६६।६।१ गते केदार माझी र श्याम माझीको बीचमा झगडा भयो र त्यसको केही समयपछि केदार माझीले चमेली माझीलाई डुङ्गा चलाउने बहनाले कुटयो भनेको सुन्नासाथ त्यहाँ जाँदा प्रतिवादीले मृतकलाई बहनाले हानेको देखी नकुट भन्दै दौडदै जाँदा मृतक चमेलीको घटनास्थलमा नै मृत्यु भैसकेको रहेछ । कुटपीट गरी मारुपर्ने कारण थाहा भएन भनी मेघबहादुर माझी, रामबहादुर माझी, कर्णबहादुर माझीसमेतले गरी दिएको घटनाविवरण कागज ।

घटनास्थल लास जाँच मुचुल्का, बरामदी मुचुल्का, जाहेरी दरखास्त, पोष्टमार्टम रिपोर्ट प्रतिवादीको बयान, अनुसन्धानको क्रममा बुझिएका मानिसहरूको कागजसमेतका आधार प्रमाणबाट प्रतिवादी केदार माझीले मिति २०६६।६।१ मा रामेछाप जिल्ला, राकाथुम १ खैरनीघाट स्थित पिपलबोट भन्ने स्थानमा जाँड बेचिरहेकी मृतक चमेली माझीलाई डुङ्गा चलाउने बहनाले कुटपीट गरी निज मृतक चमेली माझीको घटनास्थलमा नै मृत्यु भएको तथ्य सिद्ध हुन

आएकोले निज प्रतिवादी केदार माझीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय होस् भन्ने अभियोगपत्र ।

मैले मिति २०६६।६।१ गते डुङ्गा चलाउने बहनाले जाँड बेचिरहेकी चमेली माझीलाई रामेछाप राकाथुम १ स्थित खैरनी घाटमा एक पटक टाउकोमा र एक पटक पेटमा हान्दा सोही स्थानमा नै मृतक चमेली माझीको मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी केदार माझीको अदालतमा भएको बयान ।

यस अदालतको मिति २०६६।६।२५ को आदेशानुसार प्रतिवादी केदार माझी पुर्षको निमित्त थुनामा रहेको र यस अदालतबाट पटकपटक आदेश हुँदासमेत साक्षी बकपत्रको लागि उपस्थित नभएको ।

प्रतिवादी केदार माझीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. विपरीतको कसूर गरेकोमा निजलाई सोही महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्म कैदको सजाय हुने ठहर्छ र उक्त ऐनबमोजिम सजाय दिँदा चर्को पर्ने चित्तमा लागेकोले निजलाई १०(दश) वर्ष मात्र कैदको सजाय हुनुपर्ने देखी अ.बं १८८ नं. बमोजिम आफ्नो रायसहित साधक जाहेर गर्नुभन्ने मिति २०६६।१२।१२ को रामेछाप जिल्ला अदालतको फैसला ।

मृतकलाई कर्तव्य गरी मार्नुपर्ने कुनै पूर्व कारण र योजनाबद्ध कार्य गरेको भनी नदेखाई हचुवा तवरबाट ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं.को कसूर गरेको ठहर्याउन नमिल्ने हुँदा शुरू फैसला गर्दा कुनै विचार गरिएको छैन । न्यायिक मनको अभाव रहनुका साथै तथ्य, कानून र प्रतिपादित सिद्धान्तसमेत प्रतिकूल रही त्रुटिपूर्ण रहेकोले शुरू फैसला बदर गरी इन्साफ गरी न्याय गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी केदार माझीको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादीको प्रहरी र अदालतसमक्ष भएको कसूरमा साबिती बयान लास जाँच मुचुल्का तथा अटोप्सी रिपोर्टसमेतबाट समर्थित भएको हुँदा

प्रतिवादी केदार माझीलाई ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्म कैदको सजाय गरी प्रतिवादीको मृतकसँग पूर्व रिसइवि रहेको भन्ने नदेखिएको र मृतकले प्रतिवादीलाई सन्केका हुन् भनेकीले रिस उठी काठको बहनाले मृतकलाई प्रहार गर्दा मृतकको मृत्यु भएको वारदातको परिस्थितिलाई विचार गर्दा सर्वस्वसहित जन्म कैदको सजाय गर्दा चर्को पर्ने देखिएकोले अ.बं १८८ नं. बमोजिम १० वर्षमात्र कैद सजाय हुने भनी रायसमेत व्यक्त गरेको रामेछाप जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१२।१२ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने र अ.बं १८६ नं. बमोजिम साधक जाहेरी गर्नेसमेत ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६७।२।२६ को फैसला ।

नियमानुसार दैनिक पेशीसूचीमा चढी इजलाससमक्ष साधक जाँचको लागि पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

प्रतिवादी केदार माझीले चमेली माझीलाई डुङ्गा चलाउने बहनाले कुटपीट गरी निज चमेली माझीको घटनास्थलमा नै मृत्यु भएकाले प्रतिवादी केदार माझीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय होस् भन्ने अभियोग मागदावी भएको प्रस्तुत मुद्दामा अभियोग माग दावीबमोजिम प्रतिवादी केदार माझीलाई शुरू रामेछाप जिल्ला अदालतलले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय ठहर गरी अ.बं. १८८ नं. बमोजिम १० वर्ष कैदको सजायको रायसमेत व्यक्त गरेकोमा पुनरावेदन अदालतबाट सो कैद सजाय र रायसमेत सदर भएको फैसला साधक जाँचको रोहमा यस अदालतमा निर्णयार्थ पेश भएको देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, मृतक चमेली

माझीको कर्तव्यबाट मृत्यु भएकोमा विवाद नदेखिएको प्रस्तुत मुद्दामा एकमात्र प्रतिवादी केदार माझीको कसूरका सम्बन्धमा हेर्दा मृतकको मृत्यु यी प्रतिवादी केदार माझीको डुङ्गाको बहनाको टाउको र पेटमा भएको प्रहारबाट भएकोमा विवाद देखिँदैन । प्रस्तुत वारदातमा यी प्रतिवादीबाहेक अन्य कुनै व्यक्तिको संलग्नता नदेखिई एक्लो यी प्रतिवादीको कर्तव्यबाट मृतकको मृत्यु भएको तथ्यको यी प्रतिवादीको अनुसन्धानको क्रममा भएको साबिती बयान र निजले अदालतमा आएर गरेको साबिती बयानबाट पुष्ट्याई भएको देखिन्छ । कुटपीट गरी मृतकको मृत्यु भएको भनी गरेको यी प्रतिवादीको साबिती बयान यस घटनाको जरियाको रूपमा देखिएको उक्त वारदात हुनुपूर्वको श्याम माझीसँगको यी प्रतिवादीको झगडाको प्रत्यक्ष साक्षी जसले श्याम माझीसँगको झगडामा दुबैलाई छुट्याइदिने र यस वारदातका पनि प्रत्यक्ष साक्षी रहेका रामबहादुर माझीले अनुसन्धानको क्रममा र अदालतसमेतमा आई यी प्रतिवादीको बहनाको प्रहारद्वारा मृतकको मृत्यु भएको कुरा लेखाइदिएको, सोही कुरालाई पुष्टि गर्ने गरी २०६६।६।१ को प्राथमिक स्वास्थ्य चौकी, मन्थलीको शव परीक्षण प्रतिवेदनमा "Bleeding from nostrils भन्ने र Bruises on lt.thigh. 20 c.m. long bruise on left chest and abdomen s/o impression of blunt long weapon भन्नेसमेत उल्लेख भएको र Cause of death is due to cervical injury and massive internal haemorrhage" भनी उल्लेख भएको देखिएबाट समेत पुष्टि हुनआएको छ । यसबाट यी प्रतिवादीको एकल प्रहारबाट मृतकको मृत्यु भएकामा विवाद गर्ने ठाउँ देखिँदैन ।

३. यसरी जाहेरी दरखास्तको व्यहोरा समर्थित हुने गरी एवं अभियोगलाई स्वीकार गरी यी प्रतिवादी केदार माझीले अनुसन्धानको क्रममा लेखाइदिएको साबिती बयानलाई पूर्ण समर्थन गर्दै अदालतमा बयानसमेत गरेको, प्रत्यक्ष

साक्षीको रूपमा रहेका रामबहादुर माझीसमेतले पनि प्रतिवादीको साबितीको पुष्ट्याई हुने गरी लेखाइदिएको र शवपरीक्षण प्रतिवेदन (Autopsy Report) ले समेत मृतकको टाउको, छाती र पेटमा चोट पुग्ने गरी भएको प्रहार र मस्तिष्कको चोटको कारण भएको आन्तरिक रक्तस्रावको कारणबाट मृतकको मृत्यु भएको भनी उल्लेख गरेको देखिएबाट यी प्रतिवादी निर्दोष रहेछन् कि भन्ने अवस्था नरही यी प्रतिवादीकै प्रहारको कारणले मृतकको मृत्यु भएको देखिएकाले अभियोग माग दावीबमोजिम यी प्रतिवादी केदार माझीलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय गर्ने गरी भएको मिति २०६६।१२।१२ को शुरू रामेछाप जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६८।१।२८ को फैसला मिलेकै देखिन्छ ।

४. जहाँसम्म शुरू जिल्ला अदालतले ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय ठहर गरी सो सजाय चर्को पर्ने हुँदा अ.बं. १८८ नं. बमोजिम १० वर्षमात्र कैद सजाय हुने गरी व्यक्त गरेको रायलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलाका सम्बन्धमा विचार गर्दा उक्त वारदातको जरियाको रूपमा रहेको यस वारदातपूर्वको कुटपीटको वारदातलाई पनि सान्दर्भिक भएकाले त्यसतर्फ हेर्दा सुनकोसी नदी डुङ्गाबाट तरेपछि श्यामबहादुर माझी र यी प्रतिवादी केदार माझीका बीच कुटपीट भई श्यामबहादुर माझी घाइते भएका र यी प्रतिवादीसँगै गएका रामबहादुर माझीले सो वारदातमा श्यामबहादुर माझी र यी प्रतिवादीलाई छुट्याइदिएपछि यी प्रतिवादीले श्यामबहादुर माझीको बहना बोकेर अन्दाजी ५० मीटरअघि आई चौतारीमा जाँड बेचदै गरेकी मृतक चमेली माझीसँग उक्त श्यामबहादुर माझीसँगको कुटपीटको सम्बन्धमा कुरा हुँदा विवाद भई यी प्रतिवादीले श्यामबहादुर माझीकी हजूरआमा नाता

पने ६३ वर्षिया चमेली माझीको टाउकोमा बहनाले प्रहार गरेको र त्यो प्रहारबाट निज मृतक चमेली भूईंमा ढलेपछि पुनः सोही बहनाले पेटमा हानेपछि मृतकको मृत्यु भएको कुरालाई यी प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा स्वीकार गरेको र पछि अदालतसमेतमा उपस्थित भई त्यसलाई समर्थन गरी बयान गरेको देखिन्छ ।

प्रतिवादीसँगै रहेका रामबहादुर माझीसमेतले पनि यी प्रतिवादीले मृतकलाई बहनाले प्रहार गरेको देखी दौडदै जाँदा मृतक बेहोस अवस्थामा भएको र तत्कालै मृतकको मृत्यु भएको भनी अनुसन्धानमा गरिदिएको कागजले पनि उक्त वारदातमा यी प्रतिवादीको संलग्नता र निजको प्रहारले मृतकको मृत्यु भएको कुरालाई पुष्ट्याइँ गरिरहेको देखिन्छ ।

५. यसरी उल्लिखित वारदातको घटनाक्रमलाई हेर्दा मृतक चमेलीसँग सम्बन्धित वारदातपूर्व पनि यी प्रतिवादीले श्यामबहादुर माझीलाई बहनाले हिकाइ घाइते बनाएको, मृतकलाई सामान्य विवादको क्रममा बहनाले टाउकोमा हिकाएको र टाउकोमा हिकाई सो प्रहार सहन नसकी मृतक भूईंमा ढलेपछि पुनः पेटमा बहनाले हिकाएको तथ्यको पुष्ट्याइँ भएको एकातिर देखिन्छ भने अर्कोतिर मृतकको उमेर (कामसिंह माझीको जाहेरी व्यहोरा अनुसार) ६३ वर्ष देखिएको र यस्ती ६३ वर्षकी वृद्धालाई टाउकोमा प्रहार गरी ढलेपछि पनि क्रूरतापूर्वक पुनः पेटमा बहनाले प्रहार गरी मृतकको मृत्यु भएको देखिएबाट उक्त वारदातको अवस्थालाई भवितव्य होकि भनी शङ्का गर्ने अवस्था देखिएन ।

६. यस सन्दर्भमा अ.बं. १८८ नं. को व्यवस्थालाई हेर्नु उपयुक्त हुनेछ । यसमा “ऐनले सर्वस्वसहित जन्मकैद वा जन्मकैद गर्नुपर्ने भएका मुद्दामा साबित ठहरे पनि इन्साफ गर्ने हाकिमका चित्तले भवितव्य हो कि भन्नेसम्मको शङ्काले वा अपराध गरेको अवस्था विचार गर्दा कसूरदारलाई

ऐनबमोजिम सजाय दिँदा चर्को हुने भई घटी सजाय हुनुपर्ने चित्तले देखेमा ऐनले गर्नुपर्ने सजाय ठहर्याई आफ्ना चित्तले देखेको कारणसहितको खुलासा राय पनि साधक तोकमा लेखी जाहेर गर्न हुन्छ । अन्तिम निर्णय दिनेले पनि त्यस्तो देखेमा ऐनले हुने सजायमा घटाई तोकन हुन्छ” भनी उल्लेख भएको देखिन्छ ।

७. अ.बं. १८८ नं. को उपर्युक्त व्यवस्थाअनुसार सर्वस्वसहित जन्मकैद वा जन्मकैद गर्नुपर्ने भएका मुद्दामा साबित ठहरे पनि भवितव्य हो कि भन्नेसम्मको शङ्काको अवस्था विद्यमान हुनुपर्ने र अपराध गरेको अवस्था विचार गर्दा कसूरदारलाई ऐनबमोजिम सजाय दिँदा चर्को पर्ने भई घटी सजाय हुनुपर्ने देखेमा ऐनले गर्नुपर्ने सजाय ठहर्याई आफ्ना चित्तले देखेको कारणसहितको राय व्यक्त गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था देखिन्छ । यसबाट के स्पष्ट हुनगएको छ भने उल्लेख ऐनबमोजिम राय व्यक्त गर्दा मूलतः भवितव्य हो कि भन्नेसम्मको शङ्काको अवस्था विद्यमान भएको मुद्दामा मात्र घटी सजाय गर्नुपर्ने कारणसहितको राय व्यक्त गर्नुपर्ने गरी यससम्बन्धी व्यवस्थालाई सीमित गरिएको देखिन्छ ।

८. यसै प्रसङ्गलाई थप स्पष्ट पार्नका लागि मुलुकी ऐनको ज्यानसम्बन्धी महलको ५ नं. लाई हेर्दा त्यसमा “ज्यान लिने इविलाग वा मनशाय नभई कसैले आफूले गरेको कर्तव्यले मानिस मर्लाजस्तो नदेखिएको कुनै काम गर्दा त्यसैद्वारा केही भई कुनै मानिस मर्न गएको भवितव्य ठहर्छ” भनी उल्लेख भएको र त्यसलाई सोही महलको ६ नं. मा थप स्पष्ट पादैँ देहाय १-५ सम्म एउटा कामको लागि सावधानीसँग हातहतियार उठाएकोमा केही व्यहोराले अर्कालाई लागेमा, होस नपुर्याई वा हेलचेत्र्याइँ गरी कुनै काम गरी भवितव्य परेमा, रक्षा शिक्षाको क्रममा कुटपीट गर्दा भवितव्य परेकोमा भवितव्य हुनेजस्ता अवस्थाको बारेमा उल्लेख गरिएको छ ।

९. उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाको आधारमा

हेर्दा प्रस्तुत मुद्दाको वारदातमा प्रतिवादीद्वारा मृतकका टाउकामा प्रहार गरी मृतक भईमा ढलेपछि पनि पुनः पेटमा प्रहार गरी मृतकको मृत्यु भएको देखिएको र त्यसमा विवाद भएको अवस्था नदेखिएको हुँदा टाउकोमा भएको प्रहारले मृतक भईमा ढलेपछि पनि पुनः निज मृतकको पेटमा भएको प्रहारले प्रतिवादीको मृतकलाई मार्नेसम्मको मनसाय नभएको भनी पुष्टि गर्नसक्ने अवस्था नभएकाले त्यसलाई भवितव्य भनी भन्न सकिने अवस्था देखिएन ।

१०. यसका साथै यसै अदालतबाट शान्ति वि.क. विरूद्ध नेपाल सरकार भएको कर्तव्यज्यान मुद्दामा (ने.का.प. २०६१, नि.नं. ७३९९) प्रतिपादित सिद्धान्तअनुसार अ.बं. १८८ नं. को प्रयोगका सम्बन्धमा समान प्रकृतिको अपराध र समानस्तरका अपराधी भएको मुद्दामा फरक सजाय निर्धारण गर्नु नहुने र एकरूपता कायम गर्न मार्गदर्शनको रूपमा १४ वटा आधारहरूको निर्धारण गरिएको देखिन्छ । यसैगरी नेपाल सरकार विरूद्ध जुगत सदासमेत भएको मुद्दामा (ने.का.प. २०६३, नि.नं. ७७५२) थप केही आधारहरू उल्लेख गरिएको छ भने वीरमान लुङ्गेली (मगर) विरूद्ध नेपाल सरकार भएको मुद्दामा (ने.का.प. २०६९, नि.नं. ८८५३) चित्तमा लाग्ने कुरा मनोगत नहुने भएकोले चित्तमा लागेकोले सजाय घटाइयो भन्नु अ.बं. १८८ नं. को लागि पर्याप्त नहुने भन्ने कुरालाई स्वीकार गरिएको देखिन्छ ।

११. यसरी यस अदालतबाट प्रतिपादित उपर्युक्त सिद्धान्तहरू र अ.बं. १८८ मा उल्लिखित प्रावधानसमेतका आधारमा सामान्यतः अ.बं. १८८ नं. बमोजिम सजाय चर्को पर्ने भई कम सजायको राय व्यक्त गर्दा सो रायको पनि मनासिब आधार हुनुपर्ने भई अभिव्यक्त रायको पुष्ट्याई (Justification) हुनुपर्नेमा प्रस्तुत मुद्दामा शुरू र पुनरावेदन तहका अदालतले आफूले उपर्युक्त अ.बं. १८८ नं. बमोजिम सजाय घटाउने

राय व्यक्त गर्दा मनासिब आधारहरूको उल्लेखन गरेको पनि नपाइएको र ज्यानसम्बन्धी महलको ५ नं. बमोजिम उक्त वारदात भवितव्यजस्तो पनि नदेखिई मृतकलाई टाउकोलगायत पेटमा पटकपटक प्रहार गरी मृतकको मृत्यु भएको देखिएसमेतका आधार र कारणबाट यी प्रतिवादी केदार माझीलाई ठहर भएको सजाय घटाउनुपर्ने अवस्था नदेखिँदा अ.बं. १८८ नं. बमोजिम दश वर्षमात्र कैद सजाय हुनुपर्ने भनी शुरूको रायलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको रायसँग सहमत हुनसक्ने अवस्था देखिएन ।

१२. अतः उपर्युक्त विवेचित आधारबाट शुरू जिल्ला अदालतले प्रतिवादी केदार माझीलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद गरी अ.बं. १८८ नं. बमोजिम उक्त सजाय चर्को पर्ने भनी १० वर्षमात्र कैद सजाय गर्ने गरी व्यक्त गरेको रायसमेतलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६८।१।२८ को फैसला ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद गरेको हदसम्म सदर हुने ठहर्छ र रायको हकमा सहमत हुन सकिएन । अरूमा तपसीलबमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि ठहरखण्डमा उल्लेख भएबमोजिम शुरू रामेछाप जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१२।१२ को रायसहितको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६८।१।२८ को फैसला साधक जाँचका लागि प्रस्तुत भएकोमा पुनरावेदन अदालतको उक्त मिति २०६८।१।२८ को फैसला सदर भई अ.बं. १८८ नं. बमोजिम १० वर्ष कैद सजाय गर्ने गरी उक्त अदालतबाट व्यक्त गरेको रायसम्मको हकमा असहमत भई यस अदालतबाट फैसला भएकाले शुरूको सर्वस्वसहित जन्मकैद सजाय हुने गरी राखेको लगत यथावत् राखी सोको जानकारी थुनामा रहेका प्रतिवादी केदार माझीलाई

दिनु भनी शुरू रामेछाप जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु १
दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु..... २

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. रामकुमार प्रसाद शाह

इति संवत् २०६९ साल चैत २३ गते रोज ६ शुभम्
इजलास अधिकृत : कृपासुर कार्की

निर्णय नं. १०६४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
फैसला मिति : २०६९।१०।१७।४
०६७-CR-०४८९ र ०६७-CR-१०९९

मुद्दा :- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार ।

पुनरावेदक/वादी : सुष्मा दनुवार राईको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : जिल्ला काभ्रेपलाञ्चोक, कात्तिके
देउराली गाउँ विकास समिति वडा नं. ७
घर भई हाल काठमाण्डौ महानगरपालिका
वडा नं. ३५ कोटेश्वर बस्ने दिनेश परियार
भन्ने सनमान नेपाली

पुनरावेदक/प्रतिवादी : जिल्ला सिन्धुपाल्चोक,
सिखरपुर गाउँ विकास समिति वडा नं. ७
घर भई हाल कारागार कार्यालय, पर्सा
वीरगञ्जमा थुनामा रहेको काले दमाई
विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : सुष्मा दनुवार राईको जाहेरीले
नेपाल सरकार

- घटनाबाट पीडित व्यक्तिले घटनाको तत्कालपछि व्यक्त गरेको कुरा अदालतले प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१) (ख) बमोजिम प्रत्यक्ष प्रमाणको रूपमा लिनुपर्ने ।
- आफूलाई बिक्री गरेको ठाउँबाट भागी काठमाण्डौ आई प्रहरीसमक्ष व्यक्त गरेको कुरा अदालतमा सनाखत गरी दिएको र पछि साक्षी सरह अदालतमा उपस्थित भई सोही बमोजिम बकपत्र गरी दिएकोसमेत अवस्थामा निजको सो कथन प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१) (ख) बमोजिम प्रमाणमा ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ । यस्तो प्रत्यक्ष प्रमाणको विद्यमानतामा प्रतिवादीको इन्कारी बयान मात्र निजको निर्दोषिता प्रमाणित हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- प्रतिवादीले पीडितलाई काठमाण्डौबाट कलकत्ता लगी सोबापत रकमसमेत प्राप्त गरेको देखिएबाट निजले बिक्री गरेको मान्नुपर्ने र सो कुरा अदालतमासमेत स्वीकार गरेको देखिएको र अदालतमा स्वइच्छापूर्वक व्यक्त गरेको कुरा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९ बमोजिम अभियुक्तको विरुद्ध प्रमाणमा लिनुपर्ने ।

(प्रकरण नं.७)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट : विद्वान
सहन्यायाधिवक्ता रेवतीराज त्रिपाठी

प्रत्यर्थी/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान अधिवक्ता
लिलामणि पौडेल

अवलम्बित नजीर :

सम्बद्ध कानून :

- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ४ (१) क
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९

शुरू तहमा फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री लेखनाथ घिमिरे

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री तेजबहादुर के.सी.

मा.न्या.डा.श्री आनन्दमोहन भट्टराई

फैसला

न्या. रामकुमार प्रसाद शाह : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।९।२१ को फैसलाउपर वादी, प्रतिवादी दुबैपक्षबाट यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं निर्णय निम्नानुसार रहेको छ :-

म जाहेरवालीको श्रीमानले कान्छी श्रीमती ल्याई बेवास्ता गरेपछि बच्चाहरूलाई माइतीमा राखी गलैचा कारखानामा काम गरी पैसा पुर्याई मिति २०६४।५।२८ गते काठमाडौं आउँदा ठीलो भै प्रतिवादी दिनेशको कोठामा गई बसे । त्यसको केही बेरपछि प्रतिवादी आई परिचय गराइदिए र कालेले मलाई गलैचामा काम गर्न हुँदैन, रोग लाग्छ म तिमीलाई काँकडभिट्टामा चिनेको मान्छेको घरमा काम लगाई दिन्छु, तलब पनि राम्रो हुन्छ भनी त्यस रात त्यहीं कालेको कोटेश्वरस्थित कोठामा बसी भोलिपल्ट बिहान त्यहाँबाट बौद्ध दक्षिणढोकामा लगी त्यहाँबाट बेलुकी अं. ३:०० बजेतिर काठमाण्डौं कलंकीसम्म दिनेश परिवारसमेतले पुर्याउन गए । कलंकीबाट प्रतिवादी काले दमाईले साथमा

एकजना राम भन्नेको अं. ५ वर्षको छोरासमेतलाई साथमा लिई भारत कलकत्तामा पुर्याई कान्छी तामाङको जिम्मा लगाएपछि निज कान्छीले कोठामा पुर्याई पुरुषहरूले मलाई दुर्व्यवहार गर्न खोज्दा मलाई एक लाख भारतीय रूपैयाँमा बिक्री भएको थाहा पाई रोईकराई गरेको ३ दिनपछि सो कोठीमा प्रहरीले छापा मार्न आएपछि मलाई घुम्न जाने भनी अर्को कोठामा लुकाउन लाग्दा बहना बनाई भाग्न सफल भएको र पछि म माइती नेपालमा आउन सफल भएको हुँदा निज प्रतिवादीहरूउपर आवश्यक कारवाही गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको सुष्मा दनुवार राईको जाहेरी दरखास्त ।

मेरो श्रीमानले कान्छी श्रीमती ल्याई मलाई बेवास्ता गरेपछि उदयपुरबाट काठमाण्डौं आई कोटेश्वरस्थित गलैचा कारखानामा काम गरी बच्चाहरूलाई पैसा पुर्याई आफूले काम गर्ने गलैचा कारखानामा फर्कदा कारखानाको ढोका बन्द भएको हुँदा राती भइसकेकोले पहिलेदेखि चिनजान भएका दिनेश परिवारको कोठामा गई बसेको बखत प्रतिवादी काले दमाईसमेत उक्त कोठामा आई काँकडभिट्टामा चिनेको मानिसको घरमा राम्रो काम लगाई दिन्छु भनी भोलिपल्ट निज कालेसमेत भई बौद्ध पुर्याई दिनभरी त्यहीं बसी बेलुकापख कलंकीबाट काँकडभिट्टा हुँदै भारतको कलकत्ता पुर्याई कान्छी तामाङको जिम्मा लगाई काले दमाई गए, त्यसपछि निज कान्छीले ३।४ तलाको घरमा पुर्याई थुप्रै नचिनेको केटीहरूलाई समेत देखी आफू बेचिएको थाहा पाएको हुँ । त्यहाँ बेचिएको अवस्थामा प्रहरीले छापा मार्दा मलाई अर्को कोठीमा लगी लुकाएको बखत भाग्न सफल भएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरीवाली पीडित सुष्मा दनुवार राईले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

म भारतको कलकत्ताको प्लाष्टिक कारखानामा काम गरी विदामा काठमाण्डौं आउँदा कान्छी तामाङले घरमा काम गर्ने मान्छे

ल्याईदिनु तपाईंलाई बाटो खर्च दिउँला भनेकीले मैले दिनेशसमेतलाई सो कुरा बताई सिन्धुपाल्चोक स्थित घरमा गई दिनेश नेपालीको कोठामा जाँदा कोठा नजिक बसी चुरोट खाइरहेको बखत सुष्मा दनुवारसमेत उक्त स्थानमा आएको हुँदा निजसँग परिचय गरी निजले दुःखसमेत पाएको थाहा पाई मैले भारत कलकत्तामा कान्छी तामाङको घरमा काम गर्न लिएर गई भारत कलकत्ता पुर्याई निजलाई जिम्मा लगाएको हुँ । निज जाहेरवालीलाई घरमा काम गर्न जिम्मा लगाएवापत कान्छी तामाङले मलाई भारतीय रू. १०,०००।-दिएकी थिइन्, उक्त रकम खाईमासी सकेँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी काले दमाईले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

म र काले दमाई मेरो कोठामा जाँदा कोठा नजिक चुरोट खाई बसेका बखत जाहेरवाली सुष्मासमेत सोही स्थानमा आई पुगेको हुँदा निज र मेरो श्रीमती कान्छी नेपाली मेरो कोठामा गए । म र काले दमाई कोटेश्वरमा गई मासु बनाई कोठामा पुगी कुराकानी हुँदै जाँदा निज सुष्माले निकै दुःख परेको कुरा सुनी काममा लगाई दिनुपर्यो भनी कालेलाई भनेपछि निज सुष्माले कान्छी तामाङको घरमा काम गर्ने कुरामा सहमत भई भोलिपल्ट काले दमाईको भाइको कोठा जोरपाटी बसी भोलिपल्ट बिहान खाना खाई दिनको तीन बजेतिर कलंकी पुगी काले दमाई र जाहेरवाली सुष्मासमेतलाई कलंकीमा छाडी म आफ्नो कोठामा आएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी दिनेश भन्ने सनमान नेपालीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

मिति २०६४।५।२८ गते म काठमाण्डौँ जिल्ला, कोटेश्वरस्थित दुङ्गे धारामा पानी लिन गएका बखत कोठामा मेरो श्रीमान दिनेश र काले दमाई त्यहीं आईपुगी चुरोट खान बसेको अवस्थामा सुष्मा पनि त्यहीं आई पुगिन्, निजसँग चिनजान भएकोले म पानी भरी निज र म मेरो कोठामा गर्यौँ । केही समयपछि मेरो

श्रीमान् र काले दमाई पनि कोठामा आई सँगै बसी खानपीन गरी कुराकानी हुँदा निज सुष्माले आफूले दुःख पाएको कुरा बताएपछि निजलाई कलकत्तास्थित कान्छी तामाङको घरमा लगी काममा लगाई दिने सल्लाह भई जाहेरवाली सुष्मा दनुवार पनि जान सहमत भई भोलिपल्ट बिहान मेरो श्रीमान् दिनेश, काले दमाई कोठामा गए । बेलुका मेरो श्रीमान् कोठामा फर्की आएका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी कान्छी नेपालीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

पीडित जाहेरवाली सुष्मा दनुवारलाई प्रतिवादी काले दमाईसमेतले काममा लगाई दिने प्रलोभनमा पारी भारतको कलकत्तास्थित कान्छी तामाङको कोठामा लगी जिम्मा लगाई मानव बेचबिखन गरेकोमा मलाई विश्वास लाग्छ भन्नेसमेत व्यहोराको अनिता स्याङ्तानसमेतले गरिदिएको एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै कागज ।

मिसिल संलग्न प्रमाणबाट प्रतिवादीहरूले मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ विपरीतको कसूर ऐ. ४(१) (क) बमोजिम गरेको हुँदा निज प्रतिवादीहरूउपर सोही ऐनको दफा १५(१)(क) बमोजिम सजाय हुन र दफा १७ बमोजिम पीडित सुष्मा दनुवारलाई क्षतिपूर्तिसमेत भराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग मागदावी ।

जाहेरवालीसँग मेरो अर्का प्रतिवादी सनमान नेपालीमार्फत सामान्यरूपमा चिनजान भएको, म पनि कलकत्तामा काम गर्ने भएकोले त्यहीं एकजना कान्छी तामाङनीसँग चिनजान भएको र निजले काम गर्न कोही मानिस ल्याईदिनु भनेको र जाहेरवालीले पनि जाने इच्छा गरेकीले मैले जाहेरवालीलाई कलकत्ता लगी कान्छी तामाङनीको जिम्मा लगाएकोसम्म हो । मैले बेच्ने उद्देश्य लिएर गएको होइन । त्यसपछि के कसो भयो मलाई थाहा भएन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी काले दमाईले अदालतमा गरेको

बयान ।

जाहेरवाली मेरो कोठामा एकरात सुतेकी हुन् । मेरो कोठा र जाहेरवालीको कोठा नजिकै रहेकोले हामीबीचमा चिनजान थियो । उनले दुःख पाइरहेको र प्रतिवादी काले दमाईले आफ्नै काम गर्ने ठाउँमा कान्छी तामाङको घरमा काम लगाई दिने भनी कलकत्तामा लिएर जानु भएको हो । उहाँले लगेपछि के कसो भयो मलाई थाहा भएन । मैले निजलाई बेच्ने कार्यमा कुनै किसिमको सहयोग गरेको होइन । त्यसपछि सुष्मा काठमाण्डौं फर्की मेरो कोठामा आई सबै कुरा भनेपछि मात्र मलाई थाहा भएको भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सनमान नेपालीले अदालतमा गरेको बयान ।

मैले एकछाक मेरो परिवार, कालु दमाई र सुष्मा दनुवारलाई भात पकाएर खान दिएकोसम्म हो । त्यसपछि के के भयो मलाई केही पनि थाहा छैन । सुष्मा मेरोमा भात खाएर गएको धेरै दिनपछि एक्कासी प्रहरीसमेत लिई मेरो कोठामा काले दमाई खोई भन्दै आइन्, कालेलाई नभेटाएपछि हामी श्रीमान् श्रीमती दुबै जनालाई पक्राउ गरी ल्याएको हो । निजलाई कसले किनबेच गर्यो मलाई थाहा भएन । यस विषयमा म निर्दोष छु भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी कान्छी नेपालीले अदालतमा गरेको बयान ।

जाहेरवाली सुष्मा दनुवार, बुझिएका मानिस माया मोक्तान र अनिता स्याङ्तानले अदालतमा गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादी काले दमाईले मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ तथा ४(१)(क) विपरीत कसूर गरेको देखिँदा निजलाई २० वर्ष कैद र रू.२ लाख जरीवाना हुने ठहर्छ । जरीवानाको ५० प्रतिशतले हुने रू.१ लाख पीडितले क्षतिपूर्ति भराई लिन पाउने ठहर्छ र प्रतिवादी सनमान नेपाली र कान्छी नेपालीले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको काठमाडौं जिल्ला अदालतको

मिति २०६५।१०।२९ को फैसला ।

साक्षीबाट व्यक्त गरिएका अस्पष्ट कथनको भरमा मानव बेचबिखन जस्तो गम्भीर कसूर गरेको भनी मलाई सजाय गर्ने गरी भएका फैसला त्रुटीपूर्ण हुँदा बदर गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी काले दमाईको पुनरावेदन ।

प्रतिवादी काले दमाईलाई गलत दफा प्रयोग गरी सजाय गर्ने भनिएको र अन्य प्रतिवादी सनमान नेपाली र कान्छी नेपालीलाई कसूरबाट सफाई दिने गरी भएको उक्त फैसला त्रुटीपूर्ण हुँदा सो हदसम्म बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदावी बमोजिम सजाय गरी पाऊँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादीमध्ये काले दमाईलाई अभियोग मागदावी बमोजिम नै मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ४(१)(क) को कसूरमा दफा १५(१)(२) बमोजिम २० वर्ष कैद र अन्य प्रतिवादीहरू दिनेश परियार भन्ने सनमान नेपाली र कान्छी परियार भन्ने कान्छी नेपालीलाई अभियोग दावीबाट सफाई दिने गरी शुरू काठमाण्डौं जिल्ला अदालतले मिति २०६५।१०।२९ मा गरेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।९।२९ को फैसला ।

काले दमाईले जाहेरवालीलाई बेचन लाउँ गरेको भन्ने कुरा जाहेरवालीको अगाडि भनेको नदेखिए पनि आफ्नो घरमा बस्न आएकी जाहेरवालीलाई काले दमाई इमान्दार र असल मान्छे हो, काँकडभिट्टामा लगी राम्रो काम लगाई दिन्छ, शङ्का मात्र पढेन भनी यी प्रतिवादी सनमान नेपाली र कान्छी नेपालीले जाहेरवालीलाई विश्वासमा पारी आफ्नै घरमा काले दमाई तथा जाहेरवालीलाई खानपीन गराई त्यहीं बसाई भोलिपल्ट प्रतिवादी जना दुईलगायत कलंकीसम्म गई जाहेरवालीलाई प्रतिवादीमध्येका काले दमाईले रात्री बस चढाई काँकडभिट्टा हुँदै कलकत्ताको

कान्छी तामाङको कोठीमा पुर्याई भा.रू. एक लाखमा बेचेको कुरा पीडितको अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष भएको बयान तथा अदालतमा भएको बकपत्रबाटसमेत खुल्न आएको र भारत जानु पठाउनु अगाडि पीडित र निज प्रतिवादी काले दमाईलाई यी प्रतिवादीहरूले आफ्नो घरमा राखी खाना खुवाई भोलिपल्ट कलंकी लगी गाडी चढाई पठाएको कुरालाई निज प्रतिवादीहरूले स्वीकार गरी बयान गरेको अवस्थामा प्रतिवादीहरूको कुनै भूमिका नै छैन भन्ने गलत अर्थ गरी सफाइ दिने गरी भएको फैसला भएको तर काले दमाई कलकत्ता जाने आउने गर्दछ भन्ने कुरा थाहा जानकारी हुँदाहुँदै प्रतिवादी दिनेश भन्ने सनमान नेपाली र निजकी श्रीमती कान्छीले पीडितलाई निज काले दमाईसँग जान उत्प्रेरित गरेको पुष्टि भएकोले घर गाउँमा सामान्य श्रम गरी आफ्ना बालबच्चा पालन पोषण गरी जीवन गुजारा गरी आएको सोझी ग्रामीण महिलालाई अनेक बहना बनाई प्रलोभनमा पारी भारतको वेश्यालयमा लगी बेच्ने जस्तो गलत कार्यमा संलग्न निज प्रतिवादीहरूलाई असल नियतले प्रतिवादी काले दमाईसँग कामको लागी सिफारिश सम्म गरेको भन्ने जस्तो अत्यन्त हलुका एवं सतही तर्क हो । मिसिल संलग्न पीडितको बयान तथा बकपत्र एवं प्रतिवादीहरूको अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष भएको बयानमा अभिव्यक्त कुराहरूलाई प्रमाणको रोहमा मल्याङ्कन नगरी भएको फैसला त्रुटीपूर्ण हुँदा सो फैसला उल्टी गरी माग दावी बमोजिम सजाय गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

पीडित स्वयं आफू रोजगारी र कामको खोजीमा जान जागरूक भई विदेश भारतमा वैदेशिक रोजगारीको लागि जान तयार भएकाले निजको अनुरोधलाई मानी निजलाई सहयोगसम्म गरी दिएकोमा पछि निजले वाञ्छित प्रतिफल प्राप्त नगरेपछि म पुनरावेदक प्रतिवादीलाई प्रतिशोधको भावनाबाट ग्रस्त भई प्रस्तुत उजूरी दिएको

छ । जाहेरवालीको जाहेरी तथा निजको अदालतमा भएको बकपत्रको आधारमा मात्र निजको भनाइ वास्तविक वा साँचो हो भनी मात्र मिल्ने अवस्था हुँदैन । कलकत्तामा लगी वेश्यालयमा बिक्री गरेको मानिस बिक्री भएको ३ दिनपछि सो वेश्यालयबाट भाग्न सफल हुने कुरा स्वाभाविक र पत्यारलायक हुने होइन । महावाणिज्य दतावासको पत्रमा म पुनरावेदक प्रतिवादीले नै पीडितलाई वेश्यालयमा बिक्री गर्नको लागि लगेको भन्ने किटानी यकीन नाम, थर, वतनसमेत उल्लेख भएको छैन । केवल सिन्धुपाल्चोक जिल्लातर्फको मानिस भनी उल्लेख गरेको आधारमात्र उक्त कसूर अपराधमा मेरो संलग्नतासमेत रहेभएको भन्ने कुराको ठहर गर्न मिल्ने हुँदैन । कान्छी तामाङनीले कलकत्तामा वेश्यालय नै सञ्चालन गरेको हो भन्ने कुराको तथ्ययुक्त भौतिक प्रमाण मिसिलमा नहुँदा केवल पीडितको भनाइको आधारमा वेश्यालय सञ्चालन गरेको भनी निष्कर्षमा पुग्न मिल्ने अवस्था हुँदैन । जाहेरवाली पीडितलाई राम्रो रोजगारी र कमाईको प्रलोभन देखाई विदेश भारतको कलकत्तामा लगी वेश्यालयमा बिक्री गरेको भन्ने निजको भनाइलाई सत्य मान्दा पनि सो कार्य मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ४(२)(ख) अनुसारको कसूर मात्र हुनेमा मलाई बढी सजाय गराउने उद्देश्यले तथ्य बाहिर गई दफा ४(१)(क) बमोजिमको कसूर गरेको भनी दायर भएको अभियोग बमोजिम पीडित जाहेरवालीलाई बिक्री गरेको भनी कसूर ठहर गर्न नमिल्ने भई सो फैसला कानूनी त्रुटीपूर्ण हुँदा म पुनरावेदकलाई उच्चतम सजाय गरी भएका दुबै फैसलाहरू बदर गरी इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी काले दमाईको पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम पेशीसूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सह न्यायाधिवक्ता श्री रेवती राज त्रिपाठीले प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी मध्येका काले दमाईले पीडित

जाहेरवालीलाई कलंकीबाट काँकडभिट्टा हुँदै कलकत्ता पुर्याई वेश्यालयमा बिक्री गरेको र कलंकीबाट काँकडभिट्टातर्फ लानुपूर्व प्रतिवादीहरू सनमान नेपाली र निजकी श्रीमती कान्छी नेपालीले आफ्नो घरमा आएका पीडितलाई काले दमाई असल मान्छे हो, काँकडभिट्टा लगी राम्रो काम लगाई दिन्छु, शङ्का गर्नु पर्दैन भनी पीडितलाई विश्वासमा पारी आफ्नै घरमा खानासमेत खुवाई पीडितलाई कलंकीसम्म पुर्याउन गएको छ । यी प्रतिवादीहरूलाई प्रतिवादी काले दमाई कलकत्ताको कान्छी तामाङको कोठीमा आउनेजाने गरेको थाहा जानकारीसमेत भएको अवस्थामा एउटी ग्रामीण महिलालाई निजको जिम्मा लगाउने र निजसँग जानको लागि विश्वासमा पार्ने कार्य गरेको मिसिलबाट देखिएको अवस्था हुँदा पीडितलाई बिक्री गर्ने कार्यमा निजहरूको समेत संलग्नता पुष्टि हुन्छ । यस्तो अवस्थामा यी प्रतिवादीहरूलाई समेत सजाय गर्नु पर्नेमा प्रतिवादी काले दमाईलाई मात्र सजाय गरी प्रतिवादीहरू दिनेश भन्ने सनमान नेपाली र कान्छी नेपालीलाई सफाइ दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला सो हदसम्म त्रुटीपूर्ण हुँदा उल्टी गरी यी प्रतिवादीहरूलाई समेत अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गर्नु भयो ।

प्रतिवादी काले दमाईको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री लिलामणि पौडेलले यी प्रतिवादी काले दमाईले पीडित सुष्मा दनुवारलाई बिक्री गर्ने उद्देश्यले लगेको होइन । पीडित स्वयंले वैदेशिक रोजगारमा जान इच्छा गरेको आधारमा सहयोगसम्म गरेको हो । कान्छी तामाङको घरमा घरेलु काम गर्ने प्रयोजनको लागि मात्र लगेको हो, वेश्यालयमा काम गर्न लगेको होइन । यी पीडितलाई कान्छी तामाङले काले दमाईलाई पैसा दिई खरीद गरेको भनेपछि आफू बिक्री भएको भनी थाहा पाएको भन्ने पीडितको भनाइले नै यी प्रतिवादीले बिक्री गरेको पुष्टि हुँदैन ।

कलकत्तामा वेश्यालयमा बिक्री भएको मानिस ३ दिनपछि भागी नेपाल आएको भन्ने भनाइ स्वयंमा विश्वसनीय छैन । कलकत्तास्थित महावाणिज्य दूतावासको पत्रमा यी प्रतिवादीले बिक्री गरेको भन्ने खुल्दैन । पीडितले मौकामा गरेको कागजमा आफू बेचिएको भनी उल्लेख गर्न सकेको अवस्था छैन । कान्छी तामाङको घरमा काम गर्नको लागि लगेको अवस्थामा निजले वेश्यावृत्तिको लागि लगेको भनी अर्थ गर्न मिल्दैन । घरमा काम गर्न लगेको अवस्था मात्र मिसिलबाट स्थापित भएकोले मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ४(२)(ख) को कसूरमा सो ऐनको दफा १५(१)(ड)(१) अनुसार मात्र सजाय हुनेमा अभियोग मागदावीबमोजिम पीडितलाई बिक्री गरेको ठहर्याई यी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई २० वर्ष कैद सजाय गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले सो फैसला बदर गरी पाऊँ भन्नेसमेत बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नु भयो ।

प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न कागज प्रमाणको अध्ययन गरी वादी प्रतिवादीका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहससमेत सुनी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६६।९।२१ मा भएको फैसला मिलेको छ, छैन र पुनरावेदक वादी एवं प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. मिति २०६४।५।२८ गते म काठमाडौंमा गलैचा कारखानामा काम गरी आएकोमा प्रतिवादी दिनेशको कोठामा जाँदा काले दमाई आई मलाई गलैचामा काम गर्न हुँदैन, काँकडभिट्टामा चिनेको मान्छेको घरमा काम लगाई दिन्छु भनी भोलिपल्ट बेलुकी काठमाण्डौं कलंकीसम्म दिनेश परियारसमेतले पुर्याइ दिएको र कलंकीबाट प्रतिवादी काले दमाईले भारत कलकत्ता स्थित कान्छी तामाङको कोठीमा पुर्याई मलाई एक लाख भारतीय रुपैयाँमा बिक्री

गरेको र ३ दिनपछि सो कोठीमा प्रहरीले छापा मार्न आएपछि अर्को कोठामा लुकाउन लाग्दा बहना बनाई भाग्न सफल भएको हुँदा निज प्रतिवादीहरूउपर कारवाही गरी पाऊँ भन्नेसमेत पीडित सुष्मा दनुवारको जाहेरी दरखास्त परी पीडितले अदालतसमक्ष सनाखत बयानसमेत गरेकोले प्रतिवादीहरू काले दमाई, सनमान नेपाली, कान्छी नेपाली र कान्छी तामाडलाई मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३, दफा ४(१)(क) को कसूरमा निज प्रतिवादीहरूलाई सोही ऐनको दफा १५(१)(क) बमोजिम सजाय हुन र ऐ. दफा १७ बमोजिम पीडितलाई क्षतिपूर्तिसमेत दिलाई भराई पाँऊ भनी अभियोग दावी रहेको छ ।

३. प्रतिवादी काले दमाईलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १४(१)(क) बमोजिम २० वर्ष कैद र दुई लाख जरीवाना हुने र पीडितले क्षतिपूर्ति रू. एक लाख भराई पाउने र अन्य प्रतिवादीहरूउपरको अभियोग दावी पुग्न नसक्ने ठहराएकोमा प्रतिवादीहरू दिनेश नेपाली र कान्छी नेपालीलाई सफाई दिएको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको र कसूरदार ठहर्याई सजाय गर्ने गरेको फैसलाउपर प्रतिवादी काले दमाईको पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत, पाटनले शुरू फैसला सदर गरेको छ ।

४. उक्त फैसलाउपर दुबै पक्षको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएकोले सर्वप्रथम पुनरावेदक प्रतिवादी काले दमाईको पुनरावेदन जिकीरतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी काले दमाईले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयानमा कलकत्तामा काम गर्ने कान्छी तामाडले घरमा काम गर्ने मान्छे ल्याई दिनु बाटो खर्च दिउँला भनेकीले विदामा काठमाण्डौं आएको बखत सुष्मा दनुवारसँग परिचय गरी निजले दुःख पाएको थाहा पाई भारत कलकत्तामा कान्छी तामाडको घरमा पुर्याई निजलाई जिम्मा लगाएको र काम गर्न

जिम्मा लगाएबापत कान्छी तामाडले आफूलाई भारतीय रू.१०,०००।- दिएकी भन्नेसमेतका तथ्य स्वीकार गरेको देखिन्छ । निजले अदालतमा बयान गर्दा पनि आफू कलकत्तामा काम गर्ने भएकोले कान्छी तामाडनीले काम गर्न कोही मानिस ल्याई दिनु भनेको र जाहेरवालीले पनि जाने इच्छा गरेकीले मैले निजलाई कलकत्ता लगी कान्छी तामाडनीको जिम्मा लगाएकोसम्म हो । मैले बेच्ने उद्देश्य लिएर गएको होइन भन्नेसमेत उल्लेख गरी पीडितलाई कलकत्ता पुर्याई कान्छी तामाडलाई जिम्मा लगाएको र सो बापत पैसासमेत लिएको भनी कसूरजन्य कुरालाई स्वीकार गरेको देखिन्छ ।

५. घटनाबाट पीडित सुष्मा दनुवारले यी प्रतिवादीले काम लगाइदिन्छु भनी आफूलाई भारतको कलकत्ता लगी कान्छी तामाडलाई रू. एक लाखमा बिक्री गरेको र सो ठाउँ वेश्यालय भएकोले एकदिन प्रहरीले छापा मार्दा अन्य केटीसमेत आफूलाई लुकाउन लाग्दा त्यँहाबाट भागी काठमाडौं आई सो जाहेरी दिई प्रहरीमा बयान गरेको र सो बयान अदालतमा सनाखत गरी दिएकोसमेत देखिन्छ । घटनाबाट पीडित व्यक्तिले घटनाको तत्कालपछि व्यक्त गरेको कुरा अदालतले प्रत्यक्ष प्रमाणको रूपमा लिनु पर्ने र प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१) (ख) बमोजिम अदालतले प्रत्यक्ष प्रमाणको रूपमा लिनुपर्ने हुन्छ र पीडितको त्यस्तो कथनलाई अमान्य गर्ने वस्तुनिष्ठ कारण देखिँदैन । आफूलाई बिक्री गरेको ठाउँबाट भागी काठमाण्डौं आई प्रहरीसमक्ष व्यक्त गरेको कुरा निजले अदालतमा सनाखत गरी दिएको र पछि साक्षी सरह अदालतमा उपस्थित भई सोही बमोजिम बकपत्र गरी दिएकोसमेत अवस्थामा निजको सो कथन प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१) (ख) बमोजिम प्रमाणमा ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ । यस्तो प्रत्यक्ष प्रमाणको विद्यमानतामा प्रतिवादीको इन्कारी बयान मात्रबाट निजको निर्दोषिता प्रमाणित

हुन सक्ने हुँदैन । यी प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारी तथा अदालतसमक्ष आफूले निज सुष्मा दनुवारलाई कलकत्ता लगेको कान्छी तामाडलाई जिम्मा लगाएको र सोबापत रकम लिएको तथ्य स्वीकार गरेको तथा कान्छी तामाडले पीडितलाई वेश्यावृत्तिमा लगाएकोमा निज सो स्थानबाट उम्किन सफल भएको अवस्था देखिएको हुँदा यी प्रतिवादीले आरोपित कसूर गरेको पुष्टि हुन आउँछ ।

६. अब प्रतिवादीहरू दिनेश नेपाली र कान्छी नेपालीलाई सफाइ दिएको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीरतर्फ विचार गर्दा निज प्रतिवादीहरूउपर जाहेरवाला सुष्मा दनुवारलाई बिक्री गर्ने कार्यमा मतियार र सहयोग गरेको भनी निजहरूउपर मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ४(१)(क) को दावी लिएको देखिन्छ । निज प्रतिवादीहरूले मौकामा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष तथा अदालतमासमेत आरोपित कसूरमा इन्कार रही बयान गरेको देखिन्छ । यी प्रतिवादीहरूसँग पीडित पूर्व परिचित भएको कारणले निज यी प्रतिवादीहरूको कोठामा आएको अवस्थामा प्रतिवादी काले दमाई पनि सो ठाउँमा आई पीडितसँग निजको परिचय भएको देखिन्छ । निज काले दमाईले नै यी पीडितलाई गलैचा कारखानामा काम गर्नु हुँदैन, म राम्रो काम लगाइदिन्छु भनी पीडितलाई आफूसँग लानको लागि निजको सहमति लिएको देखिन्छ । यी प्रतिवादीहरूले पीडितलाई प्रतिवादी काले दमाईसँग जानीजानी भेटघाट गर्ने र विदेश जाने कार्यमा सहयोग गरेको वा षड्यन्त्र गरेको वा मिलेमतोमा पसेकोलगायत अन्य कसूरजन्य कार्य गरेके मिसिलबाट देखिन आउँदैन । यी प्रतिवादीहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारी तथा अदालतसमक्ष गरेको बयानअनुसार पीडित फर्किएर आई उक्त कुरा भनेपछि मात्र यी प्रतिवादीहरूलाई घटनाबारे जानकारी भएको देखिन आउँछ ।

यस्तो अवस्थामा यी प्रतिवादीहरूले पीडित र प्रतिवादी काले दमाईलाई आपराधिक मनसायले भेट गराई दिएको वा बिक्री गर्ने कार्यमा सहयोग गरेको वा मतियारको अन्य कार्य गरेको भन्ने नदेखिएकोले निजको घरमा पीडित र प्रतिवादी काले दमाईको बीच कुराकानी भएको मात्र आधारमा मानव बेचबिखनको आपराधिक कार्य निज प्रतिवादीहरूको संलग्नता वा मिलेमतोमा भएको भन्ने देखिन नआउँदा यी प्रतिवादीहरूलाई आपराधिक मन तथा कार्यको अभावमा कसूरदार ठहराउनु मनासीब देखिन आएन ।

७. तसर्थ, विवेचित आधार र कारणबाट प्रतिवादी काले दमाईले निज पीडित सुष्मा दनुवारलाई काठमाण्डौबाट कलकत्ता लगी कान्छी तामाडकहाँ पुर्याई सोबापत रकमसमेत प्राप्त गरेको देखिएबाट निजले बिक्री गरेको मान्नुपर्ने र सो कुरा अदालतमासमेत निजले स्वीकार गरेको देखिएको र अदालतमा स्वइच्छापूर्वक व्यक्त गरेको उक्त कुरा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९ बमोजिम अभियुक्तको विरुद्ध प्रमाणमा लिनुपर्ने तथा किन्ने कान्छी तामाडले निज पीडितलाई वेश्यावृत्तिमा लगाएको हुँदा निज काले दमाईलाई कसूरदार ठहर्याई मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(१) (क) बमोजिम निजलाई २० वर्ष कैद र रूपैयाँ २ लाख जरीवाना हुने तथा दफा १७ बमोजिम निज प्रतिवादीबाट पीडितलाई रु. एक लाख क्षतिपूर्तिसमेत भराई दिने र अन्य प्रतिवादीहरू दिनेश भन्ने सनमान नेपाली र निजकी पत्नी कान्छी नेपालीलाई तथ्यपूर्ण एवं ठोस प्रमाणाको अभावमा सफाइ दिने गरी भएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।९।२१ को फैसला मनासिब हुँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादी काले दमाई र वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा करी मिसिल

नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.सुशीला कार्की

गाउँ विकास समिति वडा नं. १ घर भई
हाल कारागार कार्यालय, डोटीमा कैदमा
रहेको वर्ष २१ को रमेश भन्ने वीरबहादुर
सार्की

विरूद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : नेपाल सरकार

इति संवत् २०६९ साल माघ १७ गते रोज ४ शुभम्.....
इजलास अधिकृत :- श्रीप्रकाश उप्रेती

निर्णय नं.१०६५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
फैसला मिति : २०६९।१०।१७।४
०७६-CR-१२५० र ०६७-CR-१३०५

मुद्दा :- जबर्जस्ती करणी, ज्यान मार्ने उद्योग ।

पुनरावेदक/वादी : नेपाल सरकार

विरूद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : कैलाली जिल्ला, मोहन्याल
गाउँ विकास समिति वडा नं. १ बस्ने
रमेश भन्ने वीरबहादुर सार्की

पुनरावेदक/प्रतिवादी : जिल्ला कैलाली, मोहन्याल

- जबर्जस्ती करणीको कसूर स्थापित हुन पीडितको कन्याजाली च्यातिएको हुनुपर्ने अवस्थालाई पूर्वशर्तको रूपमा लिन मिल्दैन । Hymen is intact भएको अवस्थामा पनि जबर्जस्ती करणीको कसूर स्थापित हुन सक्ने ।
- घटनाबाट पीडित व्यक्तिले घटनाको सम्बन्धमा अदालतमा व्यक्त गरेको कुरा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१) (क) बमोजिम प्रत्यक्ष प्रमाणको रूपमा अदालतले ग्रहण गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.३)

- ज्यानसम्बन्धी अपराधहरूमध्ये कर्तव्य ज्यान (Murder) र यसको उद्योग (Attempt to murder) को बीचमा अपराधका तत्त्वहरूको रूपमा रहेका आपराधिक कार्य (Actus reus) र आपराधिक मनसाय (Mens reus) को संयोजनात्मक उपस्थितिको दृष्टिबाट भिन्नता रहेको हुँदैन । दुबै प्रकृतिका अपराधमा सो अपराध गर्ने व्यक्तिले पीडितको मृत्युको मनसाय राखेर आफ्नो कार्यबाट आपराधिक कार्य सम्पन्न गरेको हुन्छ । तर ज्यान मार्ने उद्योगको अपराध कायम हुनको लागि कुनै कारणले कर्ताको अपेक्षाअनुसार पीडितको मृत्यु भएको हुँदैन । ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं. बमोजिम मनसाय तत्त्वको विद्यमानता आवश्यक हुन्छ र यस्तो मनसाय अभियुक्तको क्रियाबाट स्पष्ट हुन्छ ।

**ज्यान मार्ने मनसाय रहेको अवस्थामा
ज्यान मार्न नपाएको स्पष्ट कारण र अवस्था
देखिनुपर्ने ।**

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट : विद्वान
उपन्यायाधिवक्ता श्री गंगाप्रसाद पौडेल

प्रत्यर्थी/प्रतिवादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजीर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १५
नं., जबर्जस्ती करणीको महलको ३(२)

शुरू तहमा फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री हिमालयराज पाठक

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री दीपकराज जोशी

मा.न्या.श्री रामप्रसाद खनाल

फैसला

न्या.रामकुमारप्रसाद शाह : न्याय प्रशासन
ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन
अदालत, दिपायलको मिति २०६७।१०।५ को
निर्णयउपर वादी एवं प्रतिवादी दुबैतर्फबाट यस
अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको
संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर निम्नानुसार रहेको छ :-

मेरी छोरी वर्ष ११ की कमलाकुमारी
साउद मिति २०६५।९।२२ गतेका दिन बाखा
चराउन भनी गाउँकै जङ्गलमा गएको अवस्थामा
दिउँसो १२ बजेको समयमा जिल्ला कैलाली,
मोहन्याल गाउँ विकास समिति वडा नं. १ विरखेत
बस्ने वर्ष २१ को बीरबहादुर साकीले जबर्जस्ती
करण गरी छोरीको टाउको, हात, खुट्टामा दुङ्गाले
हानी सख्त घाइते बनाई छोरीको बायाँ गालामा

दाँतले टोकेको र बेहोश अवस्थामा घटनास्थलमै
भेटिएकीले छोरीको स्वास्थ्य परीक्षण, घाँउजाँच,
केश फाराम गरी निज बीरबहादुर साकीलाई
पक्राउ गरी कानूनबमोजिम गरी पाऊँ भन्नेसमेत
व्यहोराको मिति २०६५।९।२४ गतेको
नरमीदेवी साउदको ठाडो निवेदन ।

मिति २०६५।९।२४ गतेको जिल्ला
प्रहरी कार्यालय, डोटीमार्फत जिल्ला स्वास्थ्य
कार्यालय, डोटीमा गराएको घाउजाँच, केश
फाराम ।

जिल्ला डोटी, वछैन गाउँ विकास
समिति वडा नं. ४ विनेसाड जङ्गलस्थित पूर्वमा
खहरेखोला, पश्चिममा अं. २० मिटर टाढा हल्दुको
रूख, उत्तरमा अं. १० मि. टाढा सालको रूख,
दक्षिणमा अं. ८ मि. टाढा रूइनाको रूख यति
चार किल्लास्थित वासिङ्गको झाडीमा प्रतिवादी
बीरबहादुर साकीले पीडित कमलाकुमारी साउद
उक्त जङ्गलमा गाई बाखा चराईरहेको अवस्थामा
सोही स्थानमा जबर्जस्ती समाती लछारपछार गरी
भईमा सुताई निजको मुख च्यापी जबर्जस्ती करणी
गरेको भनिएको स्थान, उक्त स्थानको अवस्था
हेर्दा वासिङ्गको स्याउला सुकेको अवस्थामा रहेको,
सुकेको स्याउला पातहरूमाथि मानिस वा चीजबस्तु
सुतालेको जस्तो देखिई पातहरू मडारिएको
धुलो भएका दुङ्गाहरू उखेलिएका स-साना
झारहरू मडारिएको, माटो खुइरिएको भन्नेसमेत
मिति २०६५।९।२६ को घटनास्थल प्रकृति
मुचुल्का ।

मिति २०६५।९।२२ गतेका दिन
मेरा छोरीहरू वर्ष ११ की कमला साउद र
वर्ष ७ की टिकासरी साउद खाना खाई बाखा
चराउन जङ्गलमा गएको अवस्थामा जिल्ला
कैलाली, मोहन्याल गाउँ विकास समिति वडा नं.
१ बस्ने वर्ष २१ को बीरबहादुर साकीले मेरो
छोरी कमलाकुमारी साउदलाई जबर्जस्ती समाई
जीउमा लगाई रहेको कुर्ता च्याती, सुरुवाल खोली
जथाभावी दाँतले गाला, बाँया औंलासमेत टोकी

रगताम्मे पारी जबर्जस्ती करणी गरिसकेपछि दुङ्गले टाउकोमा प्रहार गरी मर्यो भनी विनीगाउँ खोलामा फालेपछि सँगै गएकी अर्को छोरी टिकासरी साउदले घरमा आई भनेपछि सो स्थानमा गई हेर्दा छोरी बेहोश अवस्थामा टाउको, गाला, आँला तथा योनीबाट रगत बगिरहेको, तत्काल सामान्य औषधि उपचार गर्न विपीनगरस्थित मेडिकलमा जचाउँदा टाउकोमा टाँका लगाई दुख कम हुने औषधि खान दिइरहेको अवस्थामा महिला विकास कार्यालय, डोटीका कर्मचारीहरूले देखी तत्कालै थप उपचारका लागि पीडित छोरी र मसमेतसँगै उजूरी गर्नका लागि सिलगढी आई यो जाहेरी दिएका हौं । मेरी नाबालक छोरी कमलाकुमारी साउदलाई जबर्जस्ती करणी गरी दुङ्गले टाउकोमा हानी मर्यो भन्ने ठानी भाग्ने वीरबहादुर सार्कीलाई जबर्जस्ती करणीको महल तथा ज्यानसम्बन्धी महलबमोजिम हदैसम्मको सजाय गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६५।१।२५ को नरमीदेवी साउदको जाहेरी दरखास्त ।

म जिल्ला डोटी, श्री जनता प्राथमिक विद्यालय सडेखानमा कक्षा ४ मा अध्ययनरत छात्रा हुँ । मिति २०६५।१।२५ गतेका दिन मेरी आमा विमारी भएका कारण म स्कूल गइन । बिहान खाना खाई बाखा चराउन भनी म र मेरो सहोदर बहिनी ७ वर्षकी टिकासरी साउद गाउँको विनीगाड खोलामा गई बाखाहरू चराइरहेको अवस्थामा अ. १२.०० बजेको समयमा वीरबहादुर सार्कीले रक्सी खाएको अवस्थामा मलाई एक्कासी समाती मेरो बायाँ गालामा दाँतले टोकेको, मैले लगाएको शुरुवालको नडो तानी खोली आफ्नो शुरुवाल कट्टु खोली नाङ्गै भएको र मलाई जबर्जस्ती भूईमा पल्टाई आफू मेरोमाथि चढेको हो । मैले इन्कार गरी उम्किन खोज्दा मेरो टाउकोमा दुङ्गले हानेको हो । सो चोटबाट म बेहोश भएकी हुँ । उक्त बेला बहिनी बाखा फर्काउन गएकी थिई । म बेहोश भएपछि निजले के गर्‍यो मलाई केही थाहा भएन । पछि

मलाई औषधि उपचार गर्न विपीनगर मेडिकलमा ल्याएपछि होश आएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको पीडित कमलाकुमारी साउदले गरेको कागज ।

मिति २०६५।१।२२ गतेका दिन म घरमा थिएँ । सो दिन मेरै गाउँको तिलक भाट भन्ने व्यक्तिले मेरो चामल ल्याई दिनुपर्यो भनी भन्दा म सोही दिन बिहान ७ बजे चामल लिन एकलै विपीनगर गएको हुँ । बछैन गाउँ विकास समिति वडा नं. ४ स्थित सैनरीखेतमा पसल गरी बस्ने गोरख सार्कीको पसलमा ऐ.ऐ. बस्ने पवन मगरसँग भेट भयो र दुबै जनाले ३ बोतल घरेलु रक्सी खाएका हौं । मलाई बढी नशा भएका कारण म एकलै विनासाउ खेत जङ्गलबाट जाँदा बाखा चराई राखेकी एकजना सानी केटी र एकजना अलि ठूली केटी थिए । म रक्सीको नशामा भएको हुँदा अलि ठूली केटी, पछि नाम थाहा भएकी, पीडितलाई झ्याम्मै समाती भूईमा पछारेको हुँ । भूईमा पछारी सकेपछि मेरो पेन्टको चेन खोली लिङ्ग बाहिर निकालेको थिएँ । लिङ्ग पूरा उत्तेजित थियो । निजको माथि चढेकै हुँ, तर निजको सुरुवाल चाही खोलेको होइन, निजको शरीरमाथि चढी निजको दायाँ गालामा दाँतले टोकेको हुँ । निजको टाउकोमा मैले भूईमा पछार्दा चोट लाग्न गई रगत बग्गन गएको हो । मैले कुटपीट चाहीं गरेको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी वीरबहादुर सार्कीले प्रहरी तथा सरकारी वकीलसमक्ष गरेको बयान कागज ।

म मिति २०६३ चैत्र महिनादेखि बछैन गाउँ विकास समिति वडा नं. ९ पुलबजारमा मेडिकल पसल खोली बस्दै आएको छु । मिति २०६५।१।२२ गतेको राती ८ बजेको समयमा बछैन गाउँ विकास समिति वडा नं. ४ बस्ने नरमीदेवी साउदको छोरीलाई बेहोश अवस्थामा गाउँलेहरूले बोकी मेरो मेडिकलमा पुर्याएका थिए । निज बालिका रगताम्य अवस्थामा थिइन्, तत्काल टाउकोपछाडि २ । ३ ठाउँमा टाँका लगाई दिएको हुँ, निधारमा दाहिनेतर्फ ठूलो घाउ थियो र

हातको औँलामा समेत चोट लागेको थियो । मैले प्रारम्भिक उपचार मात्र गरेको हुँ । जबर्जस्ती करणीसम्बन्धी निजको योनी हेरेन, करणी भयो भएन सोबारे मलाई थाहा छैन भन्नेसमेत व्यहोराको जर्नबहादुर बमले गरेको कागज ।

मिति २०६५।९।२२ गतेको दिन खाना खाई म र मेरी दिदी पीडित बाखा चराउन विनीसाउको जङ्गलमा गएका थियौं । एक्कासी वीरबहादुर सार्कीले रक्सी खाई आई दिदीको कपाल तानी भूईँमा सुताई दिदीको माथि चढेको थियो । मैले आमालाई भनी दिन्छु भनी त्यहाँबाट भाग्न खोज्दा मेरो कपाल तानेको हो, तर म त्यहाँबाट भाग्न सफल भएँ । निजले मेरी दिदीलाई जबर्जस्ती करणी गरेको हो । निजले दिदीको बायाँ गालामा समेत दाँतले टोकी ठूलो घाउ बनाएको हो । नाइनास्ती गरी उम्किन खोज्दा निजले ढुङ्गाले टाउको तथा हातको औँलामा समेत हानेको हो । म घरमा गई आमालाई खबर गर्दा तत्काल आमासमेत गाउँका व्यक्तिहरू सो स्थानमा जाँदा दिदी रगताम्य भई अचेत अवस्थामा फेला पारेकी हो भन्नेसमेत व्यहोराको टिकासरी साउदले गरेको कागज ।

मिति २०६५।९।२२ गतेका दिन म स्कूलमा थिएँ । गाउँभरी हो होल्ला हुँदा सबै गाउँका मानिसहरूसँगै म पनि उक्त घटनास्थलतर्फ गएकी हुँ । त्यहाँ गई हेर्दा पीडित रगतले लतपतिएकी बेहोश अवस्थामा थिइन् । निजको टाउकापछाडि ढुङ्गाले हानी फुटेको घाउबाट रगत बगिरहेको, बायाँ गालामा दाँतले टोकेको घाउ थियो । घटनास्थलमा बालिकाको शारीरिक अवस्था हेर्दा निजलाई जबर्जस्ती करणी गरेपश्चात मार्ने योजना रहेको देखिन्छ भन्नेसमेत व्यहोराको तुलसीदेवी ओलीले गरेको कागज ।

मिति ३०६५।९।२२ गतेका दिन म आफ्नै घरमा थिएँ । अं. १२.०० बजेको समयमा टिकासरी साउदले आमा दिदीलाई चोरले लगयो, मायाँ भनी जङ्गलबाट रोइकराई आउँदा

हाम्रो गाउँका सबैजना घटनास्थलतर्फ गएका हुन् । निज बालिकालाई बेहोश भई रगताम्य भएको अवस्थामा बोकी ल्याइरहेको मैले देखेको हुँ । घटनास्थलमा रगतै रगत थियो । निज बालिकालाई करणी गरी मार्ने उद्देश्य भएका कारण ढुङ्गाले टाउकोमा हानेको हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको रम्भी मलाईले गरेको कागज ।

मिति २०६५।९।२२ गतेका दिन घरमै थिएँ । तिलुवा साउदको विवाह हुने भएकोले निजको विवाहको लागि आवश्यक पर्ने मालसमान जुटाउन त्यहाँ गइरहने हुँदा मोहन्याल गाउँ विकास समिति वडा नं. १ विरखेतबाटै मैले घरेलु रक्सी बोकी ल्याएको थिएँ । ऐ. गतेको बिहान सैतरी खेतमा खुद्रा पसल गरी बस्ने गोरख सार्कीको पसलमा मैले रक्सी आफैँले ल्याएको हो । रमेश भन्ने वीरबहादुर सार्कीले रक्सी खाँदै गरेको अवस्थामा निजसँग भेट भयो । मसँग भेट हुनअगाडि नै निजले रक्सी खाएको थियो । ऊ नशामा थियो । मैले निजलाई रक्सी दिएको होइन । मसँग बसी खाएको पनि होइन । त्यसले म पनि विपीनगर जाने हुँ भनेको थियो । ऊ नशामा भएको र मेरो विपीनगर आउने काम भएको हुँदा म हिँडिहालें । विनीसाउको गाउँमा पुगिसकेपछि नास्ता गर्न त्यहीं पसलमा बसेको हुँ । केही क्षणपछि कमलाकुमारी साउदलाई जबर्जस्ती करणी गरी भाग्यो भन्ने कुरा सुनी थाहा पाएको हुँ । घाइते भएकी पीडितलाई मैले पनि देखेको हुँ । निज रगताम्य भई गालामा टोकेको घाउ भएको बेहोश अवस्थामा बोकी ल्याएका हुन् । करणी गरेको मैले देखिन भन्नेसमेत व्यहोराको पवन पुन मगरले गरेको कागज ।

म मिति २०६५।९।२२ गतेका दिन सैनरीखेत रहेको मेरो खुद्रा पसलमा बसेको थिएँ । म रक्सी बिक्री वितरण गर्दै बिहान ७।८ बजेको समयमा पवन पुनमगरले कहाँबाट लोकल रक्सी ल्याई आएको थियो थाहा भएन । मेरो पसलमा बसी खाएको हो । त्यसैक्रममा वीरबहादुर सार्की

रक्सी खाएर आएको थियो । निजले रक्सी आफैँ खाएको हो । बीरबहादुर साकीले बढी रक्सी खाई नशामा भएको हुँदा पवन पुनमगर त्यहाँबाट उठी विपीनगरतर्फ गएको हो । केही समयपछि विस्तारै बीरबहादुर साकी पनि विपीनगर जान्छु भनी मेरो पसलबाट हिँडी गएको हो । निजले के कसरी मैले गोरख साकीको पसलमा रक्सी खाएँ भन्यो त्यो थाहा छैन । ऐ. गतेको बेलुकी निजले कमला साउदलाई जबर्जस्ती करणी गरी बेहोश अवस्थामा छोडी भागेको भनी सुनी थाहा पाएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको गोरख साकीले गरेको कागज ।

मिति २०६५।१।२२ गतेका दिन म आफ्नै घरमा थिएँ । दिउँसो अ.१२.०० बजेको समयमा टिकासरी साउद रुँदैकराउँदै आमा दिदीलाई चोरले लग्यो भन्दै आउँदा तत्कालै म पनि घटनास्थलमा गएको हुँ । त्यहाँ पीडित बेहोश अवस्थामा पल्टेकी थिई । टाउकोमा धेरै घाउहरू थियो । बायाँ गालामा दाँतले टोकेको थियो । हातका औँलाहरूमा चोट लागेको थियो । कपडा सबै रगतले बिग्रिएका, भिजेका थिए । घटनास्थलबाट बेहोश अवस्थामा हामीहरूले बोकी विपीनगर मेडिकलमा ल्याई प्राथमिक उपचार गराएका हौं । निज बीरबहादुर साकीले पीडितलाई जबर्जस्ती करणी गरेको हुनुपर्छ । घटनास्थल तथा बालिकाको स्वास्थ्य हेर्दा प्रतिवादीले जबर्जस्ती करणी गरेको लाग्दछ भन्ने एउटै व्यहोराको केशवबहादुर ओली, मानबहादुर साउद, कमलबहादुर ओली, डिलबहादुर ओली, नन्दबहादुर साउदसमेतका व्यक्तिहरूले गरिदिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

प्रतिवादी बीरबहादुर साकीले पीडितलाई नाङ्गो पारी आफू नाङ्गै भई आफ्नो लिङ्ग उत्तेजित गराई जबर्जस्ती करणी गरेको पुष्टि भई निज प्रतिवादीले मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको १ नम्बर विपरीत कसूर गरेको पुष्टि भएकाले निज प्रतिवादी बीरबहादुर साकीलाई

ऐ. महलको ३ नम्बरको देहाय २ नं. बमोजिम सजाय गरी पाउन र ११ वर्षकी नाबालिकाको भावनामा चोट पुर्याई भविष्यमा समेत सामाजिक असर पर्ने गरी जबर्जस्ती करणी गरी दुःखासमेतले हानी रगताम्य बनाएको देखिएको र औषधि उपचारसमेत गर्न परेको देखिँदा निज प्रतिवादीबाट पीडितलाई ऐ. १० नं. बमोजिम क्षतिपूर्ति भराई पाऊँ । साथै निज प्रतिवादीले पीडितलाई जबर्जस्ती करणी गरिसकेपछि जाहेर प्रकाश नगरून् भन्ने उद्देश्यले पीडितको टाउकोसमेतमा दुङ्गाले हानी घाउजाँच केश फाराम लेखिएको घाउ चोट पारी मरिन् भन्ने ठानी भागी गएको देखिई निजले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. विपरीत कसूर अपराध गरेकोले निज प्रतिवादीलाई ऐ. ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं. बमोजिम सजायसमेत गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग दावी ।

मिति २०६५।१।२२ गते म सिलगढी भन्ने गाउँमा विवाहको लागि चामल लिन भनेर गएको थिएँ । तहाँ गोरखबहादुर साकीको पसलमा म र पवन मगरसमेत दुईजना मिलेर घरेलु रक्सी ३ बोतल खाएका थियौं । पछि निज पवन मगरले मलाई छोडेर गएपछि घर जाउँ भनी फर्केर आउँदाको अवस्थामा कमलाकुमारी साउदलाई एक्कासी समातेर निजको दाहिने गालामा दाँतले टोकेको हुँ । नशामा भएका कारण मैले निजलाई जबर्जस्ती करणी गर्ने उद्देश्यले समातेर टोकेको हुँ । निजको साथमा निजको बहिनी पनि थियो । कमलालाई समात्ने वित्तिकै निजको बहिनी भागेर गैसकेकी थिइन् । निजको टाउकोमा मैले दुङ्गाले पनि हिक्याएको हुँ । चोट लागी रगत बगेको थियो । पेन्टको चैन खोली लिङ्ग बाहिर निकालेको थिएँ भनी मैले प्रहरीमा गरेको बयान साँचो हो । पीडितको गालामा टोकेको हुँ । करणी गरेको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रमेश भन्ने बीरबहादुर साकीले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६५।९।२२ गते १२ बजे बीरबहादुर साकीले पीडित कमलाकुमारी गाई बाखा चराउन गएको अवस्थामा कुटपीट गरी जबर्जस्ती करणी गरेको हो । म घरमा बसी रहेको अवस्थामा कमलाको बैनी मेरो घरमा कराउँदै आई हामीलाई भनेबाट हामी त्यहाँ गई हेर्दा कमला रगताम्य भएकी थिइन् भन्नेसमेत व्यहोराको मानबहादुर साउदले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६५।९।२२ गते दिनको १२ बजे प्रतिवादिले कमलाकुमारी साउदलाई जबर्जस्ती करणी गरेकै हो । पछि निजलाई रगताम्यै भएको अवस्थामा देखी थाहा पाएको हुँ भन्ने व्यहोराका कर्णबहादुर ओलीले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मेरो दिदी कमलाकुमारी साउदलाई प्रतिवादी बीरबहादुर साकीले हामी गोठाला गएको अवस्थामा कपालमा समातेर गालामा टोकेर ढुङ्गाले दिदीको कपालमा हानेर घाउ पारेको थियो भन्नेसमेत व्यहोराको टिकासरी साउदले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६५।९।२२ गते दिउँसो १२.०० बजेको समयमा मेरी छोरी कमलाकुमारी साउदलाई प्रतिवादी बीरबहादुर साकीले विनीसाउ भन्ने ठाउँको जङ्गलमा गाई बाखा चराउन गैरहेको अवस्थामा जबर्जस्ती करणी गरी कुटपीटसमेत गरी ज्यानै मार्ने उद्योगसमेत गरेका हुन् भन्नेसमेत जाहेरवाला नरमीदेवी साउदले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मलाई मिति २०६५।९।२२ गते दिनको १२ बजे विनीसाउको जङ्गलमा गाई चराउन गएको अवस्थामा प्रतिवादी म भएको ठाउँमा आएर जबर्जस्तीरूपमा मलाई जबर्जस्ती करणी गरी कुटपीट गरेको र प्रतिवादिले मलाई गालामा टोकी ढुङ्गाले हानी लडाईं जबर्जस्ती करणी गरेकै हो भन्नेसमेत व्यहोराको पीडित कमलाकुमारी साउदले अदालतमा गरेको

बकपत्र ।

प्रतिवादिले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष साबिती बयान गरेको र सोही व्यहोरालाई समर्थन हुने गरी अदालतमा समेत साबिती बयान दिएको तथा सो साबिती बयानलाई पीडित कमलाकुमारी साउदले अनुसन्धान अधिकारी प्रहरीसमक्ष गरेको किटानी कागज र निजकै जाहेरीलाई समर्थन हुने गरी अदालतमा गरेको कागज, जाहेरवाली नरमीदेवी साउदले जाहेरीलाई समर्थन हुने गरी किटानी बकपत्र गरी दिएको तथा पीडित कमलाकुमारीको घाउजाँच केश फारामलगायतका प्रमाणका आधारमा अभियोग दावीबमोजिम प्रतिवादी रमेश भन्ने बीरबहादुर साकीले पीडित कमलाकुमारी साउदलाई जबर्जस्ती गरेको ठहर्छ । ज्यान मार्ने उद्योग गरेको आशय नदेखिँदा र मार्नेसम्मको काम नगरेको पुष्टि हुँदा निज प्रतिवादीउपर लिइएको ज्यान मार्ने उद्योगको दावी पुग्ने सक्दैन । पीडित ११ वर्षकी कमलाकुमारी साउदलाई जबर्जस्ती करणी गरेको ठहर हुँदा प्रतिवादी रमेश भन्ने बीरबहादुर साकीलाई जबर्जस्ती करणीको महलको दफा ३(२) बमोजिम १२ वर्ष कैद हुने ठहर्छ तथा ऐ. १० नं. बमोजिम प्रतिवादीबाट क्षतिपूर्तिबापत रु.५०,०००।- कमलाकुमारी साउदलाई भराई दिने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको शुरू डोटी जिल्ला अदालतको मिति २०६७।३।२१ गतेको फैसला ।

पीडित ११ वर्षकी कमलाकुमारी बाखा चराउन जङ्गलमा गएको अवस्थामा प्रतिवादिले जबर्जस्ती करणी गरी सोपश्चात् उक्त आपराधिक कार्यबाट छुटकारामिलोस् भन्ने मनसायले पीडितलाई ढुङ्गाले टाउको लगायत शरीरका विभिन्न भागमा प्रहार गरी मरयो भन्ने ठानी छोडी गएको अवस्था हो । घाउजाँच केश फाराममा पीडितको Left Supraorbital area मा (4x3) cm², Left occipital area मा (5x2) cm² चोट रहेको र कपडामा रगत लागेको कुरा उल्लेख छ । जाहेरवाली नरमीदेवी साउदसमेतका बुझिएका पीडित कमलाकुमारी,

टिकासरीकुमारी साउदसमेतले अनुन्धान अधिकारी र अदालतसमक्ष ज्यान मार्ने उद्योग गरेको भनी बकपत्र गरी दिनुका साथै प्रतिवादी स्वयंले अदालतमा बकपत्र गर्दा पीडितलाई मैले ढुङ्गाले टाउकोमा हिकार्एको हुँ भनी कसूर स्वीकार गरेको अवस्था छ । उपरोक्त आधारहरूबाट कसूर पुष्टि भै रहेको अवस्था हुँदाहुँदै केवल अनुमानको आधारमा करणी गर्ने मनसाय मात्र रहेको भनी ज्यान मार्ने उद्योग नठहर्याउने गरी शुरू डोटी जिल्ला अदालतबाट त्रुटिपूर्ण फैसला भएकोले ज्यान मार्ने उद्योगको हदसम्मको फैसला बढेर गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र ।

म प्रतिवादीले अदालतसमक्ष कमलाकुमारी साउदलाई जबर्जस्ती करणी गरेँ भनी कहिँकतै भनेको अवस्था छैन, यस्तो अवस्थामा कसूरमा साबित भएको भनी जबर्जस्ती करणी जस्तो गम्भीर फौजदारी दायित्व म विरुद्ध ठहर गर्नु न्यायोचित हुँदैन । मैले जबर्जस्ती करणी गर्ने उद्देश्य मात्रै राखेको भए पनि कमलाको प्रतिकार र निजको बहिनीको उपस्थितिको कारणले जबर्जस्ती करणी नगरेको भनी अदालतसमक्ष बयान गरेकोमा आपराधिक घटनालाई स्वीकार गरेको भनी निर्णयमा पुग्न न्यायोचित छैन । पीडितको कागजबाट पनि मैले निजलाई जबर्जस्ती करणी गरेको हो भन्ने कुरा उल्लेख गर्न सकेको छैन । मौकामा बुझिएकी टिकासरी साउदको उमेर ७ वर्षको छ । निजको भनाई प्रमाणयोग्य हुन सक्दैन । अन्य बुझिएका व्यक्तिले घटनाबारे सुनी थाहा पाएका हौं भनी बकपत्र गरेको अवस्था छ । घाउजाँच केश फाराममा उल्लेख गरेका बुँदाहरू निर्णयाधारमा राख्नु पर्नेमा सो उल्लेख छैन । अतः जबर्जस्ती करणीको वारदात पुष्टि भएको भनी लिएको निर्णयाधार न्यायसङ्गत नभएकाले सो हदसम्मको शुरू डोटी जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बढेर गरी इन्साफ दिलाई पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रमेश

भन्ने वीरबहादुर सार्कीको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादी रमेश भन्ने वीरबहादुर सार्कीले ११ वर्षकी पीडित कमलाकुमारी साउदलाई जबर्जस्ती करणी गरेको ठहरेकोले मुलुकी ऐन जबर्जस्ती करणीको महलको ३(२) नं. बमोजिम प्रतिवादीलाई १२ वर्ष कैद तथा ऐ. १० नं. बमोजिम प्रतिवादीबाट क्षतिपूर्तिबापत रु. ५०,०००।- पीडित कमलाकुमारी साउदलाई भराई दिने ठहर्छ, ज्यान मार्ने उद्योगको कसूरको हकमा प्रतिवादीले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्छ भनी शुरू डोटी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।३।२१ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, दिपायलको मिति २०६७।१०।५ को फैसला ।

प्रस्तुत मुद्दामा पीडित ११ वर्षकी कमलाकुमारी बाखा चराउन जङ्गलमा गएको अवस्थामा यी प्रतिवादीलाई जबर्जस्ती करणी गरी सोपश्चात् उक्त आपराधिक कार्यबाट छुटकारा मिलोस् भन्ने मनसायले पीडितलाई मार्ने ढुङ्गाले टाउकोलगायत शरीरका विभिन्न भागमा प्रहार गरी मर्यो भन्ने ठानी छोडी गएको अवस्था रहेको र सो ढुङ्गा प्रहारबाट पीडितको Left Supraorbital area मा (4x3) cm², Left occipital area मा (5x2) cm² को घाउचोट लागेको, कपडामा रगत लागेको भन्ने घाउजाँच केश फाराममा स्पष्टरूपमा उल्लेख हुनाको साथै तत्काल घटनास्थलमा पुगेका जाहेरवाली नरमीदेवी साउदसमेतका बुझिएका पीडित कमलाकुमारी, टिकासरीकुमारी साउदसमेतले अनुसन्धान अधिकारी र अदालतमा आई ज्यान मार्ने कार्य गरेको भनी बकपत्र गरी दिएको, जबर्जस्ती करणी गरी कुटपीट गरेको भनी जाहेरवालीले बकपत्र गरी दिएको साथै प्रतिवादी स्वयंलेसमेत अदालतमा बयान गर्दा पीडितलाई मैले ढुङ्गाले टाउकोमा हिकार्एको, पीडितको गालामा टोकेको भनी कसूर स्वीकार गरी बयान गरेको र सो कुरा पीडितको घाजाँच

केश फारामबाटसमेत पुष्टि भइरहेको अवस्था विद्यमान हुँदाहुँदै केवल अनुमानको आधारमा करणी गर्ने मनसाय मात्र रहेको भनी पीडितको शरीरमा लागेको घाउचोटतर्फ कुनै विचार नगरी ज्यान मार्ने उद्योग नठहर्याउने गरी भएको फैसला सो हदसम्म नमिलेको हुँदा बदर गरी शुरू मागदावीबमोजिम सजाय गरी पाउँ, भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदनपत्र ।

कुनै पनि जाहेरी दरखास्त आफैँमा प्रमाण हुँदैन । जाहेरवाली नरमीदेवी साउदले पीडितसँगै गएको वर्ष ७ की टिकासरी साउदले भनेको आधारमा जाहेरी दरखास्त दिएको अवस्था छ । मैले अनुसन्धान अधिकारी र अदालतसमक्ष बयान गर्दा कहिँकतै पनि निज कमलाकुमारी साउदलाई जबर्जस्ती करणी गरेँ भनी भनेको छैन, मैले नशाको सुरमा एक्कासी निजलाई समाती निजको गालामा दाँतले टोक्दा निज रोईकराई र प्रतिकार गर्दा छोडिदिएको छु । जबर्जस्ती करणी गर्ने कार्य मबाट भएको छैन र निजले लगाएका कपडाहरू च्यातेको पनि छैन, आफ्नो पाइन्ट पनि खोलेको छैन भनी बयान गरेको छु । निज कमलाकुमारी बलात्कृत भएकी हुन् भन्ने ठोस र भरपर्दो प्रमाणको अभाव छ । पीडित स्वयंले मौकामा कागज गर्दाका अवस्थामा समेत मलाई लडाएपछि म बेहोश भएँ तत्पश्चात मलाई के गर्‍यो थाहा भएन भनी कागज गरेको अवस्था छ । वर्ष ११ की कमलाकुमारीको कन्या जाली च्यातिएको छु छैन, योनी वरपर कुनै घाउखत नीलडाम छु छैन, लुगामा रगत वीर्य लागेको छु छैन सोतर्फ विश्लेषण नै नगरी केवल बायाँ गालामा र शरीरका अन्य भागमा देखाएका घाउ चोटपटकको हवाला दिई घाउजाँच केश फारामसमेतले जबर्जस्ती करणी पुष्टि गरेको भनी लिएको निर्णयाधारमा न्यायिक मनको अभावमा भएकोले मेरो पुनरावेदन जिकीरबमोजिम इन्साफ दिलाई पाउँ, भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रमेश

भन्ने वीरबहादुर सार्कीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री गंगाप्रसाद पौडेलले यी प्रतिवादीले जबर्जस्ती करणी गरेको ठहरयाएको हदसम्म पुनरावेदन अदालत, दिपायलको फैसला मिलेको छ । तर प्रतिवादीलाई ज्यान मार्ने उद्योगतर्फ सफाई दिएको फैसलालाई सदर गरेको मिलेको छैन । यी प्रतिवादीले पीडितलाई जबर्जस्ती करणी गरिसकेपछि सो आपराधिक दायित्वबाट बच्नको लागि पीडितलाई मार्न टाउकोलगायत शरीरका विभिन्न भागमा ढुङ्गा प्रहार गरी निज मरेको ठानी छोडी गएको अवस्था छ । पीडितको घा जाँच केश फारामबाट घाउ चोट लागेको, कपडामा रगत लागेको भन्ने देखिएको छ । पीडितलाई ज्यान मार्ने उद्योग नगरेको भन्ने फैसला त्रुटीपूर्ण हुँदा पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसला बदर गरी यी प्रतिवादीलाई माग दावीबमोजिम ज्यान मार्ने उद्योगतर्फ पनि सजाय हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नु भयो ।

वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट प्रस्तुत भएको बहस जिकीरसमेत सुनी पुनरावेदन अदालत, दिपायलबाट भएको मिति २०६७।१०।५ को निर्णय मिलेको छ, छैन र पुनरावेदक वादी एवं प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पूग्न सक्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

यी प्रतिवादी वीरबहादुर सार्कीले मिति २०६५।९।२२ का दिन नाबालिका कमलाकुमारी साउदलाई बाखा चराउन जङ्गलमा गएको बखत जबर्जस्ती करणी गरी ढुङ्गा प्रहार गरी मार्ने प्रयास गरेकोले मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको १ नं. को कसूरमा निजलाई ऐ. महलको ३(२) नं. बमोजिम सजाय गरी प्रतिवादीबाट पीडितलाई ऐ. १० नं. बमोजिम

क्षतिपूर्ति भराई पाऊँ, साथै प्रतिवादीले जबर्जस्ती करणी गरिसकेपछि पीडितको टाउकोसमेतमा ढुङ्गाले हानी ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. विपरीत कसूर अपराध गरेकोले उक्त महलको १५ नं. बमोजिम सजायसमेत गरी पाऊँ भन्ने अभियोग मागदावी भएकोमा यी प्रतिवादीले पीडितलाई जबर्जस्ती करणी गरेको ठहर्याई निजलाई मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको ३(२) नं. बमोजिम प्रतिवादीलाई १२ वर्ष कैद हुने तथा १० नं. बमोजिम क्षतिपूर्तिबापत रू. ५०,०००।- प्रतिवादीबाट पीडितलाई भराई दिने ठहर्याई ज्यान मार्ने उद्योगको कसूरको हकमा प्रतिवादीले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्याई शुरू डोटी जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको र पुनरावेदन अदालत, दिपायलबाट शुरू अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्याई फैसला गरेकोमा दुबै पक्षको पुनरावेदन पर्न आएको देखिन्छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा मिति २०६५।९।२२ गते बाखा चराउन जङ्गल गएकी ११ वर्षकी छोरी कमलाकुमारी साउदलाई प्रतिवादी वीरबहादुर साकीले जबर्जस्ती करणी गरी ढुङ्गाले प्रहार गरी मर्यो भन्ने ठानी विनीसाउ खोलामा फालेको भनी पीडितकी आमा नरमीदेवी साउदले जाहेरी दिएको छ । यी प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा घरेलु रक्सी खाएको अवस्थामा कमलाकुमारी साउदलाई भईमा पछ्यारी आफ्नो पेन्टको चैन खोली लिङ्ग बाहिर निकाली निजमाथि चढेको हुँ, बाँया गालामा दाँतले टोकेको हुँ, निजलाई पछ्यार्दा ढुङ्गाले निजको टाउकोमा चोट लागी रगत बगेको हो, मैले कुटपीट गरेको होइन भनी बयान गरेको देखिन्छ भने अदालतसमक्ष बयान गर्दा पीडितको टाउकोमा मैले ढुङ्गाले हिरकाएको हुँ, चोट लागी रगत बगेको थियो, पेन्टको चैन खोली लिङ्ग बाहिर निकालेको थिएँ भनी प्रहरीमा गरेको बयानलाई स्वीकार गरेको तर करणी गरेको होइन भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी करणी गरेको भन्ने अभियोगमा सम्म इन्कार

रही आफूले करणीको प्रयास गरेको भनी स्वीकार गरेको देखिन आउँछ ।

३. पीडितको मिति २०६५।९।२४ मा भएको घाउ जाँचकेश फारामबाट "पीडितको बाँया गालामा टोकेको तथा Left Supra orbital area, Left occipital area लगायतका शरीरमा विभिन्न स्थानमा घाउ चोट देखिएको र Hymen is intact" भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । पीडितले अदालतमा बकपत्र गर्दा प्रतिवादीले मलाई गालामा टोकी ढुङ्गाले हानी लडाईं जबर्जस्ती करणी गरेको हो भनेर बकपत्र गरी दिएको देखिन्छ, भने जाहेरवाली पीडितकी आमा नरमीदेवी साउद तथा अनुसन्धानको क्रममा बुझिएका टिकाकुमारी साउद, घटनास्थल मुचुल्काका कर्णबहादुर वली र वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानबहादुर साउदसमेतले पीडितलाई प्रतिवादीले जबर्जस्ती करणी गरेको हो भनी अदालतमा आई बकपत्र गरिदिएको पाइन्छ । घाउ जाँचकेश फाराममा Hymen is intact भनी उल्लेख भएको भन्नेसमेत आधारमा जबर्जस्ती करणीको कसूर स्थापित हुन नसक्ने भन्ने प्रतिवादीको जिकीर रहेको छ । जबर्जस्ती करणीको १ नं. को स्पष्टीकरणको (ग) मा योनीमा लिङ्ग केही मात्र प्रवेश भएको रहेछ भने पनि यस नम्बरको प्रयोजनको लागि करणी गरेको मानिनेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत व्यवस्थाबाट जबर्जस्ती करणीको कसूर स्थापित हुन पीडितको कन्याजाली च्यातिएको हुनुपर्ने अवस्थालाई पूर्वशर्तको रूपमा लिन मिल्दैन । Hymen is intact भएको अवस्थामा पनि जबर्जस्ती करणीको कसूर स्थापित हुनसक्ने देखिन्छ । यी पीडित ११ वर्षकी भएको मिसिलबाट देखिएको र निज नाबालिकाको अदालतमा भएको बकपत्रमा निजले मलाई मिति २०६५।९।२२ गते दिनको १२ बजे विनीसाउको जङ्गलमा गाई चराउन गएको अवस्थामा प्रतिवादी म भएको ठाउँमा आएर मलाई जबर्जस्ती करणी गरी कुटपीट गरेको र प्रतिवादीले मलाई गालामा टोकी ढुङ्गाले

हानी लडाईं जबर्जस्ती करणी गरेकै हो भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी बकपत्र गरेको देखिन्छ । घटनाबाट पीडित व्यक्तिले घटनाको सम्बन्धमा अदालतमा व्यक्त गरेको कुरा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१)(क) बमोजिम प्रत्यक्ष प्रमाणको रूपमा अदालतले ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसमा पनि यी प्रतिवादीले आफूले यी पीडितलाई भूईंमा पछ्यारी आफ्नो पेन्टको चेन खोली लिङ्ग बाहिर निकाली पीडितमाथि चढेको तथ्यलाई स्वीकार गरी अदालतमासमेत बयान गरेको छ भने जबर्जस्ती करणी गरेको तथ्यलाई अनुसन्धानको क्रममा पनि स्वीकार गरेको देखिएको अवस्थामा यी प्रतिवादीले आरोपित जबर्जस्ती करणीको कसूर गरेको देखिन आयो ।

४. ज्यान मार्ने उद्योगको कसूरमा अभियोग दावीबाट सफाइ दिने ठहराएको मिलेन भनी परेको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीरतर्फ विचार गर्दा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं. मा ज्यान मार्ने मनसायले गोली चलाउने वा बम हान्ने वा घातक हतियारले काट्ने वा मार्नका लागि अरू जुनसुकै कुराको उद्योग गरी मर्नेसम्मको काम गरेकोमा कुनै कारणले ज्यान मर्न पाएको रहेनछ भने त्यस्तो काम गर्ने र गर्न लगाउने तथा सो ठाउँमा गै बचन दिने वा मद्दत गर्नेलाई पाँच वर्षदेखि बाह्र वर्षसम्म कैद गर्नुपर्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । ज्यानसम्बन्धी अपराधहरूमध्ये कर्तव्य ज्यान (Murder) र यसको उद्योग (Attempt to murder) को बीचमा अपराधका तत्त्वहरूको रूपमा रहेका आपराधिक कार्य (Actus reus) र आपराधिक मनसाय (Mens reus) को संयोजनात्मक उपस्थितिको दृष्टिबाट भिन्नता रहेको हुँदैन । दुबै प्रकृतिका अपराधमा सो अपराध गर्ने व्यक्तिले पीडितको मृत्युको मनसाय राखेर आफ्नो कार्यबाट आपराधिक कार्य सम्पन्न गरेको हुन्छ । तर ज्यान मार्ने उद्योगको अपराध कायम हुनको लागि कुनै कारणले कर्ताको अपेक्षाअनुसार पीडितको

मृत्यु भएको हुँदैन । ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं. बमोजिम मनसाय तत्त्वको विद्यमानता आवश्यक हुन्छ र यस्तो मनसाय अभियुक्तको क्रियाबाट स्पष्ट हुन्छ । ज्यान मार्ने मनसाय रहेको अवस्थामा ज्यान मार्न नपाएको स्पष्ट कारण र अवस्था देखिनुपर्छ, जो प्रस्तुत मुद्दामा देखिँदैन ।

५. यी प्रतिवादीले जबर्जस्ती करणी गर्ने मनसाय राखी पीडितलाई भूईंमा पछ्यारी जबर्जस्ती करणी गरेको देखिए पनि यी प्रतिवादीमा पीडितलाई मार्ने मनसाय रहेको देखिन आउँदैन । यी प्रतिवादीले पीडितमाथि गरेको कार्यबाट निजलाई जबर्जस्ती करणी गर्ने मनसायलाई कार्यरूप दिने उद्देश्यसम्म रहेको देखिएको छ । जबर्जस्ती गर्ने क्रममा केही चोटपटकसमेत लाग्न गएको अवस्था हुँदा निजले यी प्रतिवादीलाई मार्ने मनसायले टाउकोलगायत शरीरका अन्य भागमा आक्रमण गरेको मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट स्थापित हुन आएन ।

६. तसर्थ, माथि उल्लेखित आधार र कारणबाट यी प्रतिवादीले ११ वर्षकी पीडितलाई जबर्जस्ती करणी गरेको देखिएकोले निजलाई मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको दफा ३(२) नं. बमोजिम १२ वर्ष कैद तथा ऐ. १० नं. बमोजिम क्षतिपूर्तिबाट रु. ५०,०००।- (पचास हजार) पीडितलाई भराई दिने ठहराएको जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत दिपायलको फैसला मनासिब हुँदा सदर हुने ठहर्छ । ज्यान मार्ने उद्योग गरेको अभियोग स्थापित र प्रमाणित भएको नदेखिएकोले पर्याप्त निश्चयात्मक प्रमाणको अभावमा सो अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने ठहरयाई शुरू डोटी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।३।२१ मा भएको फैसला सदर हुने ठहर गरको पुनरावेदन अदालत, दिपायलको मिति २०६७।१०।५ को फैसला सदर हुने ठहर्छ । वादी, प्रतिवादी दुबै पक्षको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन ।

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल
नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. सुशीला कार्की

इति संवत् २०६९ साल माघ १७ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत :- श्रीप्रकाश उप्रेती

निर्णय नं. १०६६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
फैसला मिति : २०७०।९।१७।४
०६७-CR-०२०९
मुद्दा : कर्तव्य ज्यान ।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : जिल्ला झापा, भुटानी
शरणार्थी शिविर बेलडाँगी-२ सेक्टर एफ
३, हट नं. ९९ बस्ने हाल कारागार शाखा,
झापामा थुनामा रहेको ज्ञानबहादुर भट्टराई
विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : आइतसिं विश्वाको जाहेरीले नेपाल
सरकार

- एउटा अपराध गर्ने उद्देश्यले गरिएको

आपराधिक कार्यबाट अर्को आपराधिक
कार्य हुन गएमा पछिल्लो आपराधिक
कार्य गर्ने मनसाय नभएको भन्ने आधारमा
प्रतिवादीले कसूरबाट उन्मुक्ति पाउन
सक्दैन, सरेको मनसाय (Transferred
malice) को सिद्धान्तअन्तर्गत कसूरदार
कायम हुने ।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान अधिवक्ता
दिननाथ पराजुली

प्रत्यर्थी/वादीका तर्फबाट : विद्वान सहन्यायाधिवक्ता
कृष्णजीवी घिमिरे

अवलम्बित नजीर :

- नेकाप २०६१, नि.नं.७४६६,
पृ.१४८६,
- नेकाप २०६४, नि.नं.७८४४, पृ.५४९

सम्बद्ध कानून :

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(१)
- ज्यानसम्बन्धी महलको १ र १३(३),
अ.बं.१८८ नं.

शुरू तहमा फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री शालिग्राम कोइराला

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री पुरुषोत्तम पराजुली

मा.न्या.श्री विष्णुदेव पौडेल

फैसला

न्या.प्रा.डा.श्री.भरतबहादुर कार्की : न्याय
प्रशासन ऐन, २०४८ को ९(१) बमोजिम दायर
हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य यसप्रकार
छ :-

सन् २९।१०।२००८ बेलुका देउसी
खेलन गएको मेरी छोरी वर्ष १० की अनिता
विश्वालाई बेलडाँगी एफ ३ का प्रतिनिधिको
घरमा देउसी खेलदै गरेका बखत एच ४/१ हट

नं.९९ बस्ने ज्ञानबहादुर भट्टराईले सेक्टर एफ ४ बस्ने भीमबहादुर विष्टलाई फलामको पाईपले हिक्राउने क्रममा मेरो छोरीको टाउकोमा उक्त फलामे पाईपले हिक्राई गम्भीर घाइते बनाएको हुँदा पक्राउ गरी आवश्यक कारवाही गरी पाऊँ भन्ने श्रीमती फुलमाया विश्वाले दिएको मिति २०६५।७।१४ को निवेदन ।

मिति २०६५।७।१३ गते साँझ बेलडाँगी सेक्टर एफ ३ नं., हट नं. १/२ बस्ने ऐ.सेक्टरका प्रतिनिधि बलराम उप्रेतीको घरमा देउसी खेलन गएकी बेलडाँगी-२ सेक्टर एफ ३, हट नं. ५४ बस्ने आइतसिंह विश्वाको छोरी वर्ष १० की अनिता विश्वालाई अभियुक्त ज्ञानबहादुर भट्टराईले अन्दाजी १ मिटर लम्बाई ७ इन्च गोलाईको फलामे पाईपले निधारदेखि केही माथि दाहिने साइड टाउकोमा प्रहार गरी सख्त घाईते बेहोस बनाएको घटनास्थल र उक्त चोटबाट खसेको रगतका दागहरू भूईँमा देखिएको एवं घटनामा प्रयोग गरेको फलामे पाईपलगायतका अन्य चीजवस्तु खोजतलास गर्दा फेला नपरेको भन्ने घटनास्थल मुचुल्का ।

टाउकामा परेको गम्भीर चोटका कारण यस अस्पतालमा उपचार हुन नसक्ने भनी बी.पी. कोइराला स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान धरानले रिफर गरेको पूर्जा, निजको सिटी स्क्यान रिपोर्ट अनुसार चोट लागेको स्थानमा टाउकाको हड्डी फुटेर भित्र दबेको कारण अप्रेसन गर्नुपर्ने भएकाले वैष्ट बंगाल न्यूरो अस्पतालमा रिफर गरेको भन्ने व्यहोराको कौशी अञ्जल अस्पतालको रिपोर्ट, सम्बन्धित चिकित्सकको राय अनुसार निज अनिता विश्वाको टाउकोको अप्रेसन गर्ने क्रममा मृत्यु भएको भन्ने North Bengal Neuro Research Centre को Death certificate समेतका कागजातहरू मिसिल संलग्न रहेको ।

मिति २०६५।७।१३ गते बेलुका देउसी खेलन गएकी मेरी छोरी वर्ष १० की अनिता विश्वालाई बेलडाँगी-२ सेक्टर एफ ३ का

प्रतिनिधिका घरमा देउसी खेलदै गर्दा ज्ञानबहादुर भट्टराई र भीमबहादुर विष्टसमेतका बीच झगडा हुँदा सोही स्थानमा उभिई रहेका बखत बिना कारण फलामको पाईपले ज्ञानबहादुर भट्टराईले हिक्राई सख्त घाइते बनाएकोले विभिन्न अस्पताल हुँदै भारतको सिलगुढी न्यूरो अस्पतालमा उपचार गराउने क्रममा मिति २०६५।७।२४ गते बिहान सोही कुटाईको चोटका कारणबाट मृत्यु भएकाले निज अभियुक्त ज्ञानबहादुर भट्टराईलाई पक्राउ गरी आवश्यक कारवाही गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरी दरखास्त ।

बेलडाँगी-२ सेक्टर एफ ३, हट नं. ५४ स्थित घरमा ल्याई राखेको वर्ष १० की अनिता विश्वाको लाशको टाउकाको दाहिनेपट्टि निधारमा चोट लागी उपचारको क्रममा टाँका लागेको भन्ने लास जाँच प्रकृति मुचुल्का ।

मिति २०६५।७।१३ गते बेलडाँगी-२ सेक्टर एफ ४ बस्ने भीमबहादुर विष्ट र मेरो झगडा हुँदा निजलाई हिक्राउन प्रहार गरेको फलामे पाईपले निज तत्काल छलिका कारणले निज पछाडि रहेकी अनिता विश्वालाई लाग्न गई निज घाइते भई विभिन्न अस्पतालमा उपचार गराउँदागराउँदै मिति २०६५।७।२४ गते भारतको सिलगुढी स्थित न्यूरो अस्पतालमा निजको मृत्यु भएको हो । मृतकसँग मेरो चिनजान रिसइवि केही थिएन । उनी के कसरी झगडा परेको स्थानमा आइन् थाहा भएन । भीमबहादुर विष्टले मलाई कुटपीट गरेको हुँदा मैले सहन नसकी फलामको पाईपले निज भीमबहादुरलाई प्रहार गर्दा अनिता विश्वालाई लाग्न गएको हो । अनिता विश्वालाई मैले मार्ने उद्देश्यले हिक्राएको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी ज्ञानबहादुर भट्टराईले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

मिति २०६५।७।१३ गते बेलुका देउसी खेलन गएकी मेरी छोरी वर्ष १० की अनिता विश्वालाई बेलडाँगी-२ सेक्टर एफ ३ का

प्रतिनिधि बलराम उप्रेतीको घरमा देउसी खेलै गरेका बखत बिना कारण फलामको पाईपले ज्ञानबहादुर भट्टराईले हिक्राएका कारण सख्त घाइते भई उपचारको क्रममा विभिन्न अस्पताल हुँदै भारतको सिलगुढी स्थित न्यूरो अस्पतालमा उपचारको क्रममा निज ज्ञानबहादुर भट्टराईको कुटाईको चोटका कारण निज घाईतेको मिति २०६५।७।२४ मा मृत्यु भएको हो । घटनास्थलभन्दा १ कि.मि. टाढा घर भएको मानिस कुटपीट गर्ने उद्देश्यले नै फलामको पाईप बोकेर आएको हुनुपर्छ । निज अभियुक्त ज्ञानबहादुर भट्टराईलाई कानूनबमोजिम आवश्यक कारवाही गरी पाऊँ भन्ने श्रीमती फुलमाया विश्वाको कागज ।

मिति २०६५।७।१३ गते बेलुकी बेलडाँगी-२ सेक्टर एफ ४ स्थित भीमबहादुर विष्टको घरछेउको बाटोमा के कुन विषयमा भीमबहादुर विष्ट र अभियुक्त ज्ञानबहादुर भट्टराईबीच कुटपीट भई स्थानीय मानिसहरूले छुट्याई दिएपछि मलाई बिना कारण ज्ञानबहादुर भट्टराईले कुटपीट गर्‍यो भनी प्रतिनिधिकोमा रिपोर्ट गर्न जाँदा प्रतिनिधि बलराम उप्रेती नभएकाले निजका श्रीमतीसँग गफ गरेका बखतमा निज अभियुक्त ज्ञानबहादुर भट्टराईले एक्कासी फलामको पाईपले भीमबहादुर विष्टलाई प्रहार गर्दा सो पाईपले निज भीमबहादुर विष्टलाई नलागी सो घरमा देउसी खेलन गएको मृतक अनिता विश्वाको टाउकोमा लागी घटनास्थलमा ढली बेहोस भएकाले घाइतेलाई उठाई हेल्थ सेन्टरमा लगेको हो । त्यसपछि उपचारको क्रममा निजको मृत्यु भएको हो । नियोजित तवरले करीब १ मिटर लामो ६/७ इन्च मोटो फलामको पाईपले बालिकालाई हिक्राएको हो भन्ने बुझिएका नरध्वज राईको कागज ।

२०६५।७।१३ गते बेलुकी म, हाल मृत्यु हुने अनिता विश्वा र निजको बहिनी सुनितासमेत साँझ ७ बजेतिर बेलडाँगी-२ सेक्टर

एफ ३ का प्रतिनिधि बलराम उप्रेतीकोमा देउसी खेलै गर्दा भीमबहादुर विष्ट र ज्ञानबहादुर भट्टराईबीचका झगडाको विषयमा कुरा हुँदै गर्दा ज्ञानबहादुरले फलामे पाईपले भीमबहादुर विष्टलाई हिक्राउँदा उनी छल्लिएका कारण अनिता विश्वालाई टाउकोमा लाग्न गई बेहोस भई ढलेपछि उपचारार्थ पठाएकोमा पछि निजको मृत्यु भएको सुनेको हो । प्रतिवादीले जानाजान कर्तव्य गरी मारेकाले निजलाई कारवाही होस् भन्नेसमेत व्यहोराको बुबा भीमबहादुर घिमिरेको रोहवरमा उमादेवी घिमिरेले गरेको कागज ।

मिति २०६५।७।१३ गते साँझ मादक पदार्थ सेवन गरी बिना कारण अभियुक्त ज्ञानबहादुर भट्टराईले भीमबहादुर विष्टलाई हिक्राएको भनी अन्यायमा परी प्रतिनिधिलाई रिपोर्ट गर्न जाँदा प्रतिनिधि घरमा नभएकाले पर्खी बसेका बखत निज ज्ञानबहादुर भट्टराई उक्त स्थानमा आई भीमबहादुर विष्टलाई एक्कासी फलामको पाईपले प्रहार गर्दा भीमबहादुरले थाहा पाई छल्लिएका कारण निजको छेउमै देउसी खेली रहेकी हाल मृतक अनिता विश्वालाई लागी निज सोही स्थानमा ढली उपचारको क्रममा निजको मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको भीमबहादुर विष्टलगायतका मानिसहरूले लेखाई दिएको एकै मिलानको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

टाउकोसमेतमा गम्भीर चोट परेका कारण मृतकको मृत्यु भएको हो भन्ने प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र मंगलबारे, मोरडबाट भएको शव परीक्षण प्रतिवेदन ।

मिसिल संलग्न कागजातको आधारमा प्रतिवादी ज्ञानबहादुर भट्टराईले भीमबहादुर विष्टलाई मार्ने उद्देश्यले फलामे पाईपले प्रहार गर्दा अनिता विश्वालाई लाग्न गई उपचारको क्रममा निजको मृत्यु भएको पुष्टि भएकाले प्रतिवादीलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. र १३(३) नं. को कसूरमा सोही महलको ऐ. १३(३) नं.बमोजिम सजाय गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग

पत्र ।

२०६५।७।१३ गते साँझ देउसी खेलने कार्यक्रम बनाउन नाम थाहा नभएका दाहालको पसलमा भेला भएको अवस्थामा भीमबहादुर विष्टले एक्कासी मलाई हिक्राएकाले एकदमै रिस उठ्न गई मसँग केही नभएकाले भागेर गई नाम थाहा नभएका राईका घरबाट ल्याएको फलामको पाईपले निज भीमबहादुरलाई हिक्राउन खोज्दा अनिता विश्वालाई लागेकाले निजको उपचार गराउँदागाराउँदै मृत्यु भएको हो । उपचारको क्रममा एकलाख बीस/तीस हजार खर्च भयो । मैले मार्ने नियतले कुटेको होइन । अरूको उक्साहटमा लागेर झूट्टा उजुरी दिएको हो । मैले जाहेरीमा लेखेबमोजिम कर्तव्य गरी मारेको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी ज्ञानबहादुर भट्टराईले अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी ज्ञानबहादुर भट्टराई र भीमबहादुर विष्टको वादविवाद भई प्रतिवादीले फलामको पाईपले भीमबहादुरलाई हिक्राउँदा उछिट्टिएर मृतक अनिता विश्वालाई लागेको र निजको उपचारका क्रममा सिलगढी लगेकोमा अहिले दवाई खानु, पछि अप्रेसन गरे पनि हुन्छ भनी डाक्टरले भनेकोमा जाहेरवालालाई कसले के भनी दियो तत्कालै अप्रेसन गर्ने भनी जाहेरवालाले भनेकाले तत्कालै अप्रेसन गरेकोमा साह्रै भई आइ.सि.यु.मा राखेपछि मृत्यु भएको हो । घटना मेरो घर आँगनमा भई मैले प्रत्यक्ष देखेको हो । अप्रेसनकै कारणले मृतकको मृत्यु भए जस्तो लाग्छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी भोलानाथ उप्रेतीले गरेको बकपत्र ।

२०६५।७।१३ गते देउसी खेलने क्रममा प्रतिवादी ज्ञानबहादुर भट्टराईले फलामको पाईपले मेरो छोरी अनिता विश्वालाई हिक्राएको र सोही चोटका कारण मृत्यु भएको हुँदा कानूनबमोजिम सजाय गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाला आइतसिंह विश्वाले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

न्युरो हस्पिटल विराटनगरको रिपोर्ट,

टाउकोको दाहिनेपट्टि निधारमा चोट लागी उपचारको क्रममा टाँका लगाएको भन्ने घटना विवरण मुचुल्का, शव परीक्षण प्रतिवेदन, जाहेरवालाको जाहेरीलाई समर्थन गरी गरेको बकपत्र, प्रतिवादीको अदालतमा भएको साबिती बयान, सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजीरसमेतका आधार प्रमाणबाट यी प्रतिवादीले अभियोग दावीबमोजिम मृतकको ज्यान मारेको ठहर्नाले निज प्रतिवादी ज्ञानबहादुर भट्टराईलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्म कैद हुने ठहर्छ भन्ने झापा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।३।१४ मा भएको फैसला ।

मृतकको मृत्यु मेरो प्रहारबाट भएको भए तापनि घटनाको प्रकृति र अवस्थाबाट उक्त घटना भवितव्यबाट भएको हो । मृतकलाई मार्ने मनसाय छैन । प्रहार भएको हतियार जोखिमी नभएको र पीडकले पीडितलाई बचाउन भरमग्दुर प्रयास गरेको अवस्था छ । घटनाको प्रकृतिबाट ज्यान मार्ने मनसाय तत्त्वको विद्यमानता भएको भनी अर्थ गर्न नमिल्ने एवं भीमबहादुरले मलाई प्रहार गरेपछि प्रतिकारका लागि प्रहार गर्न खोज्दा लट्टी उछिट्टिएर मृतक बालिकालाई भवितव्यबाट लाग्न गएको हो भने उपचारको लागि मैले रु.१,१५,०००।- भन्दा बढी खर्च गरेको छु । साथै सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत गई म निर्दोष हुँदाहुँदै मेरो सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी मलाई सजाय गर्ने गरी भएको शुरूको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो बदर गरी मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको ५ र ६ नं.को अवस्थालाईसमेत मध्यनजर गरी इन्साफ गरी पाऊँ भन्ने प्रतिवादीको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, इलाममा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा प्रतिवादीले मृतकलाई मारुपर्नेसम्मको पूर्वरिसइवि रहे भएको कुरा जाहेरवालाले बकपत्रसमेतमा खुलाउन सकेको नदेखिएको र प्रतिवादीले बयान गर्दा भीमबहादुर

विष्टलाई हिकाउन प्रहार गरेको पाईपले निज तत्काल छलिएको कारण मृतकलाई लाग्न गई मृत्यु भएको हो, निज मृतकलाई मार्ने मनसायले हिकाएको होइन भनी बयान गरेको परिप्रेक्ष्यमा प्रतिवादीउपर मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्म कैद हुने ठहर गरेको शुरू झापा जिल्ला अदालतको फैसला विचारणीय हुँदा अ.व. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम छलफलको लागि प्रत्यर्थी/वादी नेपाल सरकारलाई झिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६६।११।२३ को आदेश ।

भवितव्य र आवेश प्रेरित हत्या दुबैमा गरेको कार्यको परिणामस्वरूप ज्यान मारेको अवस्था विद्यमान रहने हुँदा गरेको कार्यको गम्भीरता हेरी कसूर कायम गर्नुपर्ने देखिएकाले प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकले कुनै साधारण चोट प्रहार गरेको नभई फलामे पाईपजस्तो मानिसको ज्यान जान सक्ने जोखिमी साधन प्रहार गर्दा उछिट्टिएर लाग्न गई त्यसैको जरियाबाट मृतकको मृत्यु भएको देखिएको अवस्थामा पुनरावेदक प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम सजाय हुने ठहरयाई भएको शुरू झापा जिल्ला अदालतको मिति २०६६।३।१४ को इन्साफ मुनासिबै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ ।

पुनरावेदक प्रतिवादीको मृतक नाबालिकासँग कुनै रिसइवि नदेखिएको, धारिलो हतियार प्रयोग गरेको नभई तत्काल उठेको रिसको कारण भेटिएको फलामे पाईप प्रहार गरेको र प्रतिवादीले मृतकको ज्यान बचाउन उपचार गराउने क्रममा सक्दो प्रयास तथा खर्चसमेत गर्दागर्दै पनि शल्यक्रिया सफल हुन नसकी मृतकको मृत्यु हुन गएको भन्ने देखिएकाले अपरिपक्व उमेरका पुनरावेदकलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. अनुसार सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय गर्दा चर्को पर्न जाने र घटी सजाय गर्दा पनि कानूनको

मकसद पूरा हुन सक्ने चित्तमा लागेकाले निज पुनरावेदक प्रतिवादीलाई कैद वर्ष १० को मात्र सजाय गर्नु मनासिब सम्झी सोबमोजिम हुन साधक जाहेर गर्नेसमेत ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६७।१।१९ को फैसला ।

मैले घटनाको सम्बन्धमा भएको वास्तविक वस्तुस्थिति दर्शाएको हुँदा त्यसलाई कसूरमा साबिती रहेको भन्न मिल्दैन । भीमबहादुर विष्टलाई हानेको फलामको पाईप निज छलिएका कारणले मृतकलाई लागेको सम्म हो । मृतकलाई मार्ने मेरो मनसाय थिएन र मृतकसँग कुनै रिसइविसमेत थिएन । मैले मृतकलाई बचाउनका लागि भरमग्दुर प्रयत्न गरी उपचार गर्दा लागेको खर्चसमेत व्यहोरोको छु । पुनरावेदन अदालतले फैसलामा उल्लेख गरेको नजीर र प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य फरक भएकोले यस मुद्दामा उक्त नजीर आकर्षित हुन सक्दैन । त्यसकारण पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला त्रुटीपूर्ण हुँदा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको ५ र ६ नं. को व्यवस्थालाई समेत ध्यान दिई इन्साफ गरी पाऊँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादीले यस अदालतमा दिएको पुनरावेदनपत्र ।

दशी भनेको चीज वस्तु बरामद भएको नदेखिएको र प्रतिवादीले भिमबहादुर विष्टलाई मार्नेसम्मको कारण भई उक्त दशी भनेको वस्तु प्रयोग भएको भन्ने तथ्य स्पष्ट नभएको अवस्थामा शुरू झापा जिल्ला अदालतको राय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला फरक पर्न सक्ने हुनाले अ.व. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।१।२ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकतर्फबाट विद्वान अधिवक्ता दिनानाथ पराजुलीले प्रतिवादीले मृतकलाई मार्ने नियतले प्रहार गरेको नभई भिमबहादुर विष्टसँग परेको झगडाका कारण निज भिमबहादुर विष्टलाई प्रहार गरेको फलामको

पाईप उख्किट्टिएर मृतकलाई लाग्न गएको हो । मृतकलाई मार्ने योजना र मनसाय प्रतिवादीको रहेको छैन । मृतक घाइते रहेको अवस्थामा निजको उपचार खर्च प्रतिवादीले व्यहोरेको छ । त्यसकारण प्रतिवादीलाई भवितव्यतर्फ सजाय गर्नुपर्नेमा १३(३) नं.बमोजिम सजाय हुने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेको छैन भनी बहस गर्नुभयो । यस्तै प्रत्यर्थी/वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णजीवी घिमिरेले प्रतिवादीले भिमबहादुर विष्टलाई प्रहार गरेको फलामको पाईपले निज भिमबहादुर विष्ट छलिका कारणले मृतकको टाउकोमा लाग्न गएको र सोही चोटका कारणले मृतकको मृत्यु भएको देखिन्छ । प्रतिवादीले फलामको पाईप जस्तो जोखिमी हतियार प्रयोग गरेको छ । यस्तो स्थितिमा ज्यानसम्बन्धी महलको ५, ६ नं.आकर्षित हुन नसक्ने हुँदा प्रतिवादीलाई १३(३) नं.बमोजिम सजाय हुने ठहरयाएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ भनी बहस गर्नुभयो ।

अब पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन र पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ, सक्दैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा यी प्रतिवादीले मृतक अनिता विश्वाको टाउकोमा फलामको पाईपले हिकार्एको र सोही चोटका कारणले मृतकको मृत्यु भएकोले निज प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं.बमोजिम सजाय गरी पाऊँ भन्ने अभियोग माग दावी रहेको छ ।

२. प्रतिवादीले आफू र भिमबहादुर विष्टका बीचमा झगडा परेकोले नचिनेका राईको घर आँगनमा रहेको फलामको पाईप ल्याई भिमबहादुर विष्टलाई हान्दा निज भिमबहादुर विष्ट छलिका कारणले सो फलामे पाईपको चोट मृतकका टाउकामा पर्न गई निज मृतकलाई उपचारका लागि विभिन्न अस्पतालमा लगिएको र उपचारको क्रममा अपरेसन गर्दा निजको

मृत्यु भएको भन्ने व्यहोराको बयान अनुसन्धान अधिकारी र अदालतमा समेत गरी आफूले प्रहार गरेको फलामको पाईपको चोटका कारणले मृत्यु भएको तथ्यलाई स्वीकार गरेको देखिन्छ । टाउकोमा गम्भीर चोट परेको भन्ने कोशी अञ्चल अस्पतालको रिपोर्ट, टाउकोको हड्डी फुटेर भित्र दबेका कारण अपरेसन गर्नुपर्ने भन्ने बी.पी. कोइराला स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानको रिपोर्ट, अपरेसन गर्ने क्रममा मृत्यु भएको भन्ने पश्चिम बंगाल न्यूरो रिसर्च सेन्टर प्रा.लि.को मृत्यु प्रमाणपत्र एवं टाउकोमा गम्भीर चोटका कारण मृतकको मृत्यु भएको भन्ने प्राविधिक स्वास्थ्य केन्द्र मंगलबारे, मोरङको मिति २०६५।७।२४ को शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट देखिएको छ । यस्तै प्रतिवादीका साक्षी भोलानाथ उप्रेतीले प्रतिवादीले भिमबहादुर विष्टलाई फलामको पाईपले हिकार्उन लाग्दा पछाडि रहेकी मृतक अनिता विश्वालाई लाग्न गएको तथ्य खुलाई अदालतमा बकपत्र गरेको देखिन्छ भने जाहेरवालाले अदालतमा बकपत्र गर्दा जाहेरी दरखास्तमा भएको व्यहोरा ठीक हो भनी जाहेरी दरखास्तलाई स्वीकार गरी बकपत्र गरेको देखिन्छ । यसरी माथि उल्लेखित आधार प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीले भिमबहादुर विष्टलाई प्रहार गरेको फलामको पाईप मृतक अनिता विश्वाको टाउकोमा लाग्न गई सोही चोट पीरबाट मृतकको मृत्यु भएको पुष्टि हुन आयो ।

३. पुनरावेदकले आफूले भिमबहादुर विष्टलाई हानेको फलामको पाईप झुक्किएर मृतकको टाउकोमा लाग्न गएकोले भवितव्यबाट मृतकको मृत्यु भएको हुँदा ज्यानसम्बन्धीको ५ नं. र ६ नं.बमोजिम सजाय हुनुपर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकीर लिएको पाइन्छ । ज्यानसम्बन्धी महलको ५ नं. मा “ज्यान लिने इविलाग वा मनसाय नभै कसैले आफूले गरेको कर्तव्यले मानिस मर्ला भन्ने जस्तो नदेखिएको कुनै काम कुरा गर्दा त्यसैद्वारा केही भै कुनै मानिस मर्न गएको भवितव्य ठहर्छ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ । फलामको पाईप जस्तो

जोखिमी वस्तुले प्रहार गर्दा त्यसको चोटबाट मानिस मर्न सक्छ भन्ने कुरा सामान्य समझको मानिसले सम्झन र बुझन सक्दछ । वयस्क यी प्रतिवादीलाई पनि फलामको पाईपले हान्दा त्यसको चोटबाट मानिस मर्न सक्छ भन्ने कुराको ज्ञान थिएन भन्न नसकिने हुँदा ज्यानसम्बन्धीको ५ नं. मा उल्लेखित व्यवस्था प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुने देखिएन । यस्तै ज्यानसम्बन्धी महलको ६ नं. मा उल्लेख भएअनुसार प्रतिवादीले एउटा कामको निमित्त सावधानीसँग प्रहार गरेको वा होस् नपुर्याई वा हेलचेक्रयाई गरी प्रहार गरेको वा रक्षा शिक्षा गर्ने उद्देश्यले प्रहार गरेको भन्ने कुरा पनि मिसिलबाट नदेखिएको हुँदा सोही महलको ६ नं. बमोजिम सजाय हुनुपर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकीरसँग पनि सहमत हुन सकिएन ।

४. प्रतिवादी र भिमबहादुर विष्टका बीचमा झगडा परेको कुरामा विवाद छैन । सोही विवादका कारण प्रतिवादीलाई भिमबहादुर विष्टसँग रिस उठेको र सो रिसका कारण नाम थाहा नभएको राईको घरबाट फलामको पाईप ल्याई सो फलामको पाईपले भिमबहादुरलाई प्रहार गर्दा निज भिमबहादुर छलिएका कारणले मृतकको टाउकोमा लाग्न गई मृतकको मृत्यु भएको तथ्यलाई प्रतिवादीले स्वीकार गरेको छ । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(१) मा “मुद्दाका कुनै पक्षले व्यक्त गरेको कुनै कुरा निजका विरुद्ध प्रमाणमा लिन हुन्छ” भन्ने व्यवस्था रहेकोले प्रतिवादी ज्ञानबहादुर भट्टराईले अनुसन्धान अधिकारी र अदालतसमक्षसमेत स्वीकार गरेको उक्त बयान निजका विरुद्ध प्रमाणमा लिन मिल्ने हुन्छ । प्रतिवादीको मृतकलाई मार्ने मनसाय नरहेको भए पनि निज प्रतिवादीले भिमबहादुर विष्टसँग झगडा भएपछि झगडा भएको ठाउँबाट भागेर गई फलामको पाईप ल्याई भिमबहादुर विष्टलाई प्रहार गर्ने कार्यबाट नै निजको भिमबहादुर विष्टलाई मार्ने नियत रहेको थियो भन्ने देखिन्छ । किनभने झगडा भएको ठाउँबाट भागेर

गई ल्याएको फलामको पाईप जस्तो जोखिमी वस्तुले प्रहार गर्ने कार्यलाई ज्यान मार्ने नियतले नभई असल नियतले गरेको कार्य मात्र मिल्दैन । एउटा अपराध गर्ने उद्देश्यले गरिएको अपराधिक कार्यबाट अर्को अपराधिक कार्य हुन गएमा पछिल्लो अपराधिक कार्य गर्ने मनसाय नभएको भन्ने आधारमा प्रतिवादीले कसूरबाट उन्मुक्ति पाउन सक्दैन, सरेको मनसाय (Transferred malice) को सिद्धान्तअन्तर्गत कसूरदार कायम हुन्छ भन्ने फौजदारी न्यायको सिद्धान्त रहेको छ ।

५. “लक्षित व्यक्तिउपर कार्य गर्दा जुन अपराध हुन सक्थ्यो, उक्त कार्य अर्को अनिच्छित व्यक्तिउपर भएमा पनि सोही अपराध मानिन्छ । एउटा मानिसलाई मार्ने नियतले गरेको प्रहार अर्को अनिच्छित मानिसलाई लागेर मृत्यु हुन पुगेको अवस्थामा कर्ताको अपराधिक मनसाय समाप्त भएको मानिने नभई सरेको (Transferred) मानिने हुँदा मनसाय प्रेरित हत्या हुने भनी” नेपाल सरकार विरुद्ध टेकबहादुर रेउलेसमेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा (ने.का.प. २०६१, फागुन, नि.नं. ७४६६, पृष्ठ १४८६) र “आफ्नो कामको दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउनलाई आफ्नो काम कानूनसम्मत छ भनी देखाउनै पर्ने हुन्छ । यदि कामको प्रकृति नै गैरकानूनी छ र त्यसले दुष्परिणाम ल्याउँछ भने त्यहाँ उसको गैरकानूनी मनसाय र काम विस्तृत भई पीडित भएको अन्य व्यक्तिसम्म सरेको हुन्छ भनी मान्नु पर्ने” भनी नेपाल सरकार विरुद्ध कन्हैया राय कुर्मीसमेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दा (ने.का.प. २०६४, भदौ, नि.नं. ७८४४, पृ. ५४९) मा यस अदालतबाट सरेको मनसायको व्याख्या भएको छ ।

६. प्रस्तुत मुद्दामा पनि प्रतिवादीले भिमबहादुर विष्टलाई मार्ने नियतले फलामको पाईपले हिक्राएकोमा भिमबहादुर विष्ट सो फलामको पाईपको चोटबाट छलिएका कारणले

उक्त फलामको पाईप मृतकका टाउकोमा लाग्न गई सोही चोटबाट मृतकको मृत्यु हुन गएको देखिन आएकोले उक्त व्याख्या प्रस्तुत मुद्दामा समेत आकर्षित हुन आयो । तसर्थ मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलमा भएको व्यवस्था, यस अदालतबाट भएको व्याख्या र मुद्दाको तथ्य तथा सबूद प्रमाणहरूसमेतका आधारमा प्रतिवादीले ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. र १३(३) नं. को कसूर गरेको देखिएकोले निज प्रतिवादी ज्ञानबहादुर भट्टराईलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्म कैदको सजाय हुने ठहर्याई पुनरावेदन अदालत, इलामबाट मिति २०६७।१।१९ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन ।

७. प्रतिवादीलाई १० वर्ष कैद हुन उपयुक्त हुने भनी पुनरावेदन अदालतबाट साधक जाहेर गरी व्यक्त गरेको रायका समन्धबमा विचार गर्दा भिमबहादुर बिष्टसँग उठेको तत्कालको रिसका कारणले फलामको पाईपले निज भिमबहादुरलाई प्रहार गर्दा मृतकलाई लाग्न गएको कारणले मृतकको मृत्यु हुन गएको देखिँदा प्रतिवादीको मृतकलाई माने मनसाय रहेको देखिँदैन । प्रहार गरेको हतियार धारिलो रहेको छैन । घाईते अवस्थामा रहेकी मृतकलाई बचाउन भरमगदूर प्रयत्न गरी उपचार खर्चसमेत यी प्रतिवादीले गरेकोमा उपचारको क्रममा गरिएको शल्यक्रिया पश्चात् पनि निको नभई मृतकको मृत्यु भएको देखिन्छ । यसरी घटना हुँदाको परिस्थिति र घटनापश्चात् प्रतिवादीको कार्य र व्यवहार हेर्दा निजलाई सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय गर्दा चर्को पर्न जाने देखिएको र १० वर्ष कैद गर्दा ऐनको मकसदसमेत पूरा हुने भएकोले निज प्रतिवादी ज्ञानबहादुर भट्टराईलाई मुलुकी ऐन, अ.बं. १८८ नं.बमोजिम १० वर्ष कैद सजाय हुने भनी व्यक्त भएको रायसमेत मनासिब हुँदा सदर हुने ठहर्छ । फैसलाको जानकारी प्रतिवादीलाई दिई

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह

इति संवत् २०७० साल पुस १७ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत:- किशोर घिमिरे

निर्णय नं.१०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
फैसला मिति : २०७०।३।१९।४

०६७-८१-०००१

मुद्दा : अंश चलन ।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला, कीर्तिपुर
नगरपालिका वडा नं. १५ बस्ने सूर्यमानको
छोरा वर्ष ७६ को लालबहादुर महर्जन
विरूद्ध
प्रत्यर्थी/वादी : काठमाडौं जिल्ला, कीर्तिपुर
नगरपालिका वडा नं. १५ बस्ने

शेरबहादुरको छोरा उमेश महर्जन
०६७-८१-०००३

पुनरावेदक/प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला,
कीर्तिपुर नगरपालिका वडा नं. १५ बस्ने
लालबहादुरको छोरा बाबुकृष्ण महर्जन
विरूद्ध
प्रत्यर्थी/वादी : काठमाडौं जिल्ला, कीर्तिपुर
नगरपालिका वडा नं. १५ बस्ने
शेरबहादुरको छोरा उमेश महर्जन

- वादी पक्षको नाममा कुनै सम्पत्ति दर्ता रहेको छ भन्ने मालै आधारले अंशबण्डाको ३० नं. आकर्षित हुने र वादीले अंश नपाउने भनी अर्थ गर्न नमिल्ने ।
- वादी प्रतिवादीहरूका बीचमा अंशबण्डा भई सकेको भन्ने सम्बन्धमा अंशबण्डाको लिखत पनि नभएको र व्यवहार प्रमाणबाट अंशबण्डा भई सकेको भनेर देखिने कुनै कागज प्रमाण पनि दाखिल हुन नसकेको अवस्थामा प्रत्यर्थी वादीले अंश नपाउने भन्न नमिल्ने ।
(प्रकरण नं. २)
- प्रतिवादीले मोहीयानीमा प्राप्त गरेको भनेको जग्गा निजले निजीरूपमा प्राप्त गरेको भन्ने नदेखिई बाबुको नाममा रहेको मोहीयानीको जग्गा मोही नामसारी गराई प्राप्त गरेको अवस्था देखिँदा बाजेको मोहीयानी जग्गाबाट सगोलको अंशियार वादीले पनि अंश नपाउने भन्न नमिल्ने ।
(प्रकरण नं. ३)

शुरू फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री मेघनाथ भट्टराई
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :
मा.न्या.डा.श्री हरिवंश त्रिपाठी

मा.न्या.श्री दिनेशकुमार कार्की
पुनरावेदक/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान वरिष्ठ
अधिवक्ता प्रेमबहादुर खड्का र विद्वान
अधिवक्ता पुरूषोत्तम ढुंगाना
प्रत्यर्थी/वादीका तर्फबाट : विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता
बद्रीप्रसाद शर्मा र विद्वान अधिवक्ता
राधेश्याम पराजुली
अवलम्बित नजीर :
■ सर्वोच्च अदालत बुलेटिन, वर्ष १७, अङ्क
९, २०६५
सम्बद्ध कानून :
■ मुलुकी ऐन, अंश बण्डाको ३० नं.

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ : शुरू काठमाडौं जिल्ला
अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन
अदालत, पाटनको मिति २०६६।५।२९ को
फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा
१२ बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई पाउँ भन्ने निवेदन
परी उक्त निवेदनमा यस अदालतबाट मुद्दा
दोहोर्याउने निस्सा प्रदान भएकोले पुनरावेदनको
रूपमा दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त
व्यहोरा एवं ठहर यस प्रकार छ :-

बाजे सूर्यमानका ३ छोराहरूमा जेठो
जगतबहादुर भन्ने सुर्जबहादुर, माइलो विपक्षी
लालबहादुर, कान्छो म फिरादीका पिता शेरबहादुर
हुन् । जेठो जगतबहादुर भन्ने सुर्जबहादुरको
विवाह नहुँदै मृत्यु भै सकेको छ । माइलो
विपक्षी लालबहादुर र कान्छो म फिरादीका
पिता शेरबहादुरका बीचमा अंशबण्डा नहुँदै पिता
शेरबहादुरको मिति २०४७।३।१२ मा र आमा
ज्ञानी महर्जनको मिति २०५९।५।१७ मा मृत्यु
भै सकेको छ । पिता शेरबहादुरको हक खाने
हकदारमा म फिरादी उमेश महर्जन, विपक्षीहरू
हरिवहादुर, रामकृष्ण, अविवाहित छोरी सिरमै र
राममायासमेत जना ५ छौं । हामी अंशियारका
बीच अंशबण्डा भएको छैन । यसरी हामी

अंशियारका जिम्मामा रहेका बण्डा गर्नुपर्ने सम्पूर्ण चल अचल श्री सम्पत्ति दुई भागको एक भाग म फिरादीका पिता शेरबहादुरको अंश लागदछ भने सो एक भागमा माथि उल्लेख भएबमोजिम हामी ५ अंशियार रहेकोले विपक्षीहरूबाट बण्डा गर्नुपर्ने सम्पूर्ण चल अचल श्री सम्पत्तिका तायदाती फाँटवारी लिई कानूनबमोजिम पिता शेरबहादुरको अंश भागबाट पाँच भागको एक भाग अंश दिलाई चलनसमेत चलाई पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५९।८।२० को फिरादपत्र ।

वादीले लिएको तथ्य एवं नाता सम्बन्धमा हामीहरूले खण्डन गरी रहनुपर्ने अवस्था छैन । हामीहरू पनि वादीसरहकै अंशियार भएकोले दण्ड सजायको १८ नं.बमोजिम हामीहरूले पनि अंशभाग छुट्याई लिन पाउने हुँदा हाम्रोसमेत अंश भाग छुट्याई पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरू हरिबहादुर महर्जन र रामकृष्ण महर्जनको संयुक्त प्रतिउत्तर जिकीर ।

विपक्षीको फिराद दावी झूठा हो । वादीलाई मैले अंश दिनुपर्ने होइन । जेठो जगतबहादुर भन्ने सुर्जबहादुर महर्जनलाई मैले नै पालन पोषण गरेको हुनाले निजको अपुताली मैलेमात्र पाउने हो । मसँग बण्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति छैन । काठमाडौँ जिल्ला, चोभार भुतखेल गा.वि.स. वडा नं. ८(क) कि.नं. २६२, २६३ र ३५६ को जग्गाहरू मैले भूमिसुधार कार्यालयको मिति २०५२।११।११ को निर्णयबमोजिम मालपोत कार्यालय, कलंकीबाट मिति २०५२।११।१५ र.नं. ४६११ को मोही छोडपत्रको लिखतबाट प्राप्त गरेको हो । उक्त जग्गा सम्मानीत सर्वोच्च अदालतको मिति २०५२।५।८ को फैसलाबमोजिम मेरो हक हुन आएको हो । मसँग तहतह मुद्दा गरी मोहियानी बापतबाट प्राप्त जग्गाहरू मात्र रहेको छ । मोहियानीबाट प्राप्त जग्गा अंशबण्डा लाग्दैन । यी वादीका बाबु शेरबहादुर र मेरोबीचमा पहिले नै अंशबण्डा भै आ-आफ्नो खती उपती गरी खाई आएका

छौँ । यी वादीको समेत साक्षी राखी काठमाडौँ जिल्ला, चोभार भुतखेल गा.वि.स.वडा नं. ८(ख) कि.नं १ को जग्गा कित्ताकाट गरी कि.नं ४३० क्षे.फ १-१-३-० जग्गा मिति २०५२।२।५ को र.नं. ७६३१ को हा.ब. को लिखत पारीत गरी अर्जुन बस्नेतलाई दिईसकेको छ र हाल पनि यी वादीको आमाको नाममा क्षे.फ.३-६-३ जग्गा रहेको छ । परम्परामा नरम गरम मिलाई अंशबण्डा भै सकेकोले वादीलाई मैले अंश दिनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी लालबहादुर महर्जनको प्रतिउत्तर जिकीर ।

यी वादीका बाबु शेरबहादुर र मेरो पिता लालबहादुरको बीचमा पहिले नै अंशबण्डा भै आ-आफ्नो खती उपती गरी खाई आएका छौँ । यी वादीको आमाको नाममा नै पैत्रिक सम्पत्ति रहेको छ । यी वादीको आमाको नाममा काठमाडौँ जिल्ला, चोभार भुतखेल गा.वि.स.वडा नं. ८(ख) कि.नं २, १४, ४३१ जग्गा रहेको छ । सोही जग्गाबाट यी वादीले अंश पाउने हो । परम्परामा नरम गरम मिलाई अंशबण्डा भै सकेकोले वादीलाई मैले अंश दिनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी बाबुकृष्ण महर्जनको प्रतिउत्तर जिकीर ।

हामी वादीको अविवाहित बहिनीहरू हौँ । वादीबाट हामीले अंश पाउनुपर्ने हो भन्नेसमेत व्यहोराको अ.बं १३९ नं.बमोजिम बुझिएका राममाया महर्जन र सिरमै महर्जनले गरेको बयान ।

शुरू अदालतको आदेशानुसार मिति २०५२।२।५ को र.नं. ७६३१ को हा.ब.को लिखतको प्रमाणित प्रतिलिपि सम्बन्धित कार्यालयबाट प्राप्त भै मिसिल संलग्न रहेको कि.नं. ३५७, २६२ र २६३ को जग्गाहरू जग्गाधनी र मोहीका बीचमा मुद्दा चली सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट भएको फैसलाको प्रतिलिपि प्रतिवादीबाट दाखेल भै मिसिल संलग्न रहेको । कि.नं. ३५७, २६२ र २६३ को

जग्गाहरू जग्गाधनी र मोहीका बीचमा मुद्दा चली सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट भएको फैसलाको प्रतिलिपि प्रतिवादीबाट दाखेल भै मिसिल संलग्न रहेको ।

शुरू अदालतको मिति २०६३।६।३० मा भएको आदेशानुसार वादी प्रतिवादीबाट अंशियारबीच बण्डा गर्नुपर्ने सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी पेश भै तायदाती फाँटवारीमा उल्लेखित केही घरजग्गाहरूको दर्ता सेस्ता सम्बन्धित मालपोत कार्यालयबाट प्राप्त भै मिसिल संलग्न रहेको ।

यसमा वादी प्रतिवादीहरू अंशियारनाताको भएकोमा विवाद नहुँदा र लालबहादुरले बाबु सुर्जबहादुरका नामबाट मोही नामसारी गराएका जग्गा प्रतिवादी लालबहादुर महर्जनको निजी मान्न नमिल्ने हुँदा वादी प्रतिवादीबाट पेश भएको तायदाती फाँटवारीमा उल्लेखित दर्ता सेस्ता कायम रहेको सम्पत्तिलाई २ खण्ड गरी सो २ खण्ड वादीका बाबु शेरबहादुरको भाग हुने र शेरबहादुर महर्जनको १ भागलाई ५ खण्ड गरी ५ खण्डको १ खण्ड अंश हक यी वादीले छुट्याई लिन पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६४।११।२९ को फैसला ।

शुरूको फैसलामा चित्त बुझेन । विपक्षी वादीलाई मैले अंश दिनुपर्ने होइन । विपक्षीका पिताले पहिले नै अंश लिई भिन्न भएका हुन् । अंश बण्डा नै हुने मानेकै खण्डमा पनि मेरो कि.नं २६२ र २६३ को जग्गा बण्डा हुने कुरा कति पनि मिलेको छैन । विपक्षीको आमाका नाउँमा रहेका जग्गाको सम्बन्धमा फैसलामा कही कतै उल्लेख भएको छैन । तसर्थ शुरूले एकतर्फी गैर कानूनिरूपमा गरेको फैसला उल्टी गरी मेरो प्रतिउत्तर जिकीरबमोजिम गरिपाऊँ भन्नेसमेत प्रतिवादी लालबहादुर महर्जनको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

शुरूको फैसलामा चित्त बुझेन । तहतह

अदालतबाट फैसला भई पिता लालबहादुर मोही कायम भै मोहीहक बापत प्राप्त जग्गा बण्डा लाग्ने होइन र प्रतिवादीका आमाका नामका जग्गाको विषयमा फैसलामा केही बोलिएको छैन र लालबहादुरको नाउँको कि.नं. २६२ र २६३ को जग्गामात्र बण्डा हुने ठहर गरेको शुरूको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी मेरो प्रतिउत्तर जिकीरबमोजिम गरिपाऊँ भन्नेसमेत प्रतिवादी बाबुकृष्ण महर्जनको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा पुनरावेदक प्रतिवादी लालबहादुर महर्जनले मोही हकबापत प्राप्त निजी आर्जनको जग्गामा समेत बण्डा लाग्ने गरी शुरू अदालतबाट भएको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिएकोले अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाउनु भन्ने लालबहादुरको पुनरावेदन मिसिलमा मिति २०६६।१।२९ मा र यसै लगाउको दे.पु.नं. २२८३ को मुद्दामा आजै प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश भएकोले उक्त मुद्दासँग प्रस्तुत मुद्दा अन्तर्भावी हुँदा यसमा पनि अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाउनु भन्ने बाबुकृष्ण महर्जनको पुनरावेदन मिसिलमा मिति २०६६।१।२९ मा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको आदेश ।

सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट प्रकाशित बुलेटिन वर्ष १७ अङ्क ९, २०६५, पूर्णाङ्क ३८७ को पृष्ठ २ मा प्रकाशित पुनरावेदक।प्रतिवादी सानु महर्जनसमेत प्रत्यर्थी।वादी जानुका महर्जन भएको अंश चलन मुद्दामा “विवादका कि.नं १३४४ र २०९९ को जग्गा सानु महर्जनले मोहीहक बापत प्राप्त गरेको भनी सो जग्गा र त्यसमा बनेको घरसमेत निजी आर्जनको भएको बण्डा गर्नु नपर्ने सम्पत्तिको महलमा समावेश गरी तायदाती फाँटवारी प्रस्तुत गरिएकोमा मूल पुरूषले त्यसरी सबै अंशियारहरू एकासगोलमा नै रहे भएको अवस्थामा प्राप्त गरेको त्यस्तो सम्पत्ति निजी आर्जनको भै निजबाट अंश प्राप्त गर्ने अंशियारहरूमा बण्डा गर्नु नपर्ने भनी अर्थ लगाउने

हो भने अंश हक र अंशबण्डाको औचित्य नै नरहने अवस्थाको सिर्जना हुन जान्छ” भन्नेसमेत फैसलामा व्याख्यान भएको देखिँदा पुनरावेदक प्रतिवादी लालबहादुरले निजीरूपमा मोहीयानी प्राप्त गरेको नभै आफ्ना बाबुको नामको मोही नामसारी गराएको हुँदा प्रतिवादीका बाबु तथा वादीका बाजे सूर्यमान महर्जनको नाममा रहेको मोहीयानीको जग्गा निजका सन्तानका लागि पैतृक सम्पत्ति भएको मानिने हुँदा बाजे सूर्यमान महर्जनका नाममा रहेको मोहीयानी रहेको जग्गाबाट यी प्रत्यर्थी। वादीले अंश पाउने नै देखिन आएबाट यी पुनरावेदक। प्रतिवादीले मोही नामसारी गराएको भरमा मात्र बण्डा नलाग्ने भन्न मिल्ने देखिँदैन । अतः माथि विवेचित आधार प्रमाणबाट वादीले अंश पाउने देखिँदा तायदाती फाँटवारीमा उल्लेखित दर्ता सेस्ता कायम रहेका सम्पत्तिलाई २ खण्ड गरी सो २ खण्डको १ खण्ड वादीका बाबु शेरबहादुरको भाग हुने र शेरबहादुर महर्जनको १ भागलाई ५ खण्ड गरी ५ खण्डको १ खण्ड अंशहक यी वादीले छुट्याई लिन पाउने ठहर्याई काठमाडौं जिल्ला अदालतले मिति २०६४।११।२९ मा गरेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।५।२९।२ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतले फैसला गर्दा वादी प्रतिवादी भिन्न भएको प्रमाणहरूलाई बेवास्ता गरी अंशबण्डाको ३० नं. को कानूनको व्याख्यामा गम्भीर कानूनी त्रुटी गरिएको छ । व्यवहारमा अंशबण्डा भै सकेको भनी उल्लेख गर्नुको अर्थ विपक्षीका बाबु र हामीबीच मिति २०३४।९।२७ अघि नै घरसारमा बण्डा भई सकेको भन्ने नै हो । पुनरावेदन अदालतको फैसलामा अंशबण्डाको १८ नं. को कानूनी व्यवस्थासमेत गम्भीर कानूनी त्रुटि छ । निजी आर्जनको मोहीयानी जग्गा बण्डा लगाउने गरी भएको उक्त फैसला ने.का.प.२०५७, नि.नं ६९१९, अङ्क ६, ७, पृष्ठ ५५० मा प्रतिपादित नजिरसमेतको विपरीत

छ । अतः विपक्षीका जग्गाहरू बण्डा नलागाई मेरो सम्पत्तिबाट मात्र बण्डा लगाउने गरी भएको फैसलाबाट मुलुकी ऐन, अंशबण्डाको १, २, ३ र २० नं. समेतको व्याख्यामा गम्भीर कानूनी त्रुटि भएको र सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजिरसमेतको त्रुटि गरी फैसला भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला दोहोर्याई हेरिपाऊँ भनी प्रतिवादी लालबहादुर महर्जन र प्रतिवादी बाबुकृष्ण महर्जनले यस अदालतमा दायर गरेको मुद्दा दोहोर्याई पाऊँ भन्ने विषयको छुट्टाछुट्टै निवेदनपत्र ।

यसमा पेश भएको लालबहादुर महर्जनले नानी रैकाबाट प्राप्त गरेको मोहीयानी हकको प्रमाणको विवेचना नगरी बाजे सूर्यमानबाट आएको मोहीयानी हकको सम्पत्ति पैतृक ठहरिने भन्ने र वादीको आमाको नाममा अलग सम्पत्ति रही निजले बिक्री वितरण गरेतर्फको सम्पत्तिको प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी वादी दावी ठहर गर्ने गरी जिल्ला अदालत, काठमाडौंबाट भएको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको इन्साफमा अंशबण्डाको १८ नं., ३० नं., प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४, अ.बं. को १८४(क) नं., १८५ को व्याख्यात्मक त्रुटि र ने.का.प.२०४०, अङ्क ७, नि.नं. ३२७८, ने.का.प.२०४४, अङ्क ११, पृष्ठ ११९२, ने.का.प. २०५०, नि.नं. ६९१९, अङ्क ६, ७ पृष्ठ ५५० मा प्रतिपादित सिद्धान्त विपरीत भई इन्साफ फरक पर्ने देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) र (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने २०६६-RI-०५५१ र ०६६-RI-०५५० का दुबै निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०६७।३।२३।४ मा भएको आदेश ।

यसमा अदालतबाट मिति २०६७।३।२३ मा मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भएकाले प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्याई पाऊँ भन्ने दुबै निवेदन नै पुनरावेदनको रूपमा दर्ता हुन आएको ।

नियमबमोजिम मुद्दा पेशीसूचीमा चढी पेश

हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री प्रेमबहादुर खड्का र विद्वान अधिवक्ता श्री पुरुषोत्तम ढुंगाना तथा प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बद्रीप्रसाद शर्मा र विद्वान अधिवक्ता श्री राधेश्याम पराजुलीले गर्नु भएको बहस जिकीरसमेत सुनियो ।

उल्लिखित बहस जिकीरलाई मनन गर्नुका साथै मिसिल संलग्न प्रमाण कागजहरूको अध्ययन गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन र पुनरावेदकहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ सक्दैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

यसमा हामी वादी प्रतिवादीका बीचमा अंशबण्डा नभएको हुँदा हामी जिम्मामा रहेको बण्डा गर्नुपर्ने चल अचल सम्पत्ति दुई भाग लगाई सोमध्ये एक भाग सम्पत्ति हामी वादीका पिताको अंश भाग लाग्ने हुँदा सो एक भाग मध्येबाट पिता शेरबहादुरको अंश खाने हामी ५ अंशियार हुँदा सो सम्पत्तिलाई पाँच भाग लगाई सोमध्येको एक भाग अंश म वादीलाई दिलाई चलनसमेत चलाई पाउँ भन्ने वादीको फिराददावी देखिन्छ । हामी पनि वादीसरहकै अंशियार हुँदा हामीले पनि अंश छुट्ट्याई पाउँ भन्ने प्रतिवादीहरू हरिबहादुर महर्जन र रामकृष्ण महर्जनको प्रतिउत्तर जिकीर रहेको देखिन्छ । मसँग बण्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति छैन । मसँग मोहीयानीबाट प्राप्त जग्गाहरूमात्र हुँदा त्यस्तो जग्गा बण्डा लाग्दैन । वादीका बाबु र मेराबीच पहिला नै अंशबण्डा भई सकेको छ । वादीको आमाकै नाममा पैतृक सम्पत्ति छ । वादीका आमाले निज वादीलाई साक्षी राखेर हा.ब. गरी जग्गासमेत हस्तान्तरण गरेको प्रमाण हुँदा अंशबण्डा भई सकेको अवस्थामा वादीलाई अंश दिन पर्ने होइन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी लालबहादुरको प्रतिउत्तर जिकीर रहेको देखिन्छ । प्रतिवादी लालबहादुर महर्जनले निजीरूपमा मोहीयानीमा जग्गा प्राप्त गरेको नभई

बाबुको मोहीयानीबापतको जग्गा प्राप्त गरेको हुँदा सो सम्पत्तिलाई प्रतिवादीको निजी आर्जनको भनी मात्र नमिल्ने र त्यस्तो सम्पत्तिबाट वादीले अंश नपाउने भन्नसमेत नमिल्ने भनी वादीले प्रतिवादीबाट पेश भएको तायदाती फाँटवारीमा उल्लेखित सम्पत्तिबाट वादीले अंश पाउने ठहर्याई काठमाडौं जिल्ला अदालतले गरेको फैसलालाई पुनरावेदन अदालत, पाटनले सदर गरेको अवस्था प्रस्तुत मुद्दामा देखिन्छ । उक्त दुबै अदालतको फैसलामा अंशबण्डाको ३० नं. को कानूनी व्याख्यात्मक त्रुटि हुँदा मुद्दा दोहोर्याई इन्साफ पाऊँ भनी परेको निवेदनमा मुद्दा दोहोर्याउने निस्सा प्रदान भई प्रस्तुत मुद्दा पुनरावेदनको रूपमा दायर हुन आएको अवस्था देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा वादी प्रतिवादीहरू अंशियार रहेकोमा विवाद देखिँदैन । पुनरावेदक प्रतिवादीले अ.ब. ३० नं. बमोजिम वादीका पितासँग घरसारमै अंशबण्डा भई आ-आफ्नो भागको सम्पत्ति खती उपती गरी भोगचलन गरेको भनी जिकीर लिएको भए पनि सो कुरालाई तथ्यसहित कुन मितिमा बण्डा भएको हो भन्ने कुरालाई पुष्टि गर्न सकेको देखिँदैन । वादी पक्षको नाममा कुनै सम्पत्ति दर्ता रहेको छ भन्ने मात्रै आधारले अंशबण्डाको ३० नं. आकर्षित हुने र वादीले अंश नपाउने भनी अर्थ गर्न पनि मिल्दैन । वादी प्रतिवादीका बीचमा अंशबण्डा भई सकेको भन्ने कुराको प्रमाणस्वरूप रजिष्ट्रेशन पास भएको कुनै लिखत वा घरसारको कुनै व्यवहार प्रमाण पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट प्रस्तुत गरी प्रतिउत्तर जिकीरलाई प्रमाणित गराउन सकेको देखिँदैन । वादी प्रतिवादीहरूका बीचमा अंशबण्डा भई सकेको भन्ने सम्बन्धमा अंशबण्डाको लिखत पनि नभएको र व्यवहार प्रमाणबाट अंशबण्डा भई सकेको भनेर देखिने कुनै कागज प्रमाण पनि दाखिल हुन नसकेको अवस्था हुँदा प्रत्यर्थी वादीले अंश नपाउने भन्न मिल्ने भएन ।

३. मोहीयानीबाट प्राप्त गरेको जग्गा

बण्डा नलाग्ने भनी पुनरावेदकले जिकीर लिएतर्फ हेर्दा प्रतिवादी लालबहादुरले मोहीयानीमा प्राप्त गरेको भनेको जग्गा निजले निजीरूपमा प्राप्त गरेको भन्ने नदेखिई बाबु सूर्यमान महर्जनको नाममा रहेको मोहीयानीको जग्गा मोही नामसारी गराई प्राप्त गरेको अवस्था देखिदा बाजे सूर्यमानको मोहीयानी जग्गाबाट सगोलको अंशियार वादीले पनि अंश नपाउने भन्न मिलेन । मूल पुरुषबाट मोहीयानीको जग्गा प्राप्त गरेको विषयमा यस अदालतबाट पुनरावेदक।प्रतिवादी सानु महर्जनसमेत प्रत्यर्थी।वादी जानुका महर्जन भएको अंश चलन मुद्दामा फैसला हुँदा “मूल पुरुषले त्यसरी सबै अंशियारहरू एकासगोलमा नै रहे भएको अवस्थामा प्राप्त गरेको त्यस्तो सम्पत्ति निजी आर्जनको भै निजबाट अंश प्राप्त गर्ने अंशियारहरूमा बण्डा गर्नु नपर्ने भनी अर्थ लगाउने हो भने अंश हक र अंशबण्डाको औचित्य नै नरहने अवस्थाको सिर्जना हुन जान्छ” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भई सर्वोच्च अदालत बुलेटिन वर्ष १७, अङ्क ९, २०६५, पूर्णाङ्क ३८७, पृष्ठ २ मा प्रकाशित रहेको समेत हुँदा यी पुनरावेदक प्रतिवादी लालबहादुरका पिता तथा प्रत्यर्थी वादी उमेश महर्जनका बाजे सूर्यमानले मोहीयानीमा प्राप्त गरेको जग्गा नै प्रतिवादी लालबहादुरले मोही नामसारीबाट प्राप्त गरेको अवस्था देखिन्छ । वादी प्रतिवादीका बीच अंशबण्डा भएको पारीत लिखत पनि नभएको र घरसारमा अंशबण्डा भई सकेको भन्ने प्रमाण पनि नभएको अवस्था हुँदा वादी प्रतिवादीका बीच अंशबण्डा भै सकेको भन्न नमिली प्रतिवादीले पेश गरेको तायदाती फाँटवारीमा उल्लेखित सम्पत्तिबाट वादीले अंश पाउने नै देखिन आयो ।

४. अतः प्रतिवादीबाट पेश भएको तायदाती फाँटवारीमा उल्लेखित दर्ता सेस्ता कायम रहेका सम्पत्तिलाई २ खण्ड गरी सो २ खण्डको १ खण्ड वादीका बाबु शेरबहादुरको भाग हुने र शेरबहादुर महर्जनको १ भागलाई

५ खण्ड गरी ५ खण्डको १ खण्ड अंश हक यी प्रत्यर्थी वादीले छुट्याई लिन पाउने ठहर्याई शुरू काठमाडौं जिल्ला अदालतले गरेको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।५।२९ को फैसला मिलेकै देखिदा उक्त फैसला सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०७० साल असार १९ गते रोज ४ शुभम्.....
इजलास अधिकृतः बाबुराम सुवेदी

निर्णय नं.१०६८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
फैसला मिति : २०७०।३।१९।४
विषय :- राजीनामा लिखत बदर ।

०६७-CI-०००५

पुनरावेदक/प्रतिवादी : ललितपुर जिल्ला, ललितपुर
उपमहानगरपालिका वडा नं. २१
छायबहाल बस्ने ज्ञानु महर्जन
विरूद्ध
प्रत्यर्थी/वादी : काठमाडौं जिल्ला, कीर्तिपुर

नगरपालिका वडा नं. १५ बस्ने उमेश महर्जन

०६७-८१-०००४

पुनरावेदक/प्रतिवादी : तनहुँ जिल्ला, रूपाकोट गा.वि.स. वडा नं. ८ घर भई हाल ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. १३ बस्ने सुकमाया गुरूड

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : काठमाडौँ जिल्ला, कीर्तिपुर नगरपालिका वडा नं. १५ बस्ने उमेश महर्जन

०६७-८१-०००६

पुनरावेदक/प्रतिवादी : काठमाडौँ जिल्ला, काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. ११ बस्ने मिनु श्रेष्ठ

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : काठमाडौँ जिल्ला, कीर्तिपुर नगरपालिका वडा नं. १५ बस्ने उमेश महर्जन

०६७-८१-०००२

पुनरावेदक/प्रतिवादी : काठमाडौँ जिल्ला, कीर्तिपुर नगरपालिका वडा नं. १५ बस्ने लालबहादुर महर्जन

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : काठमाडौँ जिल्ला, कीर्तिपुर नगरपालिका वडा नं. १५ बस्ने उमेश महर्जन

- वादीसमेतको अंश हक लाग्ने जग्गा निजको मञ्जुरी बेगर हक छाडी गरीदिएको देखिँदा त्यसरी हक छाडी दिँदा खडा भएका लिखतहरूलाई कानूनअनुरूप खडा भएको भनी भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.२)

- अंश मुद्दा चल्दाचल्दै उक्त मुद्दामा रोक्का रहेको जग्गालाई कानूनबमोजिम फुकुवा नहुँदै प्रतिवादीले अन्य पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई र.नं.१२६६, १२६७ र १२६८ को लिखतबाट बिक्री गरी हकहस्तान्तरण गरेको अवस्था देखिन्छ । मुलुकी ऐन, जग्गा मिच्नेको ९ नं. मा भएको कानूनी व्यवस्थाले "कानूनबमोजिम रोक्का भएको जग्गा फुकुवा नभई आफ्नो हक पुग्ने भएपनि अर्कालाई केही व्यहोराले दिने र लिनेले पनि जानी जानी लिन हुँदैन दिए लिएको भए बदर हुन्छ" भनी गरेको कानूनी व्यवस्थाविपरीत पुनरावेदकहरूले रोक्का रहेको जग्गालाई लिखत गरी पारीत गरे गराएको अवस्थासमेत देखिँदा उक्त विवादित र.नं का लिखतहरूले कानूनी मान्यता पाउने भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.३)

पुनरावेदक/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता प्रेमबहादुर खड्का, विद्वान अधिवक्ता पुरुषोत्तम ढुङ्गाना

प्रत्यर्थी/वादीका तर्फबाट : विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता बद्रीप्रसाद शर्मा, विद्वान अधिवक्ताद्वय डिलहरी शर्मा र राधेश्याम पराजुली

अवलम्बित नजीर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, जग्गा मिच्नेको ९ नं.

शुरू फैसला गर्ने माननीय न्यायाधीश : श्री मेघनाथ भट्टराई

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने न्यायाधीशहरू : डा.श्री हरिवंश त्रिपाठी श्री दिनेशकुमार कार्की

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ : पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।५।२९ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई पाऊँ भनी दायर भएको प्रस्तुत मुद्दामा यस अदालतबाट मुद्दा दोहोर्याई दिने निस्सा प्रदान भएपछि पुनरावेदनको रूपमा दर्ता भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर देहायबमोजिम छ :-

बाजे सूर्यमानका ३ छोराहरूमा जेठो जगतबहादुर भन्ने सुर्जबहादुर, माहिलो विपक्षी लालबहादुर र कान्छो म फिरादीका पिता शेरबहादुर हुन् । जेठो जगतबहादुर भन्ने सुर्जबहादुरको विवाह नहुँदै मृत्यु भै सकेको छ । माहिलो विपक्षी लालबहादुर र कान्छो म फिरादीका पिता शेरबहादुरका बीचमा अंशबण्डा नहुँदै पिता शेरबहादुरको मिति २०४७।३।१२ मा र आमा ज्ञानी महर्जनको २०५९।५।१७ मा मृत्यु भै सकेको छ । पिता शेरबहादुरको हक खाने हकदारमा म फिरादी उमेश महर्जन, विपक्षी हरिबहादुर, रामकृष्ण अविवाहित छोरी सिरमैं र राममायासमेत जना ५ छन् । हामी अंशियारका बीच अंशबण्डा भएको छैन । यसरी हामी अंशियारका जिम्मामा रहेका बण्डा गर्नुपर्ने सम्पूर्ण चल अचल श्री सम्पत्ति दुई भागको एक भाग म फिरादीका पिता शेरबहादुरको अंश लाग्दछ भने सो एक भागमा माथि उल्लेख भएबमोजिम हामी ५ अंशियार रहेकोमा विपक्षीहरूबाट बण्डा गर्नुपर्ने सम्पूर्ण चल अचल श्री सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी लिई कानूनबमोजिम पिता शेरबहादुरको अंश भागबाट पाँच भागको एक भाग अंश दिलाई चलनसमेत चलाई पाऊँ भनी मिति २०५९।८।२० को फिराद दायर गरी सकेपछि विपक्षी लालबहादुर महर्जनको नाममा दर्ता भएको काठमाडौँ जिल्ला, चोभार भुतखेल गा.वि.स. वडा नं. ८ (क) कि.नं. २६३ को क्षेत्रफल १-५-०-० को जग्गा रोक्का राख्

भनी शुरू अदालतबाट मिति २०५९।१०।६ मा भएको आदेशानुसार शुरू अदालतको च.नं. ६०२० मिति २०५९।१०।८ को पत्रबमोजिम मालपोत कार्यालय, कलंकीको प.सं. ९३५० मिति २०५९।१०।९ को पत्रबाट रोक्का राखिएको जानकारी प्राप्त भएकोमा सो जग्गा मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा दिने विपक्षी लालबहादुर महर्जन लिने क्रमशः ज्ञानु महर्जन, सुकमाया गुरुङ र मिनु श्रेष्ठ र.नं. क्रमशः १२६६, १२६७, १२६८ मिति २०६३।१०।२५ को राजीनामा लिखत पारीत गरी लिनुदिनु गरेको जग्गाको मेरो हकको ५ भागको १ भाग पश्चिमतर्फको भागको लिखत बदर गरिपाऊँ भन्नेसमेत बेहोराको फिरादपत्र ।

विपक्षीको फिराद दावी झूठा हो । वादीलाई मैले अंश दिनु पर्ने होइन । मसँग बण्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति छैन । काठमाडौँ जिल्ला, चोभार भुतखेल गा.वि.स. वडा नं. ८(क) कि.नं. २६३ को क्षेत्रफल १-५-०-० को जग्गा मैले भूमिसुधार कार्यालयको मिति २०५२।११।११ को निर्णयबमोजिम मालपोत कार्यालय, कलंकीबाट मिति २०५२।११।१५ र.नं. ४६११ को मोही छोडपत्रको लिखतबाट प्राप्त गरेको हो । उक्त जग्गा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको मिति २०५२।५।८ को फैसलाबमोजिम मेरो हक हुन आएको हो । मसँग तह-तह मुद्दा गरी मोहियानीबापतबाट प्राप्त उक्त कि.नं. २६३ समेतका जग्गाहरूमात्र रहेको छ । वादीको हक नै नभएको जग्गामा लिएको फिराद दावी अ.बं. ८२ नं. बमोजिम हकदैयाबिहीन छ । विभिन्न र.नं. बाट पारीत लिखतको सम्बन्धमा छुट्टाछुट्टै फिराद दायर गर्नुपर्नेमा एउटै फिरादबाट लिएको प्रस्तुत फिराद दावी अ.बं. ७२ नं. बमोजिमसमेत खारेजभागी छ । मोहियानीबाट प्राप्त जग्गा अंशबण्डा लाग्दैन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी लालबहादुर महर्जनको प्रतिउत्तर जिकीर ।

विपक्षीको फिराद दावी झूठा हो ।

हामीले खरीद गरी लिएको विवादित कि.नं. २६३ को जग्गा मेरो दाताले र.नं. ४६११ मिति २०५२।११।१५ को पारीत मोहियानी छोडपत्रको लिखतबाट प्राप्त गरेको निजको एकलौटी हकभोगको जग्गा हो । मेरा दाता र विपक्षीको बीचमा भएको अंशबण्डाको मुद्दाको बारेमा मलाई थाहा जानकारी हुने कुरा होइन । मालपोत कार्यालयमा उक्त जग्गा रोक्का नभएको कारणबाट नै हामीले जग्गाको मूल्य तिरी लिखत कानूनबमोजिम पारीत गरी लिएको हो । मेरा दाताको निजी स्वआर्जनको आफू खुश गर्न पाउने जग्गा खरीद गरी लिएकोले वादी दावीबमोजिम लिखत बदर हुने होइन विभिन्न र.नं. बाट पारीत लिखतको सम्बन्धमा छुट्टाछुट्टै फिराद दायर गर्नुपर्नेमा एउटै फिरादबाट लिएको प्रस्तुत फिराद दावी अ.बं. ७२ नं.बमोजिमसमेत खारेजभागी छ । वादीको हक नै नभएको जग्गामा लिएको फिराद दावी अ.बं. ८२ नं.बमोजिम हकदैयाबिहीन छ । वादी दावी खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी ज्ञानु महर्जन, मिनु श्रेष्ठ र सुकमाया गुरूडको संयुक्त प्रतिउत्तर जिकीर ।

शुरू अदालतको आदेशानुसार मिति २०५२।११।१५ को र.नं. ४६११ को मोही छोडपत्रको लिखतको प्रमाणित प्रतिलिपि तथा विवादित र.नं. १२६६, १२६७, १२६८ मिति २०६३।१०।२५ को राजीनामा लिखतको प्रमाणित प्रतिलिपि सम्बन्धित कार्यालयबाट प्राप्त भै मिसिल संलग्न रहेको ।

यसमा अदालतबाट कि.नं. २६२, २६३ का जग्गा कुनै पनि बेहोराको हक हस्तान्तरण गर्न नपाउने गरी रोक्का राखी दिनु भनी मालपोत कार्यालय, कलंकीलाई २०५९।१०।८ मा रोक्का राख पत्र पठाएकोमा मिति २०५९।१०।९ मा रोक्का रहेको जानकारी प्राप्त भएको जग्गा अ.बं. १७१(ख) वा अ.बं. १७ नं. अन्य कुनै कानूनी प्रक्रियाबाट फुकुवा नभैकन र.नं. १२६६, १२६७ र १२६८ मिति २०६३।१०।२५ मा

पारीत राजीनामा लिखतहरू बदर हुनेसमेत ठहर्छ भन्नेसमेत काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६४।११।२९ को फैसला ।

शुरूको फैसलामा चित्त बुझेन । वादी दावीका छुट्टाछुट्टै लिखत र र.नं. भएकोमा मुलुकी ऐन, अ.बं. ७२ नं. बमोजिम छुट्टाछुट्टै लिखत र व्यक्ति विरुद्ध छुट्टाछुट्टै फिराद गर्नुपर्नेमा एउटै फिराद गरी सबै प्रतिवादीहरूको राजीनामाको लिखत बदर माग गरेकोमा सो कानूनविपरीतको फिरादीबाट इन्साफ नभै वादी दावी खरोज गर्नुपर्नेमा लिखतहरू बदर गरेको शुरूको फैसला सर्वथा कानूनविपरीत भएकोले उल्टि गरी लिखत बदर नहुने गरिपाऊँ भन्नेसमेत प्रतिवादी ज्ञानु महर्जनको पुनरावेदनपत्र ।

शुरूको फैसलामा चित्त बुझेन । वादी दावीका छुट्टाछुट्टै लिखत र र.नं. भएकोमा मुलुकी ऐन, अ.बं. ७२ नं.बमोजिम छुट्टाछुट्टै लिखत र व्यक्ति विरुद्ध छुट्टाछुट्टै फिराद गर्नुपर्नेमा एउटै फिराद गरी सबै प्रतिवादीहरूको राजीनामाको लिखत बदर माग गरेकोमा सो कानूनविपरीतको फिरादबाट इन्साफ नभै वादी दावी खारेज गर्नुपर्नेमा लिखतहरू बदर गरेको शुरूको फैसला सर्वथा कानूनविपरीत भएकोले उल्टि गरी लिखत बदर नहुने गरिपाऊँ भन्नेसमेत प्रतिवादी सुकमाया गुरूडको पुनरावेदनपत्र ।

शुरूको फैसलामा चित्त बुझेन । वादी दावीका छुट्टाछुट्टै लिखत र र.नं. भएकोमा मुलुकी ऐन, अ.बं. ७२ नं. बमोजिम छुट्टाछुट्टै लिखत र व्यक्ति विरुद्ध छुट्टाछुट्टै फिराद गर्नुपर्नेमा एउटै फिराद गरी सबै प्रतिवादीहरूको राजीनामाको लिखत बदर माग गरेकोमा सो कानूनविपरीतको फिरादबाट इन्साफ नभै वादी दावी खारेज गर्नुपर्नेमा लिखतहरू बदर गरेको शुरूको फैसला सर्वथा कानूनविपरीत भएकोले उल्टि गरी लिखत बदर नहुने गरिपाऊँ भन्नेसमेत प्रतिवादी मिनु श्रेष्ठको पुनरावेदनपत्र ।

शुरूको फैसलामा चित्त बुझेन ।

मालपोत कार्यालयले नै रोक्का छैन भनी बिक्री भएको सम्पत्तिलाई फुकुवा गरिरहन पर्ने अवस्था नै हुँदैन । विपक्षी वादी मेरो अंशियार नै होइनन् र स्वीकृति लिनुपर्ने पनि होइन । यस मुद्दामा ३ वटा छुट्टाछुट्टै लिखत भएकोमा ३ वटै लिखत बदर मुद्दा नहाली एउटै गोश्वारा दावी गरेको फिराद अ.बं. ७२ नं. विपरीत हुँदा शुरूको फैसला उल्टि गरी मेरो प्रतिउत्तर जिकीरबमोजिम गरिपाऊँ भन्नेसमेत प्रतिवादी लालबहादुर महर्जनको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा लगाउको दे.पु.नं. २२८३ को अंश मुद्दासँग प्रस्तुत मुद्दा अन्तरप्रभावी हुँदा अ.बं. २०२ नं.बमोजिम विपक्षी झिकाउनु भन्ने उपरोक्त चारैवटा पुनरावेदनमा मिति २०६६।१।२९ गते यस अदालतबाट भएको आदेश ।

वादी उमेश महर्जन प्रतिवादी लालबहादुर महर्जनसमेत भएको दे.नं. ३४७।३९०७ को अंश चलन मुद्दा काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा दर्ता भै विचाराधीन रहेको अवस्थामा जग्गा रोक्का सम्बन्धमा वादीको निवेदन परी कि.नं. २६३ को जग्गासमेत कुनै पनि व्यहोराले हक हस्तान्तरण गर्न नपाउने गरी अ.बं. १७१क नं. अनुसार रोक्का राखी दिने काठमाडौँ जिल्ला अदालतको आदेशानुसार च.नं. ६०२० मिति २०५९।१०।८ को पत्रानुसार मालपोत कार्यालय, कलंकीबाट उक्त कि.नं. २६३ को जग्गा रोक्का राखी सो कार्यालयको प.सं. ९३५० मिति २०५९।१०।९ को पत्रबाट शुरू अदालतलाई जानकारीसमेत गराएको पाइन्छ । जग्गा मिच्नेको ९ नं. हेर्दा “कानूनबमोजिम रोक्का भएको जग्गा फुकुवा नभै आफ्नो हक पुग्ने भए पनि अर्कालाई केही व्यहोराले दिने र लिनेले पनि जानी जानी लिन हुँदैन । दिए लिएको भए बदर हुन्छ ।” भन्ने व्यवस्था भएको समेत देखिन्छ । अदालतको आदेशानुसार त्यसरी रोक्का रहेको जग्गालाई जग्गा मिच्नेको उक्त ९ नं. को विपरीत प्रतिवादीहरूले पारीत गरे गराएको कारणसमेतबाट विवादित लिखतहरू बदरभागी

देखिन आउँछ । तसर्थ र.नं. १२६६, १२६७ र १२६८ का विवादित राजीनामा लिखतहरूलाई बदर हुने ठहर्याइरइ शुरू काठमाडौँ जिल्ला अदालतको मिति २०६४।११।२९ मा गरेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुन्छ । पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।५।२९ को फैसला ।

हाम्रो दाता र विपक्षीको पिताबीच २०३४ सालभन्दा अगाडि नै अंशबण्डा भई आ-आफ्नो अंश भाग बुझिलिएको र हाम्रो दाताले मोही हकबाट प्राप्त गरेको अरू कसैको अंश हक नलाग्ने जग्गा राजीनामा गरी लिएको हो । दाताको एकलौटी हक लाग्ने जग्गा खरीद गरी लिएकोमा विपक्षीलाई मुद्दा गर्ने अ.बं. ८२ नं. ले हकदैया नै छैन । यस्तो जग्गाको हकमा लिखत बदर गर्ने गरी भएको फैसलामा न्यायिक मनको अभाव छ । अ.बं ७२ नं.बमोजिम छुट्टाछुट्टै लिखत र व्यक्ति विरुद्ध छुट्टाछुट्टै फिराद गर्नुपर्नेमा एउटै फिराद गरी सबै प्रतिवादीको राजीनामाको लिखतबदर माग गरेकोमा सो कानूनविपरीतको फिरादबाट कानूनी कारवाही हुन नसक्ने भनी फिराद खारेज गर्नुपर्नेमा सो कुरा स्पष्टरूपमा उठाउँदाउठाउँदै हेर्दै नहेरी स्पष्ट कानूनी व्यवस्थाको पूर्ण उल्लङ्घन हुने गरी केवल रोक्का रहेको जग्गा हस्तान्तरण गरेको भन्दै भएको फैसला अन्यायपूर्ण छ । अतः मुद्दा दोहोर्याई हेरी इन्साफ पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरू ज्ञानु महर्जन, सुकमाया गुरुङ, मिनु श्रेष्ठबाट परेको छुट्टाछुट्टै निवेदन ।

रोक्का रहेको जग्गा जग्गा मिच्नेको ९ नं. विपरीत पारीत गराएकोले बदर हुन्छ भनी पुनरावेदन अदालतले काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरेको कार्यबाट अ.बं. को ७२ नं. को कानूनको व्याख्यामा गम्भीर कानूनी त्रुटि भएको छ । विभिन्न व्यक्तिहरूलाई दिएको विभिन्न लिखतहरूलाई एउटै गोश्वाराको फिराद दिई त्यस्तो गैरकानूनी फिरादबाट इन्साफ

दिने गरी भएको फैसला सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नै.का.प. २०४४, नि.नं ३३००, अंक १२ द्वारा प्रतिपादित नजीर सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल छ । हकदैया नै नभएको विपक्षीको फिरादबाट निर्णय सुनी मलाई हराइएको शुरू अदालतको फैसलामा कानून र नजीरको गम्भीर त्रुटि हुँदा मुद्दा दोहोर्याई हेरी इन्साफ पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी लालबहादुर महर्जनको निवेदन जिकीर ।

यसै लगाउको निवेदन ०६६-सी-०५५१ को अंश चलन मुद्दामा आज यसै इजलासबाट मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भएको हुनाले यस मुद्दामा पनि न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) र (ख)बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।३।२३।४ को आदेश ।

नियमबमोजिम मुद्दा पेशीसूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री प्रेमबहादुर खड्का र विद्वान अधिवक्ता श्री पुरुषोत्तम ढुंगाना तथा प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बद्रिप्रसाद शर्माको साथै विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री राधेश्याम पराजुली र डिलहरी शर्माले आ-आफ्नो पक्षको तर्फबाट गर्नु भएको बहस जिकीरसमेत सुनियो ।

उल्लिखित बहस जिकीरलाई मनन गर्दै, पुनरावेदनपत्रसहितको मिसिल संलग्न प्रमाण कागजहरूको अध्ययन गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनले शुरू काठमाडौं जिल्ला अदालतको वादी दावीअनुसार लिखत बदर हुने गरी गरेको फैसला सदर गर्ने गरी गरेको फैसला मिलेको छ, छैन र प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ, सक्दैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

यसमा मेरोसमेत अंश भाग लाग्ने जग्गा अंश मुद्दामा रोक्का रहँदारहँदै विपक्षीहरूले राजीनामा लिखत पास गरी लिनु दिनु गरेको हुँदा सो विवादित लिखतमध्ये मेरो हक लाग्ने जग्गाको

भागजतिको लिखत बदर गरी पाऊँ भन्ने वादीको फिराद जिकीर रहेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरूको प्रतिउत्तर जिकीर हेर्दा प्रतिवादीबाट वादीले अंश पाउनु पर्ने होइन निजलाई मुद्दा गर्ने हकदैयासमेत नभएकोले फिराददावी खारेजभागी छ भन्ने देखिन्छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दाको लगाउमा रहेको यिनै पुनरावेदक/प्रतिवादी लालबहादुर महर्जन र प्रत्यर्थी/वादी यिनै उमेश महर्जन भएको ०६७-सी-०००१ को अंश चलन मुद्दामा वादी उमेश महर्जनले प्रतिवादी लालबहादुर महर्जनबाट दुई भागको एक भागबाट पाँच खण्डको एक खण्ड अंश पाउने ठहर्याइ शुरू काठमाडौं जिल्ला अदालतले गरेको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलालाई सदर हुने ठहर्याइ आजै यसै इजलासबाट फैसला भएको देखिन्छ । सो फैसलाको आधार कारणबाट यी पुनरावेदक प्रतिवादी लालबहादुर महर्जनले अन्य पुनरावेदक प्रतिवादीहरू ज्ञानु महर्जन, सुकमाया गुरुङ र मिनु श्रेष्ठलाई राजीनामा लिखत पास गरी हक हस्तान्तरण गरी दिएको जग्गाहरूमा यी प्रत्यर्थी वादी उमेश महर्जनको अंश हक रहे भएको देखिन्छ । यसरी निज वादीसमेतको अंश हक लाग्ने जग्गा निजको मञ्जुरीवेगार हक छाडी गरीदिएको देखिँदा त्यसरी हक छाडी दिँदा खडा भएका लिखतहरूलाई कानूनअनुरूप खडा भएको भनी भन्न मिलेन ।

३. यी कुराका अतिरिक्त अंश मुद्दा चल्दाचल्दै उक्त मुद्दामा रोक्का रहेको जग्गालाई कानूनबमोजिम फुकुवा नहुँदै यी पुनरावेदक प्रतिवादी लालबहादुर महर्जनले अन्य पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई र.नं. १२६६, १२६७ र १२६८ को लिखतबाट विक्री गरी हकहस्तान्तरण गरेको अवस्था देखिन्छ । यस सम्बन्धमा मुलुकी ऐन, जग्गा मिच्नेको ९ नं. मा भएको कानूनी व्यवस्था हेर्दा “कानूनबमोजिम रोक्का भएको जग्गा फुकुवा नभई आफ्नो हक पुग्ने भएपनि अर्कालाई केही

व्यहोराले दिने र लिनेले पनि जानी जानी लिन हुँदैन दिए लिएको भए बदर हुन्छ” भन्ने देखिन्छ । यसरी जग्गा मिच्नेको ९ नं. विपरीत पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले रोक्का रहेको जग्गालाई लिखत गरी पारीत गरे गराएको अवस्थासमेत देखिँदा उक्त विवादित र.नं १२६६, १२६७ र १२६८ का लिखितहरूले कानूनी मान्यता पाउने भन्न मिलेन ।

४. अतः उक्त विवादित राजीनामा लिखतहरूलाई बदर हुने ठहर्याइ शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतले गरेको फैसलालाई सदर हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।०५।२९।२ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०७० साल असार १९ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत :- बाबुराम सुवेदी

निर्णय नं.१०६९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
आदेशमिति : २०७०।९।२९।१९

०७०-WO-०३२६

विषय : उत्प्रेषणसमेत ।

रिट निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ३२ बस्ने
विकास लकाई खड्कासमेत
विरूद्ध

विपक्षी : सम्माननीय अध्यक्ष, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत

- अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताअन्तर्गत व्यक्तिले आफूलाई लागेको कुरा व्यक्त गर्न पाउनुपर्दछ र त्यसलाई व्यक्त गर्ने माध्यमहरूको व्यवस्था निर्बाधरूपमा उपलब्ध पनि हुनुपर्दछ । आफूलाई मन लागेको कुरा व्यक्त गर्ने कुराअन्तर्गत व्यक्त गर्न नचाहेका कुरा व्यक्त नगर्ने अधिकार पनि समेटिएको हुन्छ । आफ्नो चयन वा रोजाइ व्यक्त गर्ने कुनै प्रयोजनको लागि कुनै प्रक्रिया गरिन्छ भने सो स्वीकार वा इन्कार गर्ने अधिकार पनि व्यक्तिको हुन्छ । यही विचार अभिव्यक्तिको सार्वभौम मान्यताभित्र प्रजातन्त्रको पनि गुणस्तर र औचित्य अनुप्राणित भइरहेको हुने ।

(प्रकरण नं.५)

- अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताअन्तर्गत जसरी बोल्ने अधिकार (Right to speak) हुन्छ चुप लाग्न पाउने अधिकार (Right

to silence) पनि त्यसैमा नीहित हुन्छ । ठीक त्यसै प्रकारले मत दिन पाउने अधिकार (Right to Vote) अन्तर्गत मत नदिने वा उम्मेदवारलाई आफ्नो मत दिन्न भन्ने अधिकार (Right not to vote) पनि पर्दैन भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

- विद्यमान उम्मेदवारहरू वा विकल्पहरू अग्राह्य भएमा त्यो नहुटाइकन स्वीकार गर्न लगाउनुले कमसल विकल्प रोज्न बाध्य गरेको जस्तो हुन्छ । प्रजातन्त्रको आवरणमा 'सबै कमसलमध्ये कम कमसल' रोज्ने प्रणालीको चीरकालसम्म स्थापना गर्न आवश्यक छैन । त्यसैले अनेक व्यावहारिक कठिनाईको अतिरिक्त आफूले हृदयदेखि रोजेको विकल्प खोज्ने र दिइएका विकल्प इन्कार गर्न जनताको अन्तर्नीहित अधिकारको सम्मान गर्नका लागि आवश्यक परेको खण्डमा मतदाताले उम्मेदवारहरूमध्ये कसैलाई पनि मत दिन्न भनी आफ्नो असहमति प्रकट गर्ने ठाउँ दिनुको औचित्य स्पष्टरूपमा बुझ्न सकिने ।

(प्रकरण नं. १६)

- जबसम्म जनताले मतमार्फत आफ्नो इच्छा व्यक्त गर्न पाउने अवस्था सिर्जना हुँदैन तबसम्म मतदान गर्ने अधिकार जनतामा नीहित हुनु वा नहुनुले कुनै तात्त्विक महत्त्व राख्दैन र निर्वाचनको परिणाममा जनताको इच्छा पूर्णरूपले प्रतिविम्बित पनि हुँदैन । जनताको मतदान गर्ने अधिकारलाई मूर्त र पूर्णरूप दिनका लागि उनीहरूलाई आफ्नो इच्छाअनुसारको मतदान गर्ने अवसर पनि दिनुपर्दछ । यस अर्थमा Right to Vote अन्तर्गत Right to opportunity to Vote पनि अन्तर्नीहित रहेको मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. १९)

- प्रजातन्त्रमा कुनै व्यक्तिले कुनै

उम्मेदवारलाई मतदान नगर्नु र कुनै पनि उम्मेदवार मन नपराएमा मतदान गर्न नै नजानुले ल्याउने निर्वाचनको परिणाममा ठूलो फरक पर्ने हुनाले मतदान गर्दा कायम रहेका उम्मेदवारहरू कोही पनि स्वीकार्य नदेखिएमा मतदाताले त्यस्तो मत पनि व्यक्त गर्ने ठाउँ दिएर उम्मेदवारहरूको सर्वोत्तम प्रतिस्पर्धात्मक अवस्था सिर्जना गर्ने र जनताले आत्मनिर्णय गर्ने अधिकारअनुरूप शासनमा सहभागिता जनाउन तथा वाञ्छित नियन्त्रण एवं निर्देशन गर्ने प्रयोजनको लागि विद्यमान उम्मेदवारहरूलाई समग्रमा इन्कार गर्नुपर्ने देखेमा सो गर्नसक्रे मत अभिव्यक्त गर्ने ठाउँ दिनु पनि लोकतान्त्रिक निर्वाचनको लागि आवश्यक र उचित देखिने ।

(प्रकरण नं. २२)

- कायम भएका उम्मेदवारहरूप्रति असन्तुष्टि भएमा तिनलाई अस्वीकार गर्ने अधिकार जबसम्म जनतामा हुँदैन तबसम्म सरकारमा जनताको प्रतिनिधित्व भएको मात्र सकिँदैन र यस्तो सरकार साँचो अर्थमा वैधानिक सरकार (Legitimate Government) को रूपमा अस्तित्ववान् भएको नमानिने ।

- राजनीतिक दलले उठाएका उम्मेदवारलाई छनौट गर्न पाउने अधिकार (Right to Select) नागरिकमा हुन्छ भने तिनलाई अस्वीकार गर्न पाउने अधिकार (Right to Reject) पनि त्यसमा नीहित हुने ।

(प्रकरण नं. ३१)

- मतदान गर्न नगएको विषयका सम्बन्धमा नागरिकको गोपनीयताको अधिकार (Right to secrecy) को रक्षार्थ उम्मेदवारलाई मन नपराएको कारण मतदान गर्न नजाने अवस्था नै सिर्जना हुन नदिनका लागि पनि मतपत्रमा 'माथिका

कुनै पनि उम्मेदवारलाई मत दिन्न' भन्ने व्यवस्था गर्नु आवश्यक हुने ।

(प्रकरण नं.३५)

निवेदकतर्फबाट : विद्वान अधिवक्ताद्वय भाइराजा राई र भद्रप्रसाद नेपाल

विपक्षीतर्फबाट :

अवलम्बित नजीर :

- नेकाप २०६८ वैशाख, नि.नं. ५८३, पृष्ठ २७
- नेकाप २०६२ भदौ, नि.नं. ७५४१, पृष्ठ ५९३

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २८, धारा ३३(क), धारा १२९(१), १२९(४),
- संविधानसभा सदस्य निर्वाचन अध्यादेश, २०७०,
- स्थानीय निकाय (निर्वाचन कार्यविधि) ऐन, २०४८

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :

वर्तमान निर्वाचन प्रणालीमा मतदाताले सकारात्मक भोट (Yes Vote) को मात्र अभ्यास गर्दै आएकोमा आफूले मतदान बहिष्कार नगरी मतदानमा सहभागी हुन चाहेको भए पनि मतदान गर्न लायकको एउटै उम्मेदवार छैनन्, त्यसैले कोही पनि उम्मेदवार ठीक छैनन् भन्ने मत जाहेर गर्न चाहने विकल्पमा मतदान गर्न पाउने नकारात्मक वा ऋणात्मक मत (Negative Vote) प्रयोग गरी उम्मेदवार स्वीकार नगर्ने वा उम्मेदवारीमै असन्तुष्टि जनाउन वा अस्वीकार गर्न

पाउने मताधिकार (Right to reject) पनि मतपत्रमा रहने अवधारणाअन्तर्गत सोही विकल्पको कोठा (Column) मा मतदान गर्न पाउने व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय छ ।

तसर्थ, निर्वाचन आयोगले हालसम्म सम्पन्न गर्दै आएको निर्वाचनमा अभ्यासमा ल्याइएको मतपत्रमा Right to reject को मताधिकार प्रयोग गर्न नपाउने गरी गरिएको मतदान प्रणालीले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रस्तावना, सोही संविधानको धारा २, १२, १३, १३२, नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ३, मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रको धारा १९, २१(३) र नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को धारा १ विपरीतसमेत रहे भएबाट निर्वाचन आयोगले मिति २०७०।८।४ गतेका दिन सम्पन्न गराउन लागेको निर्वाचनमा प्रयोग हुने मतपत्रमा Right to reject को मत खसाल्ने व्यवस्था नगरी मतपत्र छपाउने कार्य गरेको हुँदा उक्त मतपत्र छापने निर्वाचन आयोगको निर्णय र मतपत्रलाई अमान्य र बदर घोषित गरी उक्त मतपत्र छापने कार्य नगर्नु नगराउनु भन्ने विपक्षीका नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ । साथै प्रस्तुत विषयमा सार्वजनिक हक र सरोकारसमेत समावेश भएको हुँदा मङ्सिर ४ गते हुने संविधानसभा तथा सोपछि हुने सबै निर्वाचनहरूमा Right to reject को मताधिकारलाई मतपत्रमा स्थान दिन परमादेशलगायत उपयुक्त आज्ञा आदेश पूर्जासमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०७०।७।१० गतेको रिट निवेदनपत्र ।

निवेदकले अन्तरिम आदेशको माग गरेतर्फ विचार गर्दा दुवै पक्ष विपक्षको जिकीर सुनी यकीन गर्नुपर्ने देखिँदा छलफलको निम्ति विपक्षीहरूलाई सूचना दिई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।७।११ को आदेश ।

नेपालको अन्तरिम संविधान तथा प्रचलित

निर्वाचनसम्बन्धी कानूनमा Negative Vote को कुनै व्यवस्था रहेको छैन । संविधान तथा कानूनमा व्यवस्था नभएको विषयमा आयोगले Negative Vote दिने गरी व्यवस्था गर्न वा मतपत्र तयार गर्न मिल्ने हुँदैन । निर्वाचन प्रणाली र सोको मतपत्र के कस्तो गर्ने भन्ने विषय राज्यको नीतिगत विषय भएको र सो गर्ने कार्य निर्वाचन आयोगको नभई व्यवस्थापिका संसदको हो । यसका लागि आवश्यक पर्ने संविधान संशोधन, ऐन कानूनको व्यवस्था राज्यका अन्य निकायहरू व्यवस्थापिका र कार्यपालिकाले गरिदिनुपर्ने हुन्छ । त्यसका साथै निर्वाचनको व्यवस्थापकीय, नीतिगत तथा आर्थिक र जनशक्ति व्यवस्थापनसमेत नेपाल सरकारको सहयोगमा हुने गर्दछ । यी सम्पूर्ण कार्य भइसकेपछि निर्वाचन प्रक्रियालाई आयोगले अगाडि बढाउने र निर्वाचन चक्रबमोजिमका विभिन्न क्रियाकलापहरूलाई कार्यतालिका बनाई अगाडि बढ्ने अवस्था रहन्छ । साथै संविधान तथा अन्य कानूनले तोकेको कार्य सम्पन्न गर्न आयोगले आफ्नो छुट्टै कार्यतालिका बनाएको छ, जुन सार्वजनिक भइसकेको छ । २०७०।८।४ को संविधानसभा सदस्य निर्वाचन सम्पन्न गर्न मतपत्र उत्पादन गरी निर्वाचन क्षेत्रहरूमा पठाउनेसम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य सम्पन्न भइसकेको अवस्था विद्यमान भएकोले पुनः मतपत्रमा Right to reject को थप Column राख्न सकिने अवस्था छैन ।

संविधानसभा सदस्य निर्वाचन, २०७० बाहेकका पछि हुने निर्वाचनको हकमा आवश्यक संवैधानिक, कानूनी व्यवस्थाका साथै अन्य आधारहरू तर्जुमा भई निर्वाचन आयोगलाई जिम्मेवारी सुम्पेको अवस्थामा Right to reject को अधिकार कार्यान्वयन गर्न सक्षम तुल्याइएमा सोको कार्यान्वयन गर्न निर्वाचन आयोग त्यसतर्फ सकारात्मक नै रहेको छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११८(४) ले संविधानसभाको निर्वाचन प्रक्रिया प्रारम्भ भएपछि

निर्वाचन अवरूद्ध हुने गरी कुनै अदालतमा प्रश्न उठाउन नपाउने उल्लेख गरेकोसमेत प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोरा भएको निर्वाचन आयोगको मिति २०७०।७।२४ को लिखित जवाफ ।

मुलुकले के कस्तो निर्वाचन प्रणाली अवलम्बन गर्ने भन्ने विषय प्रत्येक देशको संविधान तथा अन्य कानूनद्वारा निर्धारित गरेको हुन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ अनुसार नेपालले मिश्रित निर्वाचन प्रणाली अवलम्बन गरेको छ र संविधानको भावना र मर्मअनुरूप निर्वाचनसम्बन्धी विभिन्न कानून निर्माण भई कार्यान्वयनमा रहेका छन् । संविधान र अन्य कानूनबमोजिम प्रत्येक नागरिकले मन परेको आफ्नो उम्मेदवारलाई मतदान गर्न वा कुनै पनि उम्मेदवारलाई मतदान नगर्न स्वतन्त्र छन् । जहाँसम्म मतपत्रमा Right to reject को व्यवस्था नभएको भन्ने जिकीर छ, संविधानले Right to reject को व्यवस्था नगरेको र निर्वाचनसम्बन्धी कानून संविधानअनुरूप नै भएको हुँदा निवेदन दावी संविधानसम्मत नभएकोले खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोरा भएको कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको मिति २०७०।७।२६ को लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद् वा मन्त्रिपरिषद्का अध्यक्षले गरेको के कस्तो काम कारवाहीका कारण रिट निवेदक वा नेपाली नागरिकको संविधान वा कानूनप्रदत्त अधिकारमाथि आघात परेको हो वा पर्ने सम्भावना रहेको भनी स्पष्ट दावी र सो दावीलाई पुष्टि गर्ने आधार कारणसहित रिट निवेदन दायर गर्न सकेको अवस्था नदेखिएको र स्पष्ट कारणबिना गोश्वारारूपले मन्त्रिपरिषद्का अध्यक्षलाई विपक्षी बनाई दिइएको रिट निवेदन प्रथम दृष्टिमा नै प्रयोजनहीन छ ।

आफूले चुनेका प्रतिनिधिहरूमाफत संविधान बनाउन पाउने नेपाली जनताको

सार्वभौम अधिकारलाई प्रयोगमा ल्याउन नेपाल सरकारले २०७० साल मङ्सिर ४ गते संविधानसभाको निर्वाचन हुने गरी मिति घोषणा गर्दै उक्त निर्वाचनलाई स्वतन्त्र, निष्पक्ष र भयरहित वातावरणमा सम्पन्न गर्नको लागि आफ्नो प्रमुख ध्यान केन्द्रित गरी काम कारवाही गर्दै आएको छ । जहाँसम्म २०७० साल मङ्सिर ४ मा हुन गइरहेको संविधानसभाको निर्वाचनमा उम्मेदवार स्वीकार नगर्ने वा ऋणात्मक मत दिन पाउने गरी Right to reject को व्यवस्थासहितको मतपत्र प्रयोगमा ल्याउनु पर्ने रिट निवेदकले दावी लिनु भएको छ, तत्सम्बन्धमा संविधानसभा सदस्य निर्वाचन अध्यादेश, २०७० एवं संविधानसभा सदस्य निर्वाचन नियमावली, २०७० लगायतका निर्वाचनसम्बन्धी प्रचलित कानूनहरूमा रिट निवेदकले माग गरेजस्तो Right to reject को व्यवस्थासहित मतपत्र प्रयोगमा ल्याउन सकिने गरी प्रष्ट कानूनी व्यवस्था भएको देखिँदैन । यस स्थितिमा रिट निवेदकको माग तत्काल सम्बोधन गर्न सम्भव नभएको र यो विषय कानूनद्वारा नै निरोपण हुनुपर्ने प्रकृतिको भएकोले निवेदकको मागबमोजिम आसन्न संविधानसभाको निर्वाचनलाई असर पर्ने गरी सम्मानित अदालतबाट आदेश जारी गर्नुपर्ने आधार र कारण रहँदैन । साथै संविधानसभा सदस्य निर्वाचन अध्यादेश, २०७० को दफा ३५(२) मा मतपत्रसम्बन्धी अन्य व्यवस्था निर्वाचन आयोगले तोकेबमोजिम हुनेछ भनी व्यवस्था गरिएकोले प्रचलित कानूनको अधीनमा रही के कस्तो प्रकृतिको मतपत्र प्रयोगमा ल्याउने भन्ने सम्बन्धमा स्वतन्त्र संवैधानिक निकायको रूपमा रहेको निर्वाचन आयोगलाई अधिकार रहेको हुँदा मन्त्रपरिषद्का अध्यक्षसमेतलाई यस विषयमा विपक्षी बनाउनु पर्ने प्रयोजन नै नरहेकोले रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्नेसमेत व्यहोरा भएको मन्त्रपरिषद् अध्यक्ष एवं नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयको मिति २०७०।७।२९ को लिखित

जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशीसूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री भाइराजा राई र श्री भद्रप्रसाद नेपालले नेपालको निर्वाचन पद्धतिमा मन नपर्ने उम्मेदवारलाई जनताले मत दिन इन्कार गर्न पाउने मतपत्रमा इङ्गीत गर्ने व्यवस्था नभएको हुँदा सार्वभौमसत्ता नेपाली जनताहरूमा नभई राजनीतिक दलहरूमा हस्तान्तरित हुन पुगेको, जनताले आफ्नो प्रतिनिधि छनौट गर्ने अधिकारमा संकुचन भएको, जनताको वास्तविक अभिमत प्रकट हुनमा रोक लगाइएको हुँदा मतपत्रमा सबै उम्मेदवारलाई अस्वीकार गर्न पाउने विकल्पको व्यवस्था गरिपाउन विपक्षीहरूका नाममा आदेश गरिपाउँ, भन्नेसमेत व्यहोरा भएको बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उल्लिखित तथ्य रहेको प्रस्तुत विषयमा निवेदन अन्तरिम आदेशको लागि पेश भएको भए तापनि लिखित जवाफ परिसकेको देखिँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४९ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश (४) अनुसार अन्तिम आदेश गर्न मिल्ने नै हुँदा यस इजलासबाट निम्न प्रश्नहरूमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो :-

- (क) निर्वाचनको मतपत्रमा 'माथिका कुनै पनि उम्मेदवारलाई मत दिन्न' भन्ने कोठा (Column) रही सोमा आफ्नो अभिमत जनाउन पाउने हक मतदातालाई हुने हो होइन ?
- (ख) निर्वाचनमा कुनै पनि उम्मेदवारलाई मत दिन नचाहेमा मतपत्रमा 'माथिका कुनै पनि उम्मेदवारलाई मत दिन्न' भन्ने विकल्पको व्यवस्था हुन पर्ने हो भने मतपत्रमा त्यस्तो कोठा राख्न निर्वाचन आयोग आफैँ सक्षम छ वा सो गर्न त्यससम्बन्धी छुट्टै कानूनी व्यवस्थाको आवश्यकता पनि छ ?
- (ग) मतपत्रमा 'माथिका कुनै पनि उम्मेदवारलाई

मत दिन्न भन्ने व्यवस्था हुन पर्ने हो भने सोको नीतिगत तथा कानूनी विषयको सम्बोधन हुन निवेदकको मागबमोजिम विपक्षीहरूका नाममा के कस्तो आदेश जारी गर्नुपर्ने हो ?

२. प्रथम प्रश्नतर्फ विचार गर्दा मुख्यतः नागरिकलाई देशमा हुने निर्वाचनमा उम्मेदवारहरूप्रति असन्तुष्टि व्यक्त गर्ने 'अधिकार' हुन्छ वा हुँदैन भन्ने विषयमा नै निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो । यस सन्दर्भमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को उपधारा ३ को खण्ड (क) ले प्रत्येक नागरिकलाई विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति गरेको देखिन्छ । यसै गरी धारा ६३ को उपधारा (७) ले "...अठार वर्ष उमेर पूरा भएका प्रत्येक नेपाली नागरिकलाई कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम मतदान गर्ने अधिकार हुनेछ" भनी उल्लेख गरेको छ । धारा ६३ को "कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम" भन्ने वाक्यांश अनुसार संविधानसभा सदस्य निर्वाचन अध्यादेश, २०७० को दफा ३९(४) एवं स्थानीय निकाय (निर्वाचन कार्यविधि) ऐन, २०४८ को दफा ३६(३) को व्यवस्था दृष्टिगत गर्दा नागरिकलाई राजनीतिक दलले मनोनयन गरेका वा स्वतन्त्र उम्मेदवारहरूमध्ये कुनै एकलाई मत दिनबाहेक अन्य वैकल्पिक व्यवस्था गरेको पाइँदैन । यसरी संविधानले विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा मतदान गर्ने अधिकारको प्रत्याभूति गरेको अवस्थामा नागरिकलाई उम्मेदवारहरूप्रति असन्तुष्टि वा अस्वीकार गर्ने अधिकार रहन्छ वा रहँदैन भन्ने सन्दर्भमा विचार गर्दा यसको सैद्धान्तिक आधार एवं पृष्ठभूमिबारे चर्चा गर्नु सान्दर्भिक हुन आउँदछ ।

३. माथि उल्लेख भएबमोजिम मतदान गर्न पाउने अधिकार (Right to Vote) लाई संविधानमा नै व्यवस्था गरिएको हुँदा हाम्रो देशमा यस अधिकारलाई संवैधानिक हक

(Constitutional Right) को रूपमा मान्यता दिएको पाइन्छ । यो अधिकार विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताअन्तर्गत निःसृत हुने हुँदा यो उक्त स्वतन्त्रताकै एक अभिन्न अङ्ग (Facet) को रूपमा रहेको हुन्छ । तसर्थ नागरिकले मतपत्रमार्फत आफ्नो विचार अभिव्यक्त गर्न पाउने हुनाले मतदान गर्न पाउने यस अधिकारको विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतासँग अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहन्छ । वास्तवमा विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता व्यक्तिको निजी जीवनको मात्र अपरिहार्य विषयवस्तु नभएर समग्र समाज तथा राष्ट्रकै लागि विभिन्न नीति निर्माण प्रक्रियामा जनताको सहभागिताको निम्ति पनि आवश्यक हुन्छ । प्रजातान्त्रिक शासनमा जनताको सहभागिताको लागि विविध विषयमा जनताको अभिमतको सर्वेक्षण गर्न, जनताको इच्छा एवं राय बुझ्न, जनमत संग्रह गर्न मात्र नभएर सरकारको नीति, नियम एवं कानून निर्माण कार्यमा समेत जनताको इच्छा अभिव्यक्त हुनुपर्ने मान्यता रहिआएको छ । तसर्थ यस्तो अवस्थामा पनि नागरिकलाई विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति गर्न आवश्यक ठानिन्छ ।

४. शासनमा जनताको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने सशक्त माध्यम भनेकै आफ्नो विचार अभिव्यक्त गर्ने अधिकार र सो अधिकार प्रयोग गर्ने माध्यम र शैली हो । कुनै देशमा प्रजातन्त्रको कस्तो प्रयोग भएको छ भन्ने कुरा जाँच्ने माध्यम भनेकै त्यहाँका जनताले प्राप्त गरेको अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको सैद्धान्तिक र व्यावहारिक रूप हो भनेमा फरक पर्दैन । जनताको अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता व्यक्त गर्ने माध्यमहरू (Channels) अवरूद्ध वा कम प्रभावकारी छन् भने वा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता निर्वाधरूपले उपयोग गर्ने अवस्था छैन भने वा त्यो पूर्णरूपमा प्रकट हुने अवस्था नभै नियोजित प्रकृतिको मात्रै देखिन्छ भने प्रजातन्त्र आफ्नो आदर्शअनुकूल मुखरित भएको होला भनी विश्वास गर्ने आधार कमै मात्र देखा

पर्दछ ।

५. अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताअन्तर्गत व्यक्तिले आफूलाई लागेको कुरा व्यक्त गर्न पाउनुपर्दछ र त्यसलाई व्यक्त गर्ने माध्यमहरूको व्यवस्था निर्वाधरूपमा उपलब्ध पनि हुनुपर्दछ । आफूलाई मन लागेको कुरा व्यक्त गर्ने कुराअन्तर्गत व्यक्त गर्न नचाहेका कुरा व्यक्त नगर्ने अधिकार पनि समेटिएको हुन्छ । आफ्नो चयन वा रोजाइ व्यक्त गर्ने कुनै प्रयोजनको लागि कुनै प्रक्रिया गरिन्छ भने सो स्वीकार वा इन्कार गर्ने अधिकार पनि व्यक्तिको हुन्छ । यही विचार अभिव्यक्तिको सार्वभौम मान्यताभिन्न प्रजातन्त्रको पनि गुणस्तर र औचित्य अनुप्राणित भइरहेको हुन्छ ।

६. तसर्थ, अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताले सकारात्मक अधिकारलाई मात्र समेट्दैन बरु अभिव्यक्ति नदिने स्वतन्त्रता अर्थात् नकारात्मक विषयलाई समेत समेट्दछ । भारतीय सर्वोच्च अदालतले एक मुद्दा (*Jehovah's Witnesses' case, 1986, 3SCC 615*) मा गरेको निर्णयलाई यस सन्दर्भमा उल्लेख गर्न प्रासङ्गिक हुन्छ । उक्त मुद्दामा राष्ट्रिय गीतमा आस्था नराख्ने विद्यालयका बच्चालाई अरू बच्चाहरूले गीत गाइरहेको बेला आफ्नो आस्थाअनुसार चुप लाग्ने अधिकार हुन्छ र यस्तो अधिकार पनि अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताअन्तर्गत पर्दछ भनी व्याख्या गरेको थियो । तसर्थ, अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताअन्तर्गत जसरी बोल्ने अधिकार (Right to speak) हुन्छ चुप लाग्न पाउने अधिकार (Right to silence) पनि त्यसैमा नीहित हुन्छ । ठीक त्यसैप्रकारले मत दिन पाउने अधिकार (Right to Vote) अन्तर्गत मत नदिने वा उम्मेद्वारलाई आफ्नो मत दिन्न भन्ने अधिकार (Right not to vote) पनि पर्दैन भन्न मिल्दैन ।

७. जनतालाई विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता दिनुपर्ने कारण के हो अर्थात् अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको सार (Essence of

freedom of opinion and expression) के हो भन्ने सन्दर्भमा ब्रिटिश दार्शनिक जोन स्टुवार्ट मील (John Stuart Mill) को भनाइ अहिलेको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण र सान्दर्भिक छ भन्नु अत्युक्ति नहोला । उनको भनाइअनुसार 'समाजमा बहुमतको मात्र नभएर अल्पमतमा भएका व्यक्तिहरूको विचारलाई पनि त्यत्तिकै महत्त्वका साथ लिनुपर्दछ किनकि त्यस्तो अल्पमत राख्ने व्यक्तिहरूको विचार बहुमतको विचारभन्दा उत्कृष्ट र फलदायी साबित हुन सक्दछ । यदि यस्तो भएन भने पनि अल्पमत राख्ने त्यस्ता व्यक्तिहरूको विचारसँग बहुमतको विचारको अन्तरक्रियाबाट राम्रो र अझ बढी परिष्कृत विचारको सिर्जना हुन सक्दछ । यस्ता विचारहरूले त्यतिबेलासम्म समाजमा स्थान पाउनुपर्दछ जतिबेलासम्म त्यसले समाजका अन्य कुनै व्यक्तिलाई हानि पुग्दैन ।' यी विद्वानको उक्त भनाइ वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा पनि त्यत्ति नै सान्दर्भिक, विचारणीय र मननीय छ । बहुदलीय राजनीतिक प्रणाली अपनाएको हाम्रो जस्तो देशमा निर्णय प्रक्रियामा बहुमतीय प्रणाली अवलम्बन गर्ने परिपाटी भएको र सबै अवस्थामा नागरिकको सबै मतलाई राज्यबाट सम्बोधन गर्न सम्भव हुने नभए तापनि नागरिकको मतको महत्त्वलाई नकार्न सकिँदैन । तसर्थ समाजका हरेक नागरिकले पाएको विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताअन्तर्गत आफ्नो मत व्यक्त गर्न पाउने हकको अति महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको कुरामा दुई मत हुन सक्दैन ।

८. अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा यस अधिकारको स्थान कस्तोरूपमा रहेको छ भन्ने उल्लेख गर्नु यहाँ सान्दर्भिक हुन आउँदछ । मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा १९ ले हरेक व्यक्तिलाई विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता (Freedom of opinion or expression) प्रदान गरेको छ । यसैगरी धारा २१(३) मा निर्वाचनमार्फत् व्यक्त हुने जनताको इच्छा (Will) नै सरकारको आधिकारिकताको आधार हुने भनी

उल्लेख गरिएको छ ।^१

९. यसबाहेक नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ (ICCPR) को धारा १९(२) मा हरेक व्यक्तिलाई अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता हुनेछ, जसअन्तर्गत सबै किसिमको जानकारी वा विचारलाई खोज्न, प्राप्त गर्न वा अभिव्यक्त गर्ने अधिकार हुन्छ, भनी उल्लेख भएको छ ।^२ यसैगरी धारा २५ मा हरेक नागरिकलाई सार्वजनिक चासोको विषयमा आफैं वा स्वतन्त्ररूपले छनौट गरिएका आफ्ना प्रतिनिधिमाफत भाग लिन एवं बालिग मताधिकारको प्रयोग गरी आफ्नो इच्छाको स्वतन्त्र अभिव्यक्तिको प्रत्याभूति गर्ने स्वच्छ आवधिक निर्वाचनहरूमा मतदान गर्नबाट बञ्चित नगरिने भनी उल्लेख भएको छ ।^३

१०. ICCPR को यस व्यवस्थालाई संयुक्त राष्ट्र संघीय मानव अधिकार समितिको सन्ताउन्नाँ सेसनले १२ जुलाई १९९६ मा एक टिप्पणी गरी यसको व्याख्या गरेको थियो । धारा २५ को यस व्याख्याको केही अंश यहाँ उद्धृत गर्नु सान्दर्भिक हुन आउँदछ । यस व्याख्याअनुसार धारा २५ ले हरेक नागरिकलाई सार्वजनिक चासोको विषयमा सहभागी हुने

र मतदान गर्ने अधिकारलाई सुरक्षित गरेको छ । जुनसुकै स्वरूपको संविधान वा सरकारको विद्यमानता भए तापनि राज्यले विधायिकी वा अरू आवश्यक प्रक्रिया अवलम्बन गरी नागरिकको यस अधिकारको प्रयोगमा प्रभावकारी अवसरको सुनिश्चितता प्रदान गर्नुपर्दछ । धारा २५ जनताको सहमतिमा बन्ने प्रजातान्त्रिक सरकारको मूलतत्त्वमा आधारित छ भनी उल्लेख भएको छ ।^४ उक्त टिप्पणीको बुँदा नं. ९ मा समय समयमा हुने आवधिक निर्वाचनले सरकारको निरन्तरताको सुनिश्चितता गर्दछ जुन मतदाताको इच्छाको स्वतन्त्र अभिव्यक्तिमा आधारित हुनुपर्दछ भनी उल्लेख गरिएको छ ।^५ यसैगरी बुँदा नं. १९ मा भनिएको छ – मतदाताको मताधिकारको प्रभावकारी प्रयोग गरिने कानूनी संरचनाअनुसार आवधिक निर्वाचन स्वतन्त्र र निष्पक्षरूपमा सम्पन्न हुनुपर्दछ । जुन नागरिकलाई मतदान गर्ने अधिकार हुन्छ, निजलाई कुनै दबाव र प्रभावबिना कुनै पनि उम्मेदवारको पक्ष वा विपक्षमा स्वतन्त्ररूपले मतदान गर्ने अधिकार पनि हुन्छ । मतदाताले आफ्नो विचार स्वतन्त्ररूपले राख्न पाउने हुनुपर्दछ ।^६ उक्त टिप्पणीको बुँदा नं. २२ ले राज्यमा अपनाइएको निर्वाचन प्रणालीले मतदाताको

१. Article 21(3): "The will of the people shall be the basis of the authority of government; this will shall be expressed in periodic and genuine election which shall be by universal and equal suffrage and shall be held by secret vote or by equivalent free voting procedures."

२. Article 19(2): "Everyone shall have the right to freedom of expression; this right shall include freedom to seek, receive and impart information and ideas of all kinds..."

३. Article 25: "Every citizen shall have the right and the opportunity, without any of the distinctions mentioned in article 2 and without unreasonable restrictions:

a. To take part in the conduct of the public affairs, directly or through free chosen representatives;
b. To vote and to be elected at genuine periodic elections which shall be by universal and equal suffrage and shall be held by secret ballot, guaranteeing the free expression of the will of the electors..."

४. "1. Article 25 of the Covenant recognizes and protects the right of every citizen to take part in the conduct of public affairs, the right to vote and to be elected and the right to have access to public service. Whatever form of constitution of government is in force, the Covenant requires States to adopt such legislative and other measures as may be necessary to ensure that citizens have an effective opportunity to enjoy the rights it protects. Article 25 lies at the core of democratic government based on the consent of the people and in conformity with the principles of the Covenant."

५. "9. Paragraph (b) of article 25 sets out specific provisions dealing with the right of citizens to take part in the conduct of public affairs as voters or as candidates for election. Genuine periodic elections in accordance with paragraph (b) are essential to ensure the accountability of representatives for the exercise of the legislative or executive powers vested in them. Such elections must be held at intervals which are not unduly long and which ensure that the authority of government continues to be based on the free expression of the will of electors. The rights and obligations provided for in paragraph (b) should be guaranteed by law."

६. "19. In conformity with paragraph (b), elections must be conducted fairly and freely on a periodic basis within a framework of laws guaranteeing the effective exercise of voting rights. Persons entitled to vote must be free to vote for any candidate for election and for or against any proposal submitted to referendum or plebiscite and free to support or to oppose government, without undue influence or coercion of any kind which may distort or inhibit the free expression of the elector's will. Voters should be able to form opinions independently, free of violence or threat of violence, compulsion, inducement of manipulative interference of any kind. Reasonable limitations on campaign expenditure may be justified where this is necessary to ensure that the free choice of voters is not undermined or the democratic process distorted by the disproportionate expenditure on behalf of any candidate or party. The result of genuine elections should be respected and implemented..."

इच्छालाई कसरी स्वतन्त्ररूपले अभिव्यक्त गरेको छ र यसलाई कसरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ, साथै सबै नागरिकको मतदानको अधिकारलाई कसरी आफ्ना कानूनी संरचनामा वास्तविकरूपमा रूपान्तरण गरिएको छ भन्ने कुराको जानकारी राज्यले आफ्नो प्रतिवेदनमा दिनुपर्ने कुराको उल्लेख गरेको छ ।^७

११. मानव अधिकार समितिबाट भएको ICCPR को धारा २५ को व्याख्याको यो आंशिक अंशलाई हेर्ने हो भने निर्वाचन स्वच्छ र निष्पक्ष हुनुपर्ने, हरेक नागरिकलाई आफ्नो मत व्यक्त गर्नको लागि अवसर दिनुपर्ने, नागरिकले मत दिँदा प्रत्यक्ष वा परोक्ष कुनै पनि प्रकारको प्रभावमा पारी निजउपर कुनै विचारधारा थोपार्न नपाइने, नागरिकको मताधिकारको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुनुपर्ने, सरकार जनताको इच्छाअनुसारको हुनुपर्ने आदि सारभूत तत्त्वलाई समावेश गरेको पाइन्छ । नेपालसमेत सदस्य राष्ट्र रहेको यस प्रतिज्ञापत्रको प्रावधानलाई क्षेत्रीयरूपमा रहेका अन्य अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि तथा बडापत्रहरूमा पनि आत्मसात् गरेको पाइन्छ । African Charter on Human and peoples' Rights, 1981 को धारा ९(२) र १३(१), American Convention on Human Rights, 1969 को धारा १३(१) र २३(१) तथा European Convention for the Protection of the Human Rights and Fundamental Freedoms, 1950 को धारा १०(१) मा व्यक्तिको विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा मतदान गर्ने अधिकारको प्रत्याभूति गरेको पाइन्छ । यसैगरी अन्तरव्यवस्थापिका परिषद् (Inter Parliamentary Council) को Declaration on criteria for Free And

Fair Election, 1994 को धारा ३ ले राजनीतिक विचारलाई बिना हस्तक्षेप स्वतन्त्ररूपमा राख्न एवं सूचित छनौटको अधिकारकोसमेत प्रत्याभूत गरेको पाइन्छ ।^८

१२. अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा मान्यताप्राप्त यी अभिलेखले नागरिकमाथि सरकारले शासन गर्न पाउने आधारको रूपमा अन्य कुराको अतिरिक्त जनताको 'इच्छा' लाई पनि लिएको देखिन्छ । यस्तो इच्छा व्यक्त गर्ने माध्यम बालिग मताधिकार (Universal Suffrage) हो जसको आधारमा राष्ट्रिय कानूनमा नागरिकलाई मतदान गर्न पाउने अधिकारको प्रत्याभूति गरिएको हुन्छ । भारतीय सर्वोच्च अदालतले Lily Thomas Vs. Speaker, Lok Sabha (1993,4 SCC 234) को मुद्दामा जनताको इच्छा उजागर गर्ने माध्यम उनीहरूको मत नै हुने कुरा उल्लेख गरेको छ ।^९

१३. प्रजातान्त्रिक शासन व्यवस्थाको आधार भनेकै लोकसम्मति वा जनइच्छा हो भन्ने कुरामा विवाद छैन । तर कुनै कुरामा लोकसम्मति के कस्तो छ भन्ने कुरा स्पष्ट गर्न त्यसको निर्धारक तत्त्वहरूको सही पहिचान गर्ने र सो पहिचान गर्ने प्रक्रियाहरू त्यसका लागि महत्त्वपूर्ण हुन्छन् अन्यथा कुनै कुरा व्यक्त गर्न पाउनु वा कुनै निर्वाचनमा मतदान गर्न पाउनुको मात्रै अर्थ रहँदैन ।

१४. स्वाभाविकै रूपमा राजनीतिक वा अन्य प्रयोजनको लागि कुनै विषय वा व्यक्तिको छनौट गर्नुपर्दा विकल्पहरूको बीचमा प्राथमिकता तोक्ने कार्य हुने गर्दछ । कुनै एउटामात्र दल वा एउटामात्र उम्मेद्वार भएको वा रहेको चुनावमा मतदान गर्नुको खासै अर्थ रहँदैन । जबसम्म

७. 22. State reports should indicate what measures they have adopted to guarantee genuine, free and periodic elections and how their electoral system or systems guarantee and give effect to the free expression of the will of the electors. Reports should describe the electoral system and explain how the different political views in the community are represented in elected bodies. Reports should also describe the laws and procedures which ensure that the right to vote can in fact be freely exercised by all citizens and indicate how the secrecy, security and validity of the voting process are guaranteed by law. The practical implementation of these guarantees in the period covered by the report should be explained."

८. Article 3 : "Everyone individually and together with others has the right:

* to express political opinions without interference;

* to seek, receive and impart information and to make and informed choice..."

९. "Voting is a formal expression of will or opinion by the person entitled to exercise the right on the subject or issue in question" and that "right to vote means right to exercise the right in favour of or against the motion or resolution. Such a right implies right to remain neutral as well as."

त्यसलाई स्वतः अनिवार्य वा निर्विकल्प भन्ने धारणा हटाउँदैन । सीमित प्रश्नहरू वा विकल्पहरू माझ चयन गर्न बाध्य गर्नुको अर्थ अन्य विकल्पहरूको सम्भावना वा औचित्यलाई इन्कार गर्नु हुन्छ । व्यावहारिक जीवनमा विकल्पहरू असीमित नरहने नभए पनि निर्वाचनको प्रयोजनको लागि हुने जुनसुकै गतिविधिमा कुनै खास विकल्प वा विकल्पहरूमा सीमित भै मत व्यक्त गर्न बाध्य गर्ने हो भने समयको अन्तराल सँगसँगै प्रजातन्त्र सीमित र संकुचित हुँदै जाने प्रवृत्ति नै बढ्ने अवस्था रहन्छ । प्रजातन्त्रमा जनताको सार्वभौमिकता स्वीकार गर्दा मतदातालाई कुनै मत व्यक्त गर्न बाध्य गर्ने नभई दिइएको विकल्पहरूको पनि समग्रतामा पुनरावलोकन गर्न वा इन्कार गरी नयाँ विकल्पको आवश्यकतालाई औल्याउन पाउनेसम्मको सम्भावनाको ढोका खोली दिन आवश्यक हुन्छ । अन्यथा जनता सार्वभौम हुन गाह्रो हुन्छ ।

१५. प्रजातन्त्र सुधार र विकासका अग्रगामी बाटोहरूमा विभिन्न विकल्पहरूको खोजी गर्दै निरन्तर परिमार्जित र विकसित हुँदै जाने शासन प्रणालीको प्रारूप हो । प्रजातन्त्रलाई आफ्नो आदर्शानुरूप विकसित हुन दिनको लागि अहिले के गर्ने गरिएको छ भन्ने भन्दा पनि स्वस्थ प्रजातन्त्र र जनताको सर्वोत्तम हितको लागि दीर्घकालसम्म कस्ता सम्भावनाहरू उघार्न दिन सकिन्छ भनी खुला चिन्तन र मौलिक प्रयोगहरू गर्दै लैजाने कोशिस गर्न जरूरी देखिन आउँछ । यसरी हेर्दा निर्वाचन प्रक्रियामा मतदान गर्दा के राजनीतिक दलले पत्याएका उम्मेदवारलाई मात्र जनता आफ्नो मत दिन बाध्य छन् ? सोधिएका प्रश्नहरू वा उपस्थित उम्मेदवारहरू मतदातालाई ठीक लागेन भने त्यही रूपमा जनताले मत व्यक्त गर्न पाउँदैनन् ? उपस्थित उम्मेदवारहरूमध्ये कसैको पक्षमा जतिसुकै नकारात्मक सोच भए पनि सकारात्मक मत दिन बाध्य हुन पर्दछ ?

त्यसो भए त्यसको औचित्य के हो ? यी सबै प्रश्नहरू विचारणीय छन् । यस्तो प्रश्नको व्यवस्थापन गर्न केही असजिलो हुन सक्छ तर विद्यमान उम्मेदवारहरू वा विकल्पहरू अग्राह्य भएमा त्यो नहटाइकन स्वीकार गर्न लगाउनुले कमसल विकल्प रोज्न बाध्य गरेको जस्तो हुन्छ । प्रजातन्त्रको आवरणमा 'सबै कमसलमध्ये कम कमसल' हामीले रोज्ने प्रणालीको चिरकालसम्म स्थापना गर्न आवश्यक छैन । त्यसैले अनेक व्यावहारिक कठिनाईको अतिरिक्त आफूले हृदयदेखि रोजेको विकल्प खोज्ने र दिइएका विकल्प इन्कार गर्न जनताको अन्तर्नीहित अधिकारको सम्मान गर्नका लागि आवश्यक परेको खण्डमा मतदाताले उम्मेदवारहरूमध्ये कसैलाई पनि मत दिन्न भनी आफ्नो असहमति प्रकट गर्ने ठाउँ दिनुको औचित्य यसबाट स्पष्टरूपमा बुझ्न सकिनेछ ।

१६. राज्य संयन्त्रले मनोनयन गरेका उम्मेदवारभित्रै मत दिँदा के जनताको वास्तविक सहमति त्यहाँ प्रतिविम्बित हुन पुग्दछ भन्ने सन्दर्भमा प्रो. बर्नाड मनीन (Prof. Bernard Manin) ले आफ्नो पुस्तक *The Principle of Representative Government* मा भन्दछन्: 'सबै मानव जाति समान हुने हुँदा कोहीमाथि शासन गर्नको लागि त्यस्तो शासित वर्गको स्वतन्त्र सहमति प्राप्त भएपछि मात्र शासन गर्ने अधिकार प्राप्त हुन्छ तर यदि निर्वाचनमार्फत कुनै निश्चित वर्गका मानिसहरूलाई मात्र चयन गर्ने प्रणाली भयो भने त्यहाँ मतदाताको स्वतन्त्र सहमति भएको मानिदैन । तसर्थ कस्तो गुण भएको व्यक्तिलाई मतदान गर्ने भन्ने कुराको निर्णय गर्न मतदातालाई स्वतन्त्र छान्ने भन्ने त्यस्तो राजनीतिक छनौट उपयुक्त मान्नुपर्दछ ।' १० यो भनाइलाई हेर्ने हो भने के जनताले स्वतन्त्ररूपमा उठाएका उम्मेदवारलाई मत दिन हाम्रो कानूनी व्यवस्थाले बाधा दिएको छ त भन्ने प्रश्न पनि आउन

१०. "Because of the fundamental equality of all human beings, the right to rule can only come from the *free consent* of those over whom power is exercised. But the intrinsic properties of election are such that the ruled are able to choose their rulers only from certain categories of the population can they still be said to be giving their consent freely?... Voters must be free to determine which qualities they value positively and to choose from among those qualities the one they regard as the proper criterion for political selection.

सकदछ । विश्वका प्रायः सबै मुलुकमा जस्तै हाम्रो देशमा पनि दलीय प्रजातन्त्र (Party Democracy) को अस्तित्व छ । यस्तो अवस्थामा राजनीतिक दलको कर्तव्य वा भूमिकालाई न्यूनीकरण गरी सबै राजनीतिक प्रक्रिया दलबाहेक अन्य अस्तित्व (Entity) लाई दिने परिकल्पना गर्न सकिदैन । प्रजातन्त्रका अवयव राजनीतिक दलहरू हुन् । राजनीतिक दलको भूमिका उपयुक्त उम्मेदवार दिनु पनि हुन्छ । उम्मेदवार थोपार्ने प्रवृत्तिलाई निरूत्साहित गरी प्रजातन्त्रको दिगो र संस्थागत विकास गर्नु राजनीतिक दलको प्रमुख दायित्व रहने हुन्छ । तसर्थ यसमा राजनीतिक दलले नै जनताको वास्तविक सहमति पहिल्याउन आवश्यक प्रक्रियाहरूको निर्धारण आफै गर्नुपर्ने हुन्छ । जस्तो माथि नै उल्लेख भइसकेको छ, प्राय उम्मेदवारहरू दल विशेषले मनोनयन गर्ने वा इच्छुक व्यक्तिहरूले आफ्नैतर्फबाट दरखास्त गर्ने गरेको भए पनि त्यसबाट जनताको इच्छा पूर्णरूपेण प्रतिविम्बित भएकै हुन्छ भन्न सकिदैन । सीमित उम्मेदवारहरूमध्येबाट मात्र आफ्ना प्रतिनिधि चयन गर्ने मतदाताको बाध्यता मान्ने हो भने अपरिपक्व वा जनताको वास्तविक अभिमतको प्रतिनिधित्व नगर्ने व्यक्तिको पक्षमा मतदान गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना भई त्यस्ता मतदाताको लागि कमसलहरूको बीचको असल छनौट मात्र पर्ने हुन्छ । यसले प्रजातन्त्रबाट जनताले सर्वोत्तम अभिमत अभिव्यक्त गर्ने कुरामा प्रत्यक्ष वा परोक्ष कुनै न कुनैरूपमा प्रभावित हुन सक्ने अवस्था रहन्छ ।

१७. हरेक नागरिकको इच्छालाई स्वीकार गर्नु राज्यको कर्तव्य हुने कुरा 'Paternal Government' को अवधारणाअन्तर्गत पनि पर्दछ । अन्तरव्यवस्थापिका परिषद् (Inter Parliamentary Council) को 'Declaration on Criteria for Free and Fair Election, 1994' को

धारा २(१०) ले "Every candidate and political party competing in an election shall respect the rights and freedoms of others." भन्ने उल्लेख गरी राजनीतिक दल र उम्मेदवारलाई मतदाताको अधिकारलाई सम्मान गर्नुपर्ने भनिएको छ । *vox populi vox dei* भन्ने ल्याटिन भाषाको उक्तिले पनि जनताको इच्छालाई नै सर्वोपरि ठान्नुपर्दछ भन्ने मान्यता राख्दछ । तसर्थ जबसम्म जनताले मतमार्फत आफ्नो इच्छा व्यक्त गर्न पाउने अवस्था सिर्जना हुँदैन तबसम्म मतदान गर्ने अधिकार जनतामा नीहित हुनु वा नहुनुले कुनै तात्त्विक महत्त्व राख्दैन र निर्वाचनको परिणाममा जनताको इच्छा पूर्णरूपले प्रतिविम्बित पनि हुँदैन । जनताको मतदान गर्ने अधिकारलाई मूर्त र पूर्णरूप दिनका लागि उनीहरूलाई आफ्नो इच्छाअनुसारको मतदान गर्ने अवसर पनि दिनु पर्दछ । यस अर्थमा Right to Vote अन्तर्गत Right to opportunity to Vote पनि अन्तर्नीहित रहेको मान्नुपर्दछ ।

१८. उम्मेदवारहरू मन नपराएको कारणले चुनावमा नै भाग नलिने अवस्था आयो भने त्यो प्रजातन्त्रको लागि स्वस्थकर कुरा हुन आउँदैन । जनताको सहभागिता नभई वा जनताको वास्तविक इच्छाबिनाको सहभागितामा हुने निर्वाचनले राम्रो प्रजातान्त्रिक संस्कारको विकाससमेत हुन सक्दैन । संयुक्त राष्ट्र संघीय महासभाले पारीत गरेको एक प्रस्तावमा प्रजातन्त्रको संस्थागत विकास र सुदृढीकरण गर्नका लागि सबै व्यक्तिहरूलाई निर्णय प्रक्रियामा सहभागी गराउन सबै राष्ट्रलाई आह्वान गरिएको छ ।^{११}

१९. व्यक्तिलाई उसको विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता प्रदान गरिएको खण्डमा मात्र प्रजातन्त्र सुदृढ हुने हुँदा मतदान गर्ने अधिकारको वास्तविक प्रयोगमार्फत हुने अभिव्यक्तिको भूमिकालाई गौण मात्र सकिदैन ।

११. Resolution-55/96/2001: "The General Assembly...Calls upon States to promote and consolidate democracy, inter alia, by: ... maximizing the participation of individuals in decision-making and the development of...an electoral system that ensures periodic, free and fair elections..."

व्यक्तिको विचारलाई प्रस्फुटन हुन नदिई दमन गर्ने परिपाटीमा प्रजातन्त्र फस्टाउन सक्दैन । रिचार्ड स्टोन (Richard Stone) ले आफ्नो पुस्तक *Textbook on Civil Liberties & Human Rights* मा विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको प्रजातन्त्रसँग रहेको अन्योन्याश्रित सम्बन्धलाई यसरी उल्लेख गरेका छन्: विकल्पहरू प्रदान गरी वर्तमान अवस्थामा परिवर्तन ल्याउन नागरिकलाई अवसर दिइयो भनेमात्र उसले समाजको सदस्य भएको नाताले अर्थपूर्ण र प्रभावकारी तरीकापूर्वक उसले आफ्नो उत्तरदायित्व बहन गर्न सक्षम हुन्छ । राजनीतिक वा दार्शनिक विचारधारा उसमाथि थोपारियो भने त्यो प्रजातन्त्रको विरुद्ध हुन्छ । यस्तो अवस्थामा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको दमन र प्रजातन्त्र एकैसाथ रहन सक्दैनन् ।^{१२}

२०. तसर्थ, प्रजातन्त्रमा कुनै व्यक्तिले कुनै उम्मेद्वारलाई मतदान नगर्नु र कुनै पनि उम्मेद्वार मन नपराएमा मतदान गर्न नै नजानुले ल्याउने निर्वाचनको परिणाममा ठूलो फरक पर्ने हुनाले मतदान गर्दा कायम रहेका उम्मेद्वारहरू कोही पनि स्वीकार्य नदेखिएमा मतदाताले त्यस्तो मत पनि व्यक्त गर्ने ठाउँ दिएर उम्मेद्वारहरूको सर्वोत्तम प्रतिस्पर्धात्मक अवस्था सिर्जना गर्ने र जनताले आत्मनिर्णय गर्ने अधिकारअनुरूप शासनमा सहभागिता जनाउन तथा बाञ्छित नियन्त्रण एवं निर्देशन गर्ने प्रयोजनको लागि विद्यमान उम्मेद्वारहरूलाई समग्रमा इन्कार गर्नुपर्ने देखेमा सौ गर्नसक्ने मत अभिव्यक्त गर्ने ठाउँ दिनु पनि लोकतान्त्रिक निर्वाचनको लागि आवश्यक र उचित देखिन्छ ।

२१. स्वच्छ र स्वतन्त्र निर्वाचनका लागि बालिग मताधिकार एक आधारभूत स्तम्भ हुने कुरामा दुई मत हुन सक्दैन । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले बालिग मताधिकारलाई एक

आधारभूत संरचना (Basic Structure) को रूपमा स्थापित गरेको थियो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रस्तावनामा रहेको “... स्वतन्त्र र निष्पक्ष निर्वाचनमा सहभागी हुन पाउने आधारभूत अधिकारको प्रत्याभूति गर्दै” भन्ने वाक्यांशले पनि नागरिकलाई उसको मतदान गर्न पाउने अधिकारको व्यावहारिक कार्यान्वयन हुनुपर्ने कुरालाई आत्मसात गरेको मान्न सकिन्छ । यस अदालतबाट सुनिल रञ्जन सिंह वि. निर्वाचन आयोगसमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दा (ने.का.प. २०६८, वैशाख, नि.नं. ८५३५, पृ.२७) मा “लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थाको सार (Essence) बालिग मताधिकार भएको र बालिग मताधिकारको सुनिश्चितताको लागि निर्वाचन प्रक्रियालाई नियमित एवं व्यवस्थित तुल्याउनुपर्ने” भनी यसको महत्त्वलाई पुनः स्थापित गरिएको छ । कुनै पनि उम्मेद्वारलाई मन नपराएको खण्डमा नागरिकको यस्तो महत्त्वपूर्ण अधिकारलाई कसरी व्यवस्थित र मर्यादित तुल्याउन सकिन्छ भन्ने विषयलाई उपेक्षा गर्न सकिदैन । मतदाताले कुनै पनि उम्मेद्वारलाई मत नदिई खाली मतपत्र वा आवश्यकभन्दा बढी कोठामा चिह्न वा तोकिएभन्दा बाहेकमा चिह्न लगाई मतपेटिकामा खसाल्न त नसक्ने होइन तर त्यस्तो मत बदर हुने हुँदा उम्मेद्वारहरूप्रति असन्तुष्टिका कारणले वा अन्य कारणले त्यसो गरिएको हो सो खुल्न आउँदैन ।

२२. हाम्रो कानून प्रणालीमा कुनै उम्मेद्वारलाई दिइएको सकारात्मक मतको गणना मात्रै गर्ने व्यवस्था छ तर नकारात्मक मत व्यक्त गर्न पाउने गरी मतपत्रमा आफ्नो प्राथमिकता जनाउने कुनै ठाउँ नै राखेको नहुँदा मन लागे पनि नलागे पनि यदि निर्वाचनमा कुनै मतदाताको मतको गणना गराई पाउने इच्छा छ भने खडा भएका उम्मेद्वारहरूमध्ये कसैको पक्षमा

१२. "Only by having the opportunity to consider and debate alternatives to the *status quo* can the individual citizen be in a position to exercise the responsibilities attached to that membership of the society meaningfully and effectively. The repression of political and philosophical views is the antithesis of democracy, and the two cannot properly co-exist."

सकारात्मक मत नै व्यक्त गर्न बाध्य गराइएको पाइन्छ । खडा भएका उम्मेद्वारहरूमध्ये कोही पनि प्रिय लागेन भने वा निर्वाचन प्रणालीमा नै चित्त बुझेन भने मतदानमा भाग नै नलिनु पर्ने हुन्छ अथवा मतपत्र काम नलाग्ने गरी मतदान गर्नुपर्ने हुन्छ । यसबाट नागरिकले आफ्नो मताधिकार गुमाउन पुग्दछ र मतपत्रको दुरुपयोग हुने अवस्था आउँछ । अप्रिय उम्मेद्वारमाथिको त्यस्ता मतदाताको प्रभावशून्य हुन्छ । अपेक्षाकृत अप्रिय उम्मेद्वारले मतदाताको व्यवहारको अनुचित लाभ अप्रत्यक्षरूपमा भए पनि लिन पाउने अवस्था आउँछ, निर्वाचन प्रक्रियामा अनावश्यक भार थप हुन्छ र मतदाता स्वयंको लागि पनि उपेक्षाको स्थिति सिर्जना हुन्छ । यस्तो बाध्यतामा बस्ने मतदाता कति हुन्छन् भन्न नसकिने भए पनि त्यस्तो संख्याउपर आँखा चिम्लन पनि हुँदैन । कारण प्रजातन्त्रमा सार्वभौमिकताका संवाहक प्रत्येक मतदाताको महत्त्व उत्तिनै हुन्छ ।

२३. प्रजातन्त्रमा निर्वाचनलाई सही दिशाबोध गर्ने प्रक्रिया निर्धारकको रूपमा लिने हो भने निर्वाचनलाई हरहालतमा लाभदायक र रचनात्मकरूपमा उपयोग गर्न सबैलाई प्रोत्साहित गर्नुपर्दछ र त्यसको लागि आवश्यक सबै मर्महरूको पनि सम्मान गर्नुपर्दछ । हाम्रो कानूनी संरचनामा उम्मेद्वारहरूप्रति असन्तुष्टि भई दिएको मतसंख्या देखिने व्यवस्था छैन । यसले गर्दा जनताको मतदान कार्यमा सहभागिता देखिए तापनि जनताको इच्छाअनुसारको वास्तविक परिणाम उजागर हुन सक्दैन भने अर्कोतर्फ आफ्नो मत बदर हुन्छ भन्ने जानीजानी कुनै मतदाता मत खसाल्न जाने कुरा पनि हुँदैन । तसर्थ मतदान गर्ने अधिकारको वास्तविक अस्तित्वको लागि सबै उम्मेद्वारलाई अस्वीकार गर्न पाउने व्यवस्था गरी त्यसको प्रयोग हुनु र यसलाई कानूनी मान्यता दिनु जरूरी हुन जान्छ ।

२४. कुनै निर्वाचनमा उम्मेद्वारलाई मतदान गर्ने वा नगर्ने अधिकार मतदाताको

अन्तर्नीहित अधिकार हो । अन्यथा मतदाता उम्मेद्वार चयनको हकबाट बञ्चित हुने अवस्था आउँछ । कोही कुनै पदको लागि उम्मेद्वार हुँदा उसको पक्षमा मतदान गर्नुपर्ने बाध्यता न त सिद्धान्ततः स्वीकार्य छ, न त कुनै कानूनले बाध्य गर्न उचित छ । हुन त निर्वाचनमा भाग लिने प्रक्रिया नागरिक कर्तव्यको एउटा हिस्सा हो भन्ने तर्क पनि नरहेको होइन तर निर्वाचनको प्रक्रियामा भाग लिने एउटा कुरा हो र त्यसरी भाग लिँदा कसैको पक्षमा मतदान गर्ने वा नगर्ने अर्को कुरा हो । निर्वाचनमा भाग लिने नाउँमा आफूलाई अस्वीकार्य उम्मेद्वारलाई बाध्य भएर मतदान गर्नुपर्छ भनियो वा गर्नुपर्ने वातावरण सिर्जना गरियो भने ज्ञातव्य छ, मतदाताले निर्वाचनमा नै भाग नलिई बहिष्कारको बाटो अँगाल्दछन् । बरू त्यस्तो बहिष्कारको बाटोबाट निर्वाचनमा सहभागिताको बाटोतर्फ आकर्षित गर्ने हो भने आफूलाई अस्वीकार्य उम्मेद्वार भएको निर्वाचनमा मतदान गर्नुपर्दा आफूले त्यस्तो उम्मेद्वारलाई अस्वीकार गरेको मत नै व्यक्त गर्ने मौका दिएमा निर्वाचन प्रक्रिया नै बहिष्कार गर्ने अवस्था आउँदैन । यसबाट उम्मेद्वारका सम्बन्धमा जनइच्छाको वास्तविक मापन पनि हुन सक्दछ र सोअनुसार उचित छनौटको बाटो प्रशस्त गरी प्रजातन्त्रलाई उद्देश्यमूलक बनाउन पनि सहयोग पुग्न सक्दछ ।

२५. यथार्थमा प्रजातन्त्रमा निर्वाचन भनेको अमूक सीमित राजनीतिक दल वा राजनीतिक व्यक्तिहरूको नेतृत्वको लागि प्रतिस्पर्धात्मक खेल नभई जनताले आफूले चाहेको प्रतिनिधि खोजी गर्ने प्रणाली भएकोले आफूले चाहेजस्तो उम्मेद्वार नभेटाएसम्म विकल्प खोजिरहने र यस्तो महत्त्वपूर्ण शासकीय प्रक्रियाबाट विमुख नहुन जनतालाई प्रोत्साहित गरिरहन पर्ने हुँदा आफूलाई चित्त नबुझे सो कुरा निर्वाचनको प्रक्रियाबाट व्यक्त गर्ने ठाउँ राख्नु आवश्यक मात्रै होइन, राजनीतिक, दार्शनिक एवं कानूनी हिसाबले पनि वाञ्छनीय हुन

आउँछ ।

२६. हालसम्मको निर्वाचन प्रणालीमा नेपालमा निर्वाचनमा खडा भएका उम्मेदवारहरूमध्ये जसले बढी मत प्राप्त गर्छ ऊ विजयी घोषित हुने व्यवस्था छ । उम्मेदवारहरू विरुद्ध नै मतदान गर्ने परिपाटी स्वीकार गरेको पाइँदैन । अहिले त्यस्तो व्यवस्था अपनाइएमा त्यसको तरीका, सकारात्मक मतभन्दा बढी नकारात्मक मत भए के गर्ने, अर्को निर्वाचनको विधि के हुने आदि विविध कुराहरूको कानूनी एवं व्यावहारिक व्यवस्था गर्नुपर्ने भई झञ्झट मान्ने अवस्था सोचिन सक्छ तर त्यसरी जनमत निश्चित गर्ने कुरामा नै झञ्झट मानेमा प्रजातन्त्र सञ्चालन नै हुन नसक्ने हुन्छ । तसर्थ प्रजातन्त्रमा जनतालाई हरहालतमा मुखरित हुन दिनुपर्छ र त्यसको लागि पनि यो अवधारणामा काम गर्न जरूरी देखिन्छ ।

२७. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३३ (क) मा नेपाली जनतामा अन्तरनिहित सार्वभौमसत्ताको व्यावहारिक प्रत्याभूति गर्ने विषयलाई आत्मसात गर्दै स्वतन्त्र र निष्पक्ष निर्वाचन गराउने दायित्व राज्यको हुने कुरा उल्लेख छ भने प्रस्तावनामा स्वतन्त्र र निष्पक्ष निर्वाचनमा सहभागी हुन पाउने नागरिकको अधिकारको प्रत्याभूति गरिएको कुरा माथि पनि उल्लेख भैसकेको छ । UDHR को प्रावधानले समेत राज्यले गर्नुपर्ने निर्वाचन प्रक्रियाको कार्यविधिगत विषयलाई मात्र नसमेटी निर्वाचनको परिणाम पनि स्वच्छ र निष्पक्ष (Genuine) हुनुपर्ने कुरालाईसमेत जोड दिएको छ । कस्तो निर्वाचनलाई स्वच्छ वा 'Genuine' भन्ने विषयमा अधिवक्ता मिहिरकुमार ठाकुर वि. निर्वाचन आयोगसमेत भएको परमादेश मुद्दा (ने.का.प. २०६२, भदौ, नि.नं. ७५४९, पृ.५९३) मा "जनताले सही ढङ्गले आफ्नो मत निश्चित गर्ने अवस्थामा हुनु स्वच्छ निर्वाचनको लागि आवश्यक हुने" भनी व्याख्या भएको छ । स्वच्छ निर्वाचन भन्नाले मतदातालाई वास्तविक

छनौटको अधिकार दिइएको त्यस्तो प्रतिस्पर्धात्मक निर्वाचनलाई बुझनुपर्दछ जुन निर्वाचनमा आवश्यक मौलिक अधिकारको प्रत्याभूति गरी मतदाताको इच्छालाई स्वतन्त्ररूपले व्यक्त गर्न दिइएको हुन्छ र जहाँ मत इमान्दारीपूर्वक र ठीक तरीकाले गणना गरिएको हुन्छ ।

२८. संयुक्त राष्ट्र संघीय Center For Human Rights, Geneva ले सन् १९९४ मा प्रकाशित गरेको पुस्तक Human Right and Elections मा Genuine election भन्नाले अन्य कुराको अतिरिक्त "Actual choice to the electorate" हुने कुराको उल्लेख छ । यी व्याख्याहरूलाई हेर्दा पनि नागरिकले आफूले इच्छा गरेअनुसारको मत व्यक्त गर्न पाउनुपर्ने कुरालाई जोड दिएको पाइन्छ । भारतीय सर्वोच्च अदालतले निर्णय गरेको एक मुद्दा (Indira Nehru Gandhi Vs. Raj Narain, 1975 Supp 1 SCC 198) मा जनतालाई उनीहरूले छनौट गरेको उम्मेदवारलाई मत दिन स्वतन्त्र भएमा मात्र त्यस्तो निर्वाचनबाट प्रजातन्त्रले राम्रोसंग कार्य गर्न सक्दछ भनी उल्लेख गरेको छ । यसै गरी उक्त मुद्दामा अन्य कुराको अतिरिक्त 'Equality of status and opportunity' तथा 'Liberty of thought, expression, belief, faith and worship' लाई संविधानको आधारभूत संरचनाको रूपमा स्थापित गरेको पनि पाइन्छ ।

२९. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा निर्वाचनको प्रक्रियामा कायम भएका उम्मेदवारहरूमध्ये कसैको पक्षमा मतदान गर्ने पर्ने भनी बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको देखिँदैन । संविधानसभा सदस्य निर्वाचन अध्यादेश, २०७० एवं स्थानीय निकाय (निर्वाचन कार्यविधि) ऐन, २०४८ मा उम्मेदवारीको लागि दरखास्त दिने, दावी विरोध गर्ने र अन्त्यमा कायम रहने उम्मेदवारहरूको अन्तिम नामावली प्रकाशित गरी तोकिएको चुनाव चिह्न प्रदान गरी कायम रहेका उम्मेदवारहरूको मत चिह्नमा नागरिकले आफ्नो मत प्रदान गर्ने गरी व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

तर संविधानले त्यस्तो प्रक्रियामा नै सीमित रहन बाध्य गरेको देखिन आउँदैन । आफ्नो प्रतिनिधि छान्ने जनताका अन्तर्नीहित प्रजातान्त्रिक हक हो । सो हकअन्तर्गत कुनै वा सबै उम्मेदवार आफ्नो इच्छा अनुकूलको नपाइएमा पनि कसैको पक्षमा मतदान गर्ने पर्छ भनी बाध्यता सिर्जना गर्न मिल्दैन । उपयुक्त उम्मेदवार छानी मतदान गर्ने मतदाताको अन्तर्नीहित अधिकार भएकोले उम्मेदवारहरूभित्र नै कसैको पक्षमा मतदान गर्ने पर्ने अनिवार्यता सिर्जना गर्दा सीमित प्रतिस्पर्धा वा अवसरहरूबीच नै छनौट गर्नुपर्ने भै मतदानको अधिकारको उच्चतम् सदुपयोगको अवस्था नरहन पनि सक्ने हुन्छ । तसर्थ कायम भएका उम्मेदवारहरूप्रति असन्तुष्टि भएमा तिनलाई अस्वीकार गर्ने अधिकार जबसम्म जनतामा हुँदैन तबसम्म सरकारमा जनताको प्रतिनिधित्व भएको मात्र सकिँदैन र यस्तो सरकार साँचो अर्थमा वैधानिक सरकार (Legitimate Government) को रूपमा अस्तित्ववान् भएको मानिँदैन । राजनीतिक दलले उठाएका उम्मेदवारलाई छनौट गर्न पाउने अधिकार (Right to Select) नागरिकमा हुन्छ भने तिनलाई अस्वीकार गर्न पाउने अधिकार (Right to Reject) पनि त्यसमा नीहित हुन्छ । तसर्थ, प्रजातन्त्रको स्वस्थ विकासका लागि देशमा हुने आवधिक निर्वाचन स्वच्छ, निष्पक्ष, स्वतन्त्र र जनताको इच्छा प्रतिबिम्बित गर्ने किसिमको हुन जनतालाई आफ्नो प्रतिनिधि छान्ने वास्तविक छनौट (Real Choice) को अधिकारको प्रत्याभूति गर्नु जरूरी हुन जान्छ ।

३०. अधिकारको स्वरूप सधैं स्थिर रहँदैन । सामाजिक मूल्य मान्यता, जनताको चेतनाको स्तर तथा विकासका आधारमा यसको स्वरूप र विषयवस्तुमा पनि परिवर्तन हुँदै जान्छ । समाजमा हरेक व्यक्ति आफ्नो सुख सुविधा र खुशी पाउन स्वतन्त्र हुन्छ र यो उसको अधिकार पनि हो तर यसको पूर्वशर्त अरूको स्वतन्त्रता तथा हितमा प्रतिकूल असर

परेको हुनुहुँदैन र यो सधैं सामाजिक हितअनुकूल पनि हुनुपर्दछ । निर्वाचनमा नागरिकले सबै उम्मेदवारलाई अस्वीकार गर्ने गरी मत दिँदा समाजका अरू व्यक्तिलाई यसबाट प्रतिकूल असर पर्ने हुँदैन । विधिशास्त्रीय दृष्टिकोणले हेर्दा कानूनी अधिकार (Legal rights) को 'Will theory' ले मानवीय इच्छाबाट नै अधिकारको सिर्जना हुन्छ भन्ने कुरामा मान्यता राख्छ जसको चर्चा माथि पनि भइसकेको छ । यसै गरी 'Interest theory' ले व्यक्तिको हित नै निजको अधिकारको आधार हो भन्ने कुरामा जोड दिन्छ । राजनीतिक दलले मनोनयन गरेका उम्मेदवारलाई ठूलो संख्यामा जनताद्वारा नकारात्मक मत दिई असहमति व्यक्त गरिएमा यसले राजनीतिक दललाई जनताले पत्याएको राम्रो उम्मेदवार चयन गर्न निर्देशित गर्ने हुन्छ र राम्रो उम्मेदवार निर्वाचित भएमा उसले जनताको हितमा धेरैभन्दा धेरै काम गर्ने भई समस्त मतदाता, समाज र अन्ततोगत्वा देश नै लाभान्वित हुने अवसर पाउँछ । यसरी अधिकारका दुबै सिद्धान्तको अवधारणाअनुसार पनि नागरिकलाई आफूले चाहेअनुसारको मत दिनबाट बञ्चित गर्न मिल्नै देखिँदैन ।

३१. कुनै नागरिकले उम्मेदवारहरूप्रति असन्तुष्टि भई मतदान नगर्दा मतदान नगरेको निजको निजी विषय समाजका अरू व्यक्तिका समक्ष गोपनीय हुन सक्ने अवस्था पनि हुँदैन । भारतमा विद्युतीय मतदान उपकरण (Electronic Voting Machine) बाट मतदान गर्दा मत दिएको अवस्थामा त्यस्तो मत गोप्य हुने तर कुनै उम्मेदवारलाई मत नदिएमा त्यो गोप्य नहुने भएको हुँदा भारतीय सर्वोच्च अदालतले *People's Union for Civil Liberties & Anr. Vs. Union of India & Anr. (2013)* को मुद्दामा त्यस्तो विषयसमेत गोप्य हुने गरी मतको विकल्पमा 'माथिका कुनै पनि उम्मेदवारलाई मत दिन्न' भन्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने भनी निर्णय गरेको छ । नेपालमा विद्युतीय मतदान उपकरणको प्रभावकारी

शुरूवात भइसकेको र मतपत्रमार्फत मतदान गर्दा जुनसुकै अवस्थामा पनि गोप्यता राख्नुपर्ने गरी कानूनी व्यवस्था नभएको होइन, तर उम्मेदवारहरूप्रति असन्तुष्टि भई मतदानमा भाग नै नलिएको अवस्थामा त्यस्तो व्यक्तिले मतदान गर्न नगएको विषय समाजका अरू व्यक्तिसमक्ष लुकदैन । मतदान गर्न नजाने यस्ता व्यक्तिलाई समाजले निर्वाचनविरोधी, बहिष्कारवादी वा अन्य कुनै नकारात्मक दृष्टिकोणले चिनारी गर्नसक्ने सम्भावनासमेत रहन सक्दछ जसले गर्दा यस्ता व्यक्ति समाजमा अपहेलित हुन सक्दछन् । यसबाहेक निर्वाचनमा विजयी हुने वा पराजित हुने उम्मेदवारले पनि मतदानमा भाग नै लिन नगएका व्यक्तिलाई उपेक्षाको दृष्टिकोणले हेर्नसक्ने सम्भावनासमेत रहन सक्दैन भन्न सकिँदैन । उम्मेदवारहरूप्रतिको असन्तुष्टिका कारण मतदान गर्न जान मन नलाग्ने अवस्था नै सिर्जना हुन नदिन एउटा उत्तम विकल्प मतपत्रमा 'माथिका कुनै पनि उम्मेदवारलाई मत दिन्न' भन्ने व्यवस्था हुन सक्दछ ।

३२. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २८ ले गोपनीयताको हकअन्तर्गत व्यक्तिको जीउ, आवास, सम्पत्ति, लिखत, तथ्याङ्क, पत्राचार, चरित्रसम्बन्धी विषयहरू पर्ने उल्लेख गरेको छ । गोपनीयताको हकलाई राज्यको हस्तक्षेपकारी भूमिका विरुद्ध वा अन्य व्यक्तिबाट हुने निजको अधिकारको उल्लङ्घनको विरुद्ध को अधिकारको रूपमा मात्र हेर्नु युक्तिसङ्गत हुदैन । यसले अरू व्यक्तिले आफ्नो विरुद्ध कुरा नकाटून् भन्ने उद्देश्यका अन्य विषयलाई पनि समेट्दछ । जेफ्री रोबर्टसन (Geoffrey Robertson) ले आफ्नो पुस्तक *Freedom, The Individual And The Law* मा यस्तै कुरा उल्लेख गरेका छन् ।^{१३} साँचो अर्थमा गोपनीयताको हकले व्यक्तिको जीवन,

वैयक्तिक स्वतन्त्रता, आत्मसम्मान र सम्मानपूर्ण जीवनयापनसँगसमेत गहिरो सम्बन्ध राख्दछ । भारतीय सर्वोच्च अदालतले धेरै पहिले नै *Kharak Singh V. State of U.P. (AIR, 1963, SC, 1295)* को मुद्दामा गोपनीयताको हक सम्मानपूर्वक जीवनयापन गर्ने कुरासँग सम्बन्धित रहेको हुन्छ भनी व्याख्या गरेको थियो । भारतको संविधानले गोपनीयताको अधिकारलाई मौलिक हकको रूपमा उल्लेख नगरेको हुँदा उक्त अदालतले *Govind V. State of M.P. (AIR, 1975, SC, 1378)* को मुद्दामा जीवन र वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हकअन्तर्गत गोपनीयताको हक पनि अन्तर्नीहित हुन्छ भनी यस अधिकारको महत्त्वबारे विवेचना गरेको पाइन्छ । तसर्थ गोपनीयताको हकमा कानूनबमोजिम प्रकाशमा ल्याउनुपर्ने बाहेकका ती विषयवस्तु समेटिनुपर्ने हुन्छ जुन कुराको जानकारी समाजका अरू व्यक्तिले नपाओस् भन्ने चाहना व्यक्तिले राखेको हुन्छ । *Haifa Center of Law and Technology* को *Privacy in the Digital Environment* नामक पुस्तकमा यस अधिकारलाई यसरी परिभाषित गरिएको पाइन्छ: 'गोपनीयताको अधिकार भन्नाले हाम्रो नियन्त्रणमा रहनुपर्ने त्यस्तो अधिकार हो जुन हाम्रो शरीर, आवास, सम्पत्ति, विचार भावना, गोप्यता र परिचयसँग सम्बन्धित हुन्छ । गोपनीयताको अधिकारले हाम्रो जीवनको कुन पक्षलाई आफूले चाहेको तरिका वा समयअनुसार समाजसामु उजागर गर्ने वा कुन पक्षलाई उजागर नगर्ने विषयमा निर्णय गर्न सक्षमता प्रदान गर्दछ ।'^{१४}

३३. यसरी कुनै व्यक्तिले आफ्नो जीवनयापनसँग सम्बन्धित विषय समाजका अरू व्यक्तिले थाहा वा जानकारी नपाऊन् भन्ने चाहना राख्दछ भने कानूनले नियन्त्रित र बर्जित गरेको अवस्थामा बाहेक उसको यस्तो चाहनालाई राज्यले

^{१३} "The right to privacy has many applications: it can mean freedom from snoopers, gossips and busybodies; or being treated by state officials with a measure of decency and dignity; or being entitled to indulge in harmless activities without observation or interference."

^{१४} "The right to privacy is our right to keep a domain around us, which includes all those things that are part of us, such as our body, home, property, thoughts, feelings, secrets and identity. The right to privacy gives us the ability to choose which parts in this domain can be accessed by others, and to control the extent, manner and timing of the use of those parts we choose to disclose."

गोपनीयताको हकअन्तर्गत सम्बोधन गर्नु राज्यको दायित्व पनि हो । व्यक्तिको इज्जत, आत्मसम्मान र सम्मानपूर्ण जीवनयापन स्थापित गर्नको लागि व्यक्तिले समाजमा उजागर गर्न नचाहेको विषय गोपनीयताको हकअन्तर्गतका विषयवस्तु नै मान्नुपर्ने हुन्छ । तसर्थ मतदान गर्न नगएको विषयका सम्बन्धमा नागरिकको गोपनीयताको अधिकार (Right to secrecy) को रक्षार्थ उम्मेदवारलाई मन नपराएको कारण मतदान गर्न नजाने अवस्था नै सिर्जना हुन नदिनका लागि पनि मतपत्रमा 'माथिका कुनै पनि उम्मेदवारलाई मत दिन्न' भन्ने व्यवस्था गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

३४. निर्वाचनमा प्रयोग हुने मतपत्रमा 'माथिका कुनै पनि उम्मेदवारलाई मत दिन्न' भन्ने व्यवस्था गर्दा उम्मेदवारहरूको विपक्षमा मतदान गर्ने मतदाताको समानताको अधिकारको पनि संरक्षण हुनपुग्दछ । मतदानमा सहभागी हुन इच्छुक तर उम्मेदवारहरूप्रति असन्तुष्ट भई मतदान गर्न नचाहने मतदाता आफू मतदानमा सहभागी हुन नपाउँदा राज्यले निजप्रति असमान व्यवहार गरेको अनुभूति गर्दछ । राज्यले नागरिकको इच्छालाई सम्बोधन गरी वास्तविक सार्वभौमसत्ता जनतामा नीहीत रहेको आत्मबोध गराउन पनि यस किसिमको व्यवस्था आवश्यक देखिन्छ ।

३५. माथि विवेचना गरिएअनुसार देशमा गरिने निर्वाचन स्वच्छ (Fair) र निष्पक्ष हुनुपर्ने विषयमा दुईमत हुन सक्दैन । निर्वाचनको सन्दर्भमा भारतीय सर्वोच्च अदालतले हालै *PUCI & Anr. Vs. Union of India & Anr. (2013)* को मुद्दामा Fair भन्नाले "Equal opportunity to all people" जनाउँदछ भनी व्याख्या गरेको छ ।

यसै गरी उक्त मुद्दामा प्रजातन्त्रको अस्तित्व एवं सुशासनको लागि जनताले उपयुक्त उम्मेदवारलाई छनौट गर्न पाउनुपर्ने र यसका लागि मतदातालाई सो छनौट गर्न पाउने अवसर पनि उपलब्ध हुनुपर्ने हुन्छ, भनी व्याख्या भएको छ ।^{१५} संयुक्त राष्ट्र संघीय महासभाले पारीत गरेको एक प्रस्ताव (46/137/1991) मा "...Will of the people requires an electoral process that provides an equal opportunity for all citizens..." भन्ने उल्लेख भई सबै नागरिकलाई मत व्यक्त गर्न समान अवसर दिनुपर्ने कुरामा सुनिश्चितता प्रदान गरिएको छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(१) ले सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन् भनी व्यवस्था गरेको छ भने यस्तो अवस्थामा सबै नागरिकप्रति समान व्यवहार देखाउँन पनि सक्नुपर्ने दायित्व राज्यको होइन भन्न सकिँदैन ।^{१६}

३६. निर्वाचन कुलीनतन्त्र (Aristocracy) मा पनि हुन्छ । त्यस्तो शासन व्यवस्थामा जनताको मत पाई शासन गरेको भन्ने देखाउन निर्वाचन गर्ने गरिन्छ तर यसबाट जनताको वास्तविक इच्छा प्रतिबिम्बित भएको हुँदैन । त्यस्तो व्यवस्थामा एकमात्रै उम्मेदवार घोषित गरी मतदान गर्न लगाउने र नब्बे प्रतिशतभन्दा बढी मत उसको पक्षमा परेको भनी विजयी घोषित गराउने गरेकोसमेत पाइन्छ ।

३७. वास्तवमा निर्वाचनको मतदान प्रक्रियामा संलग्न हुनुभन्दा पहिला निर्वाचनमा को उम्मेदवार भएका छन् र त्यसमा प्रतिक्रिया गर्ने मतदातालाई कस्तो विकल्प खुला छ भन्ने कुरा महत्त्वपूर्ण छ । विकल्परहित मतदानमा यथार्थमा स्वेच्छा वा आत्मरुचीको तत्त्व विद्यमान

१५. "For democracy to survive, it is essential that the best available men should be chosen as people's representatives for proper governance of the country. This can be best achieved through men of high moral and ethical values, who win the elections on a positive vote. Thus in a vibrant democracy, the voter must be given an opportunity to choose none of the above..."

१६. राज्यको यसै दायित्वलाई बोध गरी यसअघि फ्रान्स, बेल्जियम, ब्राजिल, ग्रीस, युक्रन, चिली, सं.रा.अमेरिका, फिनल्याण्ड, स्वीडेन, कोलम्बिया, स्पेन र दक्षिण एसियामा बंगलादेश तथा भारतमा समेत उम्मेदवारहरूप्रति असन्तुष्ट भएमा नागरिकद्वारा सो कुरा व्यक्त गर्ने व्यवस्था मतपत्रमा गरिएको पाइन्छ । (स्रोत : The Judgement of The Supreme Court of India, Civil Original Jurisdiction, People's Union for Civil Liberties & Anr. Vs. Union of India & Anr., Writ Petition (Civil) No. 161 of 2004, P.47)

नभई सो यान्त्रिक हुन्छ र परिणामतः सही अर्थमा निर्वाचन नै हुँदैन । विरोधमा मत हाल्न नपाउने निर्वाचनलाई यथार्थमा निर्वाचन मान्न गाह्रो हुन्छ । बाध्यता र निर्वाचन एकआपसमा विरोधाभाषपूर्ण अभिव्यक्तिहरू हुन् ।

३८. तसर्थ, जनताको वास्तविक सहमतिमा सरकारको स्थापना गर्न प्रजातान्त्रिक स्वरूपको निर्वाचन अपरिहार्य हुन्छ । प्रजातन्त्रमा निर्वाचनको कार्य कस्तो हुनुपर्दछ भन्ने सन्दर्भमा रिचर्ड एस. कट्ज (Richard S. Katz) ले *Functions of Election* नामक लेखमा भनेका छन्: 'प्रजातान्त्रिक सिद्धान्तका दृष्टिकोणले निर्वाचनको कार्य प्रजातन्त्रको सुदृढीकरण गर्नु र यसलाई आवश्यक पर्ने मूल्य र मान्यतालाई हासिल गर्नु हो । यसका लागि विभिन्न पाँच तत्त्वहरूले सक्रिय भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ ।'^{१७} प्रजातन्त्रमा हुने निर्वाचनमा यी पाँच तत्त्वहरूको विद्यमानता हुनुपर्ने कुरामा उनी जोड दिन्छन् । उनको भनाइमा यीमध्ये जनताको सार्वभौमसत्ता (Popular Sovereignty) ले जनताको इच्छालाई प्रतिबिम्बित गर्दछ जसको चर्चा माथि नै भइसकेको छ । व्यक्तिगत विकास (Personal Development) ले निर्णय प्रक्रियामा जनताको सक्रिय सहभागितामा जोड दिन्छ ।

३९. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३३ (ग) मा 'जनसहभागिता'समेतका अवधारणाहरूको पूर्ण परिपालना गर्ने राजनीतिक प्रणाली अवलम्बन गरी सुशासन कायम गर्ने दायित्व राज्यमा रहेको कुरा उल्लेख छ । संयुक्त राष्ट्र संघीय महासभाको प्रस्ताव (Resolution No. 2542) बाट पारीत Declaration on Social Progress And Development, 1969 को धारा छ (c) मा पनि हरेक व्यक्तिलाई सामूहिक

विकासका हरेक क्रियाकलापमा सहभागी हुने स्वतन्त्रता प्रदान गरिएको छ । राज्य एउटा राजनीतिक समाज (Political Society) पनि भएको हुँदा उसका हरेक क्रियाकलापमा जनताको समर्थन र सहभागिता हुनुपर्दछ भन्ने मान्यता राखिन्छ । निर्वाचनलाई निरपेक्षरूपमा हेर्दा यसबाट व्यवस्थापिका तथा कार्यपालिकाको चयन गर्ने राजनीतिक विषयवस्तु देखिए तापनि राज्यका उक्त अङ्गबाट निष्पादन हुने काम राजनीतिक विषयवस्तु हुने मात्र नभएर देश तथा समाजको आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिकलगायत विविध विषयमा नीति तथा कानून निर्माण हुने हुँदा निर्वाचनलाई सामाजिक विकासकै क्रियाकलापको रूपमा पनि हेर्न सकिन्छ । अर्कोतर्फ स्थानीय निकायको निर्वाचन स्थानीय स्तरमा हुने विकास निर्माणका कामसँग विशेष गरी सम्बन्धित हुने हुँदा यस्तो निर्वाचनले सामाजिक विकाससँग अझ बढी नजिकको सम्बन्ध राख्दछ । तसर्थ, महासभाको यस प्रस्तावअनुसार पनि नागरिकलाई निर्वाचनको प्रक्रियामा संलग्न गराउनुपर्ने देखिन्छ । संयुक्त राष्ट्र संघीय महासभाले निर्णय प्रक्रियामा नागरिकको सहभागितामा जोड दिई पारीत गरेको अर्को एक प्रस्तावमा नागरिकलाई निर्वाचन प्रक्रियामा अपनाउने कार्यविधि सुनिश्चित गर्न अधिकार प्रदान गरेको मात्र नभई राज्यले पनि प्रभावकारी जनसहभागिता गराउन आवश्यक व्यवस्था गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिइएको छ ।^{१८}

४०. संयुक्त राष्ट्र संघद्वारा जारी भएका घोषणापत्र, प्रतिज्ञापत्र तथा समय समयमा पारीत भएका महासभाका यी प्रस्तावहरूलाई पनि नेपाल सदस्य राष्ट्र भएका नाताले अनुपालन गर्नु राज्यको दायित्वभित्र पर्न आउँदछ । राज्यको दायित्व भनी संविधानको भाग चारमा उल्लेख भएको

^{१७}."From the perspective of democratic theory, the function of election is to assure, or at least to promote, achievement of the values that make democracy desirable. At least five such values have direct bearing on the democratic function of elections. These are popular sovereignty, liberalism, personal development, community and equality."

^{१८}."Resolution 56/154/2002: "The General Assembly ... reaffirms the right of people to determine methods and to establish institutions regarding electoral process and that, consequently, states should ensure the necessary mechanisms and means to facilitate full and effective popular participation in those processes..."

विषयलाई उपलब्ध स्रोत र साधनले सघाउ पुर्याएको अवस्था छ भने त्यसको व्यावहारिक कार्यान्वयन पनि गर्नुपर्ने हुन्छ । माथि विवेचना गरिएबमोजिम जनताको इच्छा प्रतिविम्बित हुने किसिमको निर्वाचनको सुनिश्चितता हुनुपर्ने, निर्वाचन स्वच्छ, र निष्पक्ष हुनुपर्ने, निर्वाचनको प्रक्रियागत विधिमा मतदाताको मतदान गर्ने अधिकारको प्रत्याभूति हुनुपर्ने तथा राज्य सञ्चालनको लागि हुने निर्णय प्रक्रियामा जनताको अधिकाधिक सहभागिताको विकास गरी लोकतन्त्रको जगेर्ना गर्ने चुनौतीको सामना गर्नबाट राज्य पछाडि फर्किन मिल्दैन ।

४१. निर्वाचनमा उम्मेद्वार भएका कुनै पनि उम्मेद्वारलाई मत दिन नचाहने नागरिकले 'माथिका कुनै पनि उम्मेद्वारलाई मत दिन्न' भन्ने स्थानमा मत दिने व्यवस्था मतपत्रमा गर्न निर्वाचन आयोग आफैमा स्वतन्त्र वा स्वायत्त छ वा छैन भन्ने दोस्रो प्रश्नतर्फ हेर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२९(१) मा भएको व्यवस्था हेर्नुपर्ने हुन्छ, जुन यस प्रकार छ - "यो संविधान र अन्य कानूनको अधीनमा रही संविधानसभा, धारा १५७ बमोजिम हुने जनमत संग्रह तथा स्थानीय निकायको निर्वाचनको सञ्चालन, रेखदेख, निर्देशन र नियन्त्रण निर्वाचन अयोगबाट हुनेछ...।" यसै गरी धारा १२९(४) मा "यस संविधानको अधीनमा रही निर्वाचन आयोगका अन्य काम, कर्तव्य र अधिकार तथा कार्यविधि कानूनद्वारा निर्धारण भएबमोजिम हुनेछन्" भनी उल्लेख भएबाट यस सम्बन्धमा संविधानसभा सदस्य निर्वाचन अध्यादेश, २०७० को दफा ३९(४) मा भएको व्यवस्था अध्ययन गर्नुपर्ने हुन आउँदछ । उक्त दफामा "मतदाताले पहिलो हुने निर्वाचित हुने निर्वाचन प्रणालीअन्तर्गत हुने निर्वाचनको हकमा मतपत्रमा आफूले रोजेको कुनै एकजना उम्मेद्वारको कोठामा र समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीअन्तर्गत हुने निर्वाचनको हकमा राजनीतिक दलको कोठामा उपदफा (३)

बमोजिमको छाप वा चिह्न लगाई तोकिएबमोजिम मतपेटिकामा खसाली मतदान गर्नुपर्दछ" भन्ने व्यवस्था उल्लेख छ । यसै गरी स्थानीय निकाय (निर्वाचन कार्यविधि) ऐन, २०४८ को दफा ३६(३) मा "मतदाताले मतदान गर्दा आफूले रोजेको कुनै एकजना उम्मेद्वारको निर्वाचन चिह्न भएको मतपत्रको कोठामा गोप्यरूपमा उपदफा (२) बमोजिमको चिह्न वा छाप लगाई मतदान गर्नु पर्नेछ" भन्ने उल्लेख गरिएको छ ।

४२. उपरोक्त प्रावधानहरूलाई हेर्दा मतदाताले आफूले रोजेको उम्मेद्वारको चिह्न भएको कोठामा मात्र छाप लगाउन स्पष्ट निर्देश गरेको हुँदा निर्वाचन आयोगलाई उक्त अध्यादेश तथा ऐनले मतपत्रमा 'माथिका कुनै पनि उम्मेद्वारलाई मत दिदैन' भन्ने व्यवस्था गरी मतदातालाई अर्को विकल्प प्रदान गर्ने गरी अधिकार प्रदान गरेको मान्न सकिँदैन ।

४३. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले निर्वाचन आयोगलाई एक स्वतन्त्र र स्वायत्त संवैधानिक अङ्गको रूपमा स्थापित गरे तापनि कानूनद्वारा निर्देशित र नियन्त्रित हुने नै हुन्छ । संविधानसभा सदस्य निर्वाचन अध्यादेश, २०७० को दफा ३५(२) मा मतपत्रसम्बन्धी अन्य व्यवस्था निर्वाचन आयोगले तोकिएबमोजिम हुनेछ भनी व्यवस्था गरे तापनि उक्त व्यवस्था यस सन्दर्भमा आकर्षित हुने होइन । आयोगबाट मतपत्रमा 'माथिका कुनै पनि उम्मेद्वारलाई मत दिन्न' भन्ने व्यवस्था गर्नु मात्र सबै समस्याको समाधान होइन । उक्त व्यवस्था गरिएमा मतपत्रमा 'माथिका कुनै पनि उम्मेद्वारलाई मत दिन्न' भन्ने स्थानमा परेका मतको मान्यता (Validity) कस्तो हुने, 'माथिका कुनै पनि उम्मेद्वारलाई मत दिन्न' भन्ने ठाउँमा परेको मत संख्याभन्दा उम्मेद्वारले प्राप्त गरेको मतसंख्या कम भएमा त्यसको कस्तो परिणाम हुने, उम्मेद्वारले प्राप्त गरेको मतभन्दा 'माथिका कुनै पनि उम्मेद्वारलाई मत दिन्न' भन्ने स्थानमा दिइएको मत कम भएको खण्डमा त्यस्तो

कम मत दिने मतदाताको राजनीतिक इच्छालाई के कुन प्रकारले सम्बोधन गर्ने आदि विविध प्रश्नहरूमा प्रचलित निर्वाचनसम्बन्धी कानूनको ध्यानाकर्षण नै नभएका विषय देखिएकाले त्यसलाई लक्ष्य गरी नीतिगत विषयमा कानूनद्वारा व्यवस्था नभएसम्म निर्वाचन आयोग आफैँले मतपत्रमा 'माथिका कुनै पनि उम्मेदवारलाई मत दिन्न' भन्ने व्यवस्था गर्न मिल्ने देखिँदैन ।

४४. अब तेस्रो तथा अन्तिम प्रश्नका हकमा विचार गर्दा संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न भई उक्त सभाको गठन भइसकेको अवस्थामा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्नेतर्फ हेर्दा निर्वाचन आयोगले मिति २०७०।८।४ गतेका दिन सम्पन्न गराउन लागेको निर्वाचनमा प्रयोग हुने मतपत्रमा Right to reject को मत खसाल्ने व्यवस्था नगरी मतपत्र छपाउने कार्य गरेको हुँदा उक्त मतपत्र छापने निर्वाचन आयोगको निर्णय र मतपत्रलाई अमान्य र बदर घोषित गरी उक्त मतपत्र छापने कार्य नगर्नु नगराउनु भन्नेसमेतको माग दावी लिई दायर भएको रिट निवेदनको प्रयोजन वर्तमान अवस्थामा देखिन आएन । निर्वाचन आयोगबाट निर्वाचनसम्बन्धी सम्पूर्ण प्रक्रिया पूरा भई मिति २०७०।८।४ मा निर्वाचन सम्पन्नसमेत भइसकेको अवस्था छ । यसरी संविधानसभा सदस्य निर्वाचन, २०७० सम्पन्न भइसकेको र सो निर्वाचनको परिणाम स्वरूप मुलुकमा संविधानसभा, व्यवस्थापिका संसद गठन भई आफ्नो कार्य प्रारम्भ गरिसकेको अवस्था हुँदा उक्त प्रकृतिको आदेश जारी गर्नु निष्प्रयोजित हुने हुनाले सो आदेश जारी गर्नुपर्ने देखिएन ।

४५. तथापि माथि विभिन्न प्रकरणमा विवेचना गरिएअनुसार अब हुने संसदीय वा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनअन्तर्गतका निकायहरूसम्बन्धी निर्वाचनहरूमा कायम भएका उम्मेदवारहरूमध्ये कसैप्रति पनि समर्थन छैन (None of the Above) भनी मत जाहेर गर्ने कुरालाई पनि स्थान दिई

निर्वाचन प्रक्रियामा व्यवस्था गरी सोअनुरूप मतपत्र ढाँचामासमेत समावेश गरी निर्वाचन सञ्चालन गर्ने प्रयोजनका लागि कानूनी एवं उपयुक्त कुराको व्यवस्था गर्न नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, निर्वाचन आयोगलगायत विपक्षीहरूको नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने ठहर्छ ।

४६. यो आदेशको कार्यान्वयनको लागि आदेशको प्रतिलिपिसहित महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरू तथा संविधानसभा, व्यवस्थापिका संसदमा लेखी पठाई सोको जानकारी फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई दिनु । प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०७० साल पुस २१ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत :- अनिलकुमार शर्मा

निर्णय नं. १०७०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
फैसला मिति : २०७०।३।२५।३
०६८-CI-१५५०

मुद्दा : बकसपत्र लिखत दर्ता बदर दर्ता ।

पुनरावेदक/वादी : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १ नक्साल
बस्ने नीना मानन्धरको वारेस भै आफ्ना
हकमासमेत जुजुभाइ मानन्धर
विरूद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १ नक्साल बस्ने
श्रीमती सविता मानन्धरसमेत

- पितृसत्तात्मक सामाजिक मनोविज्ञान अद्यापि विद्यमान रहेको अवस्थामा सगोलको आयले जग्गा खरीद गरी बुहारीको नाममा राखेको होला भनी विश्वास गर्न सकिने अवस्था नरहने ।
- कामकाजी आय आर्जन गर्ने महिलाको रूपमा प्रतिवादीले शिक्षण पेशामा संलग्न रहेको र सो कुरालाई वादीहरूले अन्यथा भन्न सकेको देखिँदैन । आफ्नो निजी आर्जन र सीपबाट आर्जित सम्पत्ति नभएको भए वादीहरूले तत्कालीन अवस्थामा प्रतिवादीका नाममा नै उक्त जग्गा राजीनामा गरी कायम राखी राख्न पर्ने अवस्था नदेखिँने ।
- अंश मुद्दाको प्रतिउत्तर व्यहोरामा प्रतिवादी हामीभन्दा स्रोतदार र आम्दानीवाला हुन् भनी स्वीकार गरी निजको आर्जन र सीपलाई अन्यथा भन्न सकेको देखिँदैन । यस्तो अवस्थामा निजको निजी आर्जन

र सीपबाट आर्जित सम्पत्तिमा निजले आफूखुश गर्न सक्ने व्यवस्था मुलुकी ऐन, अंशबण्डाको १८ नं. ले गरेको कानूनको सारभूत पक्षलाई अन्यथा भन्न सक्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं.५)

शुरू तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री टेकनारायण कुँवर
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :
मा.न्या.श्री एकराज आचार्य
मा.न्या.श्री प्रकाशचन्द्र गजुरेल

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट : विद्वान अधिवक्ता
ईश्वर पौडेल

प्रत्यर्थी/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान अधिवक्ताद्वय
मोतीबहादुर थापा, कपिल पौडेल
अवलम्बित नजीर :

सम्बद्ध कानून :

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ : पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६८।५।२९ मा भएको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क)(ख) बमोजिम दोहोर्याई पाउने निवेदन परी यस अदालतबाट दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भै पुनरावेदनको रोहमा दायर भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

जुजुभाइ मानन्धरको श्रीमती नीना मानन्धर हुन् । निजका छोराहरू जेठा स्व. दिनेश मानन्धर, कान्छा निवास मानिन्धर हुन् । हामी ४ जना अंशियार छौं । विपक्षी सविता मानन्धरले मिति २०६५।९।१६ मा अंश मुद्दा दायर गरी मिति २०६५।११।१९ मा फिराद परेको अघिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी तायदाती फाँटवारी लिन भनी आदेश भएको

छ । मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा हाम्रोसमेत अंश हक लाग्ने ललितपुर जिल्ला, ठेचो गा.वि.स. वडा नं. ९(ख) कि.नं. ७८६ को ०-६-०-० जग्गा हाम्रो मञ्जुरी नलिई दिने सविता मानन्धर लिने करूणा मानन्धर भई र.नं. ७५२८(घ) मिति २०६६।२।३१ मा हालको बकसपत्र लिखत पारीत गरेकाले अन्यायमा परी फिराद गर्न आएका छौं । अतः उक्त मिति २०६६।२।३१ को बकसपत्रको लिखत बदर गरी हाम्रो नाउँमा दर्ता गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको नीना मानन्धर, निवास मानन्धर र जुजुभाइ मानन्धरको काठमाडौं जिल्ला अदालतसमक्ष परेको संयुक्त फिरादपत्र ।

उक्त जग्गा मेरो एकलौटी उपभोगको निजी सम्पत्ति हो । विपक्षीहरूले मलाई घरबाट खान लाउन नदिएको र नाबालक बच्चाको स्वास्थ्य उपचारसमेतको बेवास्ताको साथै पढाइ खर्च व्यवस्था गर्न कठिनपर्दाको अवस्थामा सहयोग गर्ने करूणा मानन्धरलाई हालैदेखिको बकसपत्र गरिदिएकी हुँ । विपक्षीको झूठा फिराद खारेज गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सविता मानन्धरको काठमाडौं जिल्ला अदालतमा दायर भएको प्रतिउत्तरपत्र ।

उक्त कि.नं. ७८६ को जग्गा मेरो दाताको निजी आर्जनको सम्पत्ति हो । उक्त सम्पत्ति पारीत गरी लिँदा विपक्षीहरूको मञ्जुरी लिनुपर्ने अवस्थासमेत नभएकोले विपक्षीको झूठा फिराद खारेज गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी करूणा मानन्धरको काठमाडौं जिल्ला अदालतसमक्ष दायर भएको प्रतिउत्तरपत्र ।

निज सविता मानन्धरले आफ्नो शैक्षिक योग्यतालाई प्रयोग गरी आफ्नो ज्ञान, सीपबाट शिक्षण पेशा अंगाली सम्पत्ति आर्जन गर्न र चल अचल सम्पत्ति आर्जन गर्न सक्ने अवस्था देखिँदा र त्यसरी आर्जन गरेको सम्पत्ति प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) को दायराभित्र नपर्ने र अंशबण्डाको महलको १८ नं. लेसमेत आफ्नो ज्ञान, सीपबाट आर्जेको सम्पत्ति कसैलाई

बण्डा नलागी आफूखुसी गर्न पाउने नै हुँदा तथा यी प्रतिवादी सविता मानन्धरले प्रतिवादी करूणा मानन्धरलाई हालैको बकसपत्र गरी दिएको कार्य कानूनबमोजिम नै भए गरेको एवं सदर कायम रहने प्रकृतिको देखिएको हुँदा वादीको दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको शुरू काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।१।३० मा भएको फैसला ।

विपक्षी सविता मानन्धरले हामीसमेतउपर अंश सम्बन्धमा फिराद दायर गरेकोमा हाम्रा नाउँमा मिति २०६५।१०।१५ मा म्याद तामेल भएको मिति २०६५।१०।२९ मा प्रतिउत्तरपत्र पेश भएको छ । फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सो मितिसम्मको चल अचल सम्पत्तिको दायदाती लिने आदेश मिति २०६५।११।१९ गते भएको थियो । विपक्षी सविता मानन्धरले २०६६।२।२७ मा तायदाती पेश गरेको र तायदातीमा विपक्षीका नाउँमा मिति २०६६।२।२७ मा पेश गरेको तायदाती पेश गरेको र तायदातीमा विपक्षीका नाउँमा मिति २०६२।२।१५ गते खरीद भै दर्ता रहेको ललितपुर जिल्ला, ठेचो गा.वि.स. वडा नं. ९(ख) कि.नं. ७८६ को ०-६-० जग्गा मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा तायदातीमा उल्लेख नगरी मिति २०६६।२।१४ मा विपक्षी करूणा मानन्धरलाई हालैको बकसपत्र लिखत पारीत गरी त्यसको १३ दिनपछि तायदाती पेश भएकोले अदालतको अपहेलना गरिएको र त्यस्तो लिखत अमान्य र शून्य हुन्छ भनी फिरादपत्रमा नै उल्लेख गरेका थियौं । जिल्ला अदालतबाट फैसला हुँदा ती कुराहरूलाई सविता मानन्धरले विपक्षी करूणा मानन्धरलाई गरी दिएको मिति २०६६।२।३१ को हालैको बकसपत्र लिखत दर्ता बदर गरी दर्ता कायम गरी पाऊँ भन्नेसमेतको वादी बिना मानन्धरको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दायर भएको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा यसै सगोलमै रहेको अवस्थामा

खरीद गरेको जग्गा बकसपत्र दिएको देखिएको सन्दर्भ तथा यसै लगाउको अंश मुद्दामा प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश भएकोले प्रस्तुत मुद्दासमेत अन्तर्भावी देखिँदा अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्नेसमेतको पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको आदेश ।

प्रतिवादी सविता मानन्धरले आफ्नो निजी ज्ञान, सीपबाट शिक्षण पेशामा बहाल रही आर्जन गरेको विवादको जग्गा अंशबण्डाको महलको १८ नं. ले बण्डा नलाग्ने प्रकृतिको देखिएको र त्यस्तो सम्पत्ति प्रतिवादीले आफूखुश गर्न पाउने सम्पत्ति देखिएको हुँदा यी प्रतिवादी सविता मानन्धरले प्रतिवादी करूणा मानन्धरलाई हालैको बकसपत्र गरी दिएको लिखत कानूनबमोजिमको देखिँदा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्याई शुरू काठमाडौं जिल्ला अदालतले मिति २०६६।९।३० मा गरेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्नेसमेतको पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६८।५।२९ मा भएको फैसला ।

अदालतले विवादको जग्गा मिति २०६२।३।१५ मा रु. ९३,८००।- मा राजीनामा लिएको भन्ने फैसलामा स्वीकार गरिएको र त्यो जग्गा निजी आर्जनबाट खरीद गरेको भन्ने अर्थ गरिएको छ । फिराद वा प्रतिउत्तरपत्रमा कहीं पनि विपक्षीको आम्दानी ठूलो भएको भनी उल्लेख गरेको छैन । विपक्षीको आम्दानीबाट विवादको जग्गा किन्न सकिने अवस्था छैन । विपक्षी अंशियार भएको र विपक्षीले जग्गा राजीनामाबाट प्राप्त गरेको प्रमाणित भएको अवस्थामा विपक्षीको निजी आर्जन भनी अनुमान गर्न मिल्दैन । सगोलको अंशियारले आफ्नो नाममा रहेको सम्पत्तिमा आफ्नो अर्थात् अन्य अंशियारबाहेकको आफ्नो निजी हक भनी दावी

गर्नका लागि कानूनले निजी हकको मानिने अपुताली वा बकसपत्रको लिखत अथवा वादीलगायत अन्य अंशियारसमेत साक्षी बसेको जग्गा खरीदसम्बन्धी कानूनबमोजिम लिखतसमेत पेश गरी सो कुरा स्थापित गराउन सक्नुपर्ने कुरा ने.का.प. २०६५, नि.नं. ७९५९, अंक ४, पृष्ठ ५२७ मा प्रतिपादित सिद्धान्तमा भनिएको छ । पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) को प्रत्यक्ष त्रुटि भएको छ । विपक्षीले राजीनामा लिएको भए पनि निजी आर्जनको बण्डा नलाग्ने भनिएको जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७ बमोजिम त्रुटिपूर्ण छ । प्रतिवादीले आफ्नो प्रतिउत्तरपत्रमा रातो बङ्गला स्कुलमा कार्यरत् रहेको भनी सिफारिश पत्र पेश गरे पनि सो पत्र यो प्रतिउत्तरपत्रमा प्रमाणको रूपमा स्वीकार गर्न भनिएको छ । कुनै विद्यालयमा शिक्षक पदमा काम गरेको भन्ने आधार मासिकरूपमा कति तलब भत्ता वा सुविधा पाउने भनी उल्लेख गरेको नियुक्तिपत्र हुनुपर्ने हो । त्यस्तो वार्षिक रु. २,५८,९००।- पाउने भनिएको सिफारिश पत्रअनुसार निजले प्राप्त गर्ने प्रतिमहिना रु. २१,५७५।- पत्याउन नसकिने छ । सो सिफारिश पत्र कानूनको दृष्टिमा अमान्य छ । सो पत्र प्रमाणको रूपमा लिने हो भने पनि अदालतले अ.बं. ७८ नं. बमोजिम हामीलाई सुनाउनुपर्नेमा सो नगरी विद्यालयको नियुक्तिबिनाको सिफारिशपत्रलाई आधार मानी वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्याई भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । विपक्षी सविताले आफ्नोतर्फबाट तायदाती मिति २०६६।२।२७ मा पेश गरेको र मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा हाम्रोसमेत हक लाग्ने विपक्षीको नाउँमा रहेको ललितपुर जिल्ला, ठेचो गा.वि.स. वडा नं. ९(ख) कि.नं. ७८६ को ०-६-०-० जग्गा २०६५।११।१९ मा तायदातीको आदेश भएपछि २०६६।२।१४ मा विपक्षी करूणा मानन्धरलाई हालैको बकसपत्र

पारीत गरी दिई २०६६।२।२७ मा मात्र तायदाती पेश भएको र मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा भएको बकसपत्रको लिखत बदर हुनुपर्नेमा सो नगरी वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहरयाई भएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) अ.बं. ७८ तथा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त र नजीरको पालना नभएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को (क)(ख) बमोजिम निस्सा पाऊँ भन्नेसमेतको वादीको यस अदालतसमक्ष परेको निवेदनपत्र ।

यसै लगाउको RA-१२५२ को मुद्दामा आज यसै इजलासबाट मुद्दा दोहोरयाई हेर्ने निस्सा प्रदान भएको र प्रस्तुत मुद्दा उक्त मुद्दासँग अन्तर्भावी हुँदा प्रस्तुत मुद्दामासमेत न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) बमोजिम मुद्दा दोहोरयाई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ । विपक्षीहरूलाई झिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्नेसमेतको यस अदालतबाट मिति २०६९।३।१७ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री ईश्वर पौडेलले प्रत्यर्थी प्रतिवादीले मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा निजको नाउँमा कायम भए पनि संगोलमा बण्डा लाग्ने सम्पत्तिलाई बिक्री गर्न पाउने होइन । वादीले विधिवतरूपमा अंश प्राप्त नगरेसम्म सो जग्गा बण्डा लाग्ने भएको र त्यस्तो बण्डा लाग्ने सम्पत्तिले निजले हक हस्तान्तरण गर्न नमिल्नेमा सो जग्गा विपक्षी करूणा मानन्धरलाई बकसपत्र गरिदिन मिल्ने अवस्था नरहँदा नरहँदै सो बकसपत्र लिनुदिनु गरेको कार्य कानूनविपरीत भएकोमा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहरयाई भएको शुरू काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला र सो फैसलालाई सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको

फैसलासमेत त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी दावीबमोजिम हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यस्तै प्रत्यर्थी प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री मोतीबहादुर थापा, कपिल पौडेलले प्रत्यर्थी पक्षको नाउँमा कायम रहेको जग्गा निजको निजी आर्जनबाट खरीद भएको देखिएको र निजी आर्जनबाट आर्जित सम्पत्तिमा मञ्जुरी आवश्यक नभएबाट सो बकसपत्र लिनुदिनु गर्ने गरी भएको कार्य कानूनसम्मत छ । प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी भएको फैसला कानूनसम्मत हुँदा सदर कायम हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

२. पक्ष/विपक्षीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गर्दा फिरादीले मूलतः फिरादी र विपक्षीबीच मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा ललितपुर जिल्ला, ठेचो गा.वि.स. वडानं. ९(ख) कि.नं. ७८६ को ०-६-०-० जग्गा हाम्रो मञ्जुरी नलिई दिने सविता मानन्धर लिने करूणा मानन्धर भै र.नं. ७५२८(घ) मिति २०६६।२।३१ मा हालैको बकसपत्र लिखत पारीत गरेको र सो लिखतबाट वादीको अंश हक हनन् हुने भएबाट उक्त लिखत बदर गरी वादीको नाउँमा दर्ता गरिपाऊँ भन्ने मूल दावी लिई प्रस्तुत मुद्दा दायर भएकोमा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहरी फैसला भएको र सो फैसलालाई पुनरावेदन अदालत, पाटनले सदर गरेकोमा वादीले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क)(ख) बमोजिम दोहोरयाई हेर्ने निस्सा पाउन यस अदालतसमक्ष प्रस्तुत मुद्दा दायर गरेकोमा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट दोहोरयाई हेर्ने निस्सा प्रदान भै विपक्षी हाजीरसमेत भै प्रस्तुत मुद्दा पुनरावेदनको रोहबाट निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश भएको देखियो ।

३. अब शुरू काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहरयाई भएको फैसला सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन

अदालत, पाटनको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ निर्णय दिनुपर्ने देखियो । इन्साफतर्फ विचार गर्दा यी पुनरावेदक वादीले आफ्नो फिराद तथा पुनरावेदन जिकीरमासमेत दावीको कि.नं. ७८६ को जग्गा अंश मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा दिने सविता मानन्धर लिने करूणा मानन्धर भै र.नं. ७५२८ बाट लिनुदिनु गरेको सो कार्यले आफूहरूको अंशहकमा असर परेकोले प्रतिवादीहरूका बीचमा भएको सो बकसपत्रको लिखत बदर हुनुपर्ने भन्ने मुख्य जिकीर लिएको देखिन्छ । वादीको व्यहोराबाट सो जग्गा प्रतिवादीकै नाउँमा कायम भएको जग्गा भएको भनी स्वीकार गरेको देखिन्छ । विवादित कि.नं. ७८६ को जग्गाको लिखतको प्रतिलिपि हेर्दासमेत उक्त जग्गा प्रत्यर्थी सविता मानन्धरको नाममा रहेको देखिन्छ । विवादित जग्गा खरीदगर्दाका बखत यी प्रत्यर्थी प्रतिवादी सविता मानन्धर रातो बङ्गला स्कूलमा कार्यरत् रहेको र सोअघि पनि निजले अध्ययन गरी सकेको भन्ने मिसिल संलग्न प्रमाणबाट समर्थित भएको देखिन्छ । विवादित बकसपत्रको सम्बन्धमा प्रतिवादीकै जग्गा भएको भन्ने कुरा वादीले स्वीकार गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीका नाउँमा कायम रहेको भएपनि उक्त जग्गा सगोलमा रहे भएका कारण बण्डासमेत लाग्ने भएबाट सो जग्गाको बकसपत्र लिनुदिनु पर्ने होइन भन्नेसमेतको जिकीर यी पुनरावेदकले यस अदालतसमक्ष लिए पनि त्यस्तो जग्गा निज सविता मानन्धरको निजी सीपबाट आर्जन भएको देखिँदा त्यस्तो जग्गा निजले आफूखुश गर्न पाउने नै देखियो ।

४. वादी सविता मानन्धरले सन् १९९३ देखि २००० सम्म I.J. Pioneer School मा अध्यापनसम्बन्धी काम गरेको भनी उक्त विद्यालयको प्रमाणित पत्र र सन् २००९ र २०१० तथा त्यसपछि हालसम्मको आय विवरण खुलेको रातो बङ्गला स्कूलको प्रमाणपत्रबाट यी पुनरावेदक वादी कामकाजी आय आर्जन गर्ने

महिला भएको देखिन्छ र निजको आय प्रमाणित भएकोसमेत देखिन्छ । विवादित जग्गाको खरीद मूल्य ९३,०००।- भै सो जग्गा खरीदका सम्बन्धमा वादीले जिकीर लिएको आयले उक्त खर्चसमेत धान्न नसक्ने देखिन्छ ।

५. जग्गा खरीद गरी बुहारीको नाममा राखिदिएको भन्ने वादीको कथन पनि देखिँदैन । सो गर्नसक्ने सामर्थ्य पनि यी वादीहरूको रहे भएको देखिँदैन । उक्त जग्गा खरीदगर्दाका बखत आफ्नो छोरा तथा प्रतिवादीका मृतक पतिको आय संलग्न भएको भन्ने पनि कहीं कतैबाट देखिँदैन । सगोलको अवस्थामा बसेको बखत न्यून आयको अवस्था रहेको भनी वादीले स्वीकार गरेको र त्यस्तो सगोलको आयले खरीद गरेको भए सासू ससुरा छोराहरूको नाममा दावीको जग्गा कायम राख्नु पर्नेमा उक्त जग्गासमेत बुहारीका नाममा नै राख्नुपर्ने देखिँदैन । त्यस्तो दावीको जग्गा प्रत्यर्थी प्रतिवादीका नाममा राख्नु पर्नाको युक्तियुक्त कारण पनि खुलाएको पाइँदैन । पितृसत्तात्मक सामाजिक मनोविज्ञान अद्यापि विद्यमान रहेको अवस्थामा त्यसरी सगोलको आयले खरीद गरी बुहारीको नाममा राखेको होला भनी विश्वास गर्न सकिने अवस्था पनि छैन । कामकाजी आय आर्जन गर्ने महिलाको रूपमा प्रतिवादी सविता मानन्धरले शिक्षण पेशामा संलग्न रहेको र सो कुरालाई वादीहरूले अन्यथा भन्न सकेको देखिँदैन । आफ्नो निजी आर्जन र सीपबाट आर्जित सम्पत्ति नभएको भए वादीहरूले तत्कालीन अवस्थामा प्रतिवादी सविता मानन्धरका नाममा नै उक्त जग्गा राजीनामा गरी कायम राखी राख्न पर्ने अवस्था देखिँदैन । अंश मुद्दाको प्रतिउत्तर व्यहोरामा प्रतिवादी हामीभन्दा स्रोतदार र आमदानीवाला हुन् भनी स्वीकार गरी निजको आर्जन र सीपलाई अन्यथा भन्न सकेको देखिँदैन । यस्तो अवस्थामा निजको निजी आर्जन र सीपबाट आर्जित सम्पत्तिमा निजले आफूखुश गर्न सक्ने व्यवस्था मुलुकी ऐन, अंशबण्डाको १८ नं. ले गरेको कानूनको सारभूत पक्षलाई अन्यथा

भन्न सक्ने देखिएन ।

६. अतः विवेचित आधार कारणसमेतबाट आफ्नो निजी आर्जनको सम्पत्ति प्रत्यर्थी प्रतिवादीले आफूखुश गर्न पाउने र त्यस्तो सम्पत्तिमा बण्डासमेत लाग्ने नदेखिएकाले र.नं. ७५२८(घ) मिति २०६६।२।३१ मा भएको बकसपत्र लिनेदिने गरी भएको कार्यलाई अन्यथा भन्न सकिने स्थिति भएन । अतः दावी पुग्न नसक्ने ठहर्याई भएको शुरू काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६८।५।२९ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. वैद्यनाथ उपाध्याय

इति संवत् २०७० साल साउन ३० गते रोज ४ शुभम् ...
इजलास अधिकृत :- विष्णुप्रसाद गौतम

निर्णय नं. १०७१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
फैसला मिति : २०७०।१०।२४।६
०६८-CR-१३२९

मुद्दा :- सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते ।

पुनरावेदक/वादी : महानगरीय ट्रफिक प्रहरी
कार्यालय, काठमाडौंको पत्र जाहेरीले नेपाल
सरकार

विरूद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : काभ्रेपलाञ्चोक, अनयकोट
गा.वि.स.वडा नं. ३ घर भै काठमाण्डौं
महानगरपालिका वडा नं. ३५ कोटेश्वर
बस्ने निराजन सापकोटा

- प्रतिवादीले आफ्नो नाममा जारी भएको B वर्गको अनुमतिपत्रलाई सच्याई नियमानुसार लिइने कुनै पनि परीक्षामा संलग्न नभै फारमसमेत नभरी आफूसँग भएको अनुमतिपत्रमा F र G वर्ग थप गरी सरकारी छाप र दस्तखत भएको कागज व्यहोरा सच्याई थप गरी कीर्ते गरी सोको प्रयोगसमेत गरिरहेको तथ्यलाई मिसिल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टि भएको देखिने ।

(प्रकरण नं. २)

- आंशिक वा पूर्ण जुनसुकै प्रकारको कीर्ते गरेको भए पनि सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते गरेको प्रमाणित भएको अवस्थामा कीर्ते कागजको १२ नं. ले उसै अड्डाको कर्मचारीबाहेक अन्यलाई १ वर्ष थप कैदको सजाय गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट : विद्वान

सहन्यायाधिक्ता श्री खगराज पौडेल
प्रत्यर्थी/प्रतिवादीका तर्फबाट :
अवलम्बित नजीर :
सम्बद्ध कानून :

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती : पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट दोहोर्याई पाउन निवेदन परी न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (२) को खण्ड (क) अनुसार दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर फैसला यस प्रकार छ :-

ट्राफिक नियम उल्लङ्घन गरेको कसूरमा यातायात व्यवस्था कार्यालय, बागमतीबाट जारी भएको ०६-०७८८६२ नं. को निराजन सापकोटाको सवारी चालक अनुमतिपत्र शङ्का लागी निजको उक्त नं. को सवारी चालक अनुमतिपत्र यातायात व्यवस्था कार्यालय, बागमतीसँग अभिलेख माग गर्दा उक्त नं. को सवारी चालक अनुमतिपत्र निज निराजन सापकोटाको सोही नं. मा रेकर्ड रही वर्ग B मा उल्लेख भएको वर्ग F र G नभएको भनी यातायात व्यवस्था कार्यालय, बागमतीको पत्रद्वारा खुल्न आएको हुँदा आवश्यक कारवाहीको लागि मानिस तथा सवारी चालक अनुमतिपत्र सक्लै यसै निवेदनसाथ पठाइएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको महानगरीय ट्राफिक प्रहरी महाशाखाको पत्र जाहेरी । ललितपुर, ललितपुर उप-महानगरपालिका वडा नं.१३ एकान्तकुनास्थित पूर्वमा यातायात व्यवस्था कार्यालय बागमतीको भवन, पश्चिममा धादिङ रेष्टुरेन्ट, उत्तरमा एकान्तकुनादेखि सातदोबाटोतर्फ जाने बाटो सडक, दक्षिणमा कुसुन्तीदेखि नखखुतर्फ जाने बाटो यति चारकिल्लाभित्र सडकको पूर्वपट्टि खाली जमिनमा बसी निराजन सापकोटाको नाउँमा ०६-०७८८६२ नं. को सवारी चालक अनुमतिपत्रमा वर्ग F र G मा उल्लेखित सवारी साधन चलाउन

अनुमति भएको सवारी चालक अनुमतिपत्र मिति २०६५।९।१६ गतेका दिन श्याम थापासमेतले नक्कली बनाईदिएको भनिएको स्थानको घटनास्थल मुचुल्का विवरण ।

मैले मिति २०६३।१२।१५ गते ०६-०७८८६२ नं. को B मात्र उल्लेख भएको सवारी चालक अनुमतिपत्र यातायात व्यवस्था कार्यालय, बागमतीबाट लिएकोमा साथी श्याम थापाले वर्ग एफ र जि समेतका सवारी साधन थपी दिन्छु भनी रु. ५ हजार लिई गएको र मिति २०६५।९।१६ गते सोही नम्बरमा वर्ग F र G समेतका सवारी साधन चलाउने अनुमतिपत्र भएको नामको सवारी चालक अनुमतिपत्र बनाई ल्याईदिएकोमा यस्तैमा मैले सवारी साधन चलाएकै अवस्थामा ट्राफिक प्रहरी महाशाखा काठमाण्डौंबाट प्रहरीको टोलीले मेरो सवारी चालक अनुमतिपत्रसहित पक्राउ गरी दाखिला गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी निराजन सापकोटाको बयान ।

०६-०७८८६२ नं. को सवारी चालक अनुमतिपत्र निराजन सापकोटाको नाममा जारी भई वर्ग B मात्र चलाउने अनुमति दिएको रेकर्डमा भएको वर्ग F र G यस कार्यालयबाट जारी नभएको निजको लाइसेन्समा भएको कार्ड, दस्तखत, होलोग्राम र छापसमेत यस कार्यालयबाट उपलब्ध नगराएको भन्नेसमेत व्यहोराको यातायात व्यवस्था कार्यालय, बागमतीको च.नं. १५४ मिति २०६६।६।२३ गतेको पत्र ।

यातायात व्यवस्था कार्यालय, बागमतीबाट जारी गरेको ०६-०७८८६२ नं. को सवारी चालक अनुमतिपत्र निराजन सापकोटाको नाममा रहेकोमा उक्त सवारी चालक अनुमतिपत्रमा वर्ग B मा उल्लेखित सवारी साधनहरूमात्र चलाउने अनुमति भएकोमा सोही नं. को कार्डमा F र G समेतका सवारी चलाउने अनुमति भएको नक्कली कार्ड बनाई निजै निराजन सापकोटाले सवारी साधन हाँकी चलाएको अवस्थामा ट्राफिक प्रहरीले चेकजाँच गर्ने क्रममा फेला पारी पक्राउ

गरी दाखिला गरेको भन्ने सुनी थाहा पाएका हौं । यसरी वर्ग B मात्र भएको सवारी चालक अनुमतिपत्रमा आफूखुशी F र G वर्ग थपी कीर्ते सवारी चालक अनुमतिपत्र बनाउने व्यक्तिलाई हदैसम्मको कारवाही हुनुपर्छ भन्नेसमेत एकै मिलानको घटना विवरण कागज ।

फरार रहेका प्रतिवादी श्याम थापाको खोज तलास गर्दा फेला नपरेको र यकीन बतनसमेत पत्ता नलागेको भन्नेसमेत व्यहोराको प्रहरी प्रतिवेदन ।

प्रतिवादी निराजन सापकोटाले यातायात व्यवस्था कार्यालय, बागमतीबाट जारी हुने सवारी चालक अनुमतिपत्र आफैं नक्कली बनाई सरकारी छाप तथा होलोग्राम आफैं लगाई सरकारी कर्मचारीको दस्तखतसमेत आफैं गरी नक्कली सवारी चालक अनुमतिपत्र प्रयोग गरी मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको महलको १X३ नं. बमोजिमको कसूर गरेको देखिएकोले निज प्रतिवादी निराजन सापकोटालाई सोही महलको ७, ९ र १२ नं. बमोजिम सजाय हुन मागदावी लिई सम्बन्धित मुद्दाको सक्कल मिसिल र प्रतिवादी निराजन सापकोटालाई यसै अभियोगपत्रसाथ पेश गरिएको भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग ।

२०६३ चैत्र महिनामा ट्रायल पास गरी यातायात कार्यालयबाट लाइट (B) को लाइसेन्स मैले झिकेको हो । F र G को लाइसेन्स चाही अर्केले बनाइदिएको हो । श्याम थापा भक्तपुरको मिनि बसको ड्राइभर हो, म अर्को गाडीमा खलासी काम गर्थे । चिनजान भएकोले श्याम थापाले F र G अर्थात् बस र मिनिबसको थपी दिन्छु भनी पहिले रू. ८,०००।-मागेको थियो । मैले त्यती पैसा छैन भनेपछि रू. ५,०००।-लिई बनाई दिए । उसले आफैं मेरो लाइसेन्स लिई दुई महिनापछि F र G थपेर फिर्ता गरी दियो । मलाई त्यो लाइसेन्स नक्कली भन्ने थाहा पनि थिएन, नक्कली बनाउँछ भन्ने थाहा भएको भए बनाउन पनि दिन्नथे । म त विश्वासमा परें । उक्त

लाइसेन्सको Licence Holder's Signature मा मैले सही गरेको हुँ । अरू मैले केही गरेको छैन । उक्त बयानमा भएको सहीछाप मेरो हो । उक्त बयानमा उल्लेख भएबमोजिम मलाई उक्त सवारी चालक अनुमतिपत्र नक्कली हो भन्ने कुरा थाहा भएन । म भक्तपुरबाट रत्नपार्कमा बस चलाउने चालक हुँ । रत्नपार्कमा मेरो गाडीको स्टार्ट बन्द भएपछि ट्राफिक प्रहरी आई मेरो लाइसेन्स लिई एउटा चिट् दिए । त्यसपछि लाइसेन्स लिन २०६६।६।१९ गते म बग्गीखाना गएँ । त्यही १९ गते नै मलाई पक्राउ गरे । मुचुलकामा उल्लेखित काजीमान तामाङ, भुवनेश्वरलाल महर्जन, हेमलाल तामाङलाई चिन्दिन । मैले आफैं एफ र जी को अनुमति भएको अनुमतिपत्र बनाएको होइन । श्याम थापाको विश्वासमा परें मैले कीर्ते गरेको पनि होइन । नक्कली हो भन्ने मलाई थाहा थिएन । उक्त सवारी चालक अनुमतिपत्र र पत्र देखाउँदा हेरें । त्यो सवारी चालक अनुमतिपत्र मैले प्रयोग गरेको मेरै हो । पत्रमा उल्लेख भएबमोजिम सवारी चालक अनुमतिपत्र नक्कली हो भन्ने मलाई थाहा थिएन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी निराजन सापकोटाले शुरू अदालतमा गरेको बयान ।

ट्राफिक नियमको उल्लङ्घन गरी कारवाहीको लागि ल्याएको निराजन सापकोटाको ०६-०७८८६२ नम्बरको सवारी चालक अनुमतिपत्रको जारी मिति र लाइसेन्समा भएको स्टीकर शङ्का लागि यातायात व्यवस्था कार्यालय, बागमतीमा पत्राचार गर्दा यातायात व्यवस्था कार्यालय, बागमतीबाट उक्त ०६-०७८८६२ नम्बरको सवारी चालक अनुमतिपत्र निराजन सापकोटाको नाममा वर्ग B मात्र भएको भनी उल्लेख भईआएको हुँदा निजले प्रयोग गर्दै गरेको वर्ग B, F र G भएको सवारी चालक अनुमतिपत्र नक्कली भएकोले आवश्यक कानूनी कारवाहीको लागि महानगरीय प्रहरी परिसर, ललितपुरमा पठाएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवेदक प्र.नि.

कृष्णदत्त भट्टले शुरू अदालतमा गरेको बकपत्र । प्रतिवादीको मौकाको बयान, यातायात मन्त्रालयको पत्र, प्रतिवादीको बकपत्रसमेतका प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीले पूरै लाइसेन्स कीर्ते नगरी वर्ग मात्र थप गरी अनुमतिपत्र बनाएको देखिँदा निज प्रतिवादी निराजन सापकोटालाई कीर्ते कागजको ९ नं. बमोजिम रू. ५०।- जरीवाना हुने ठहर्छ र थप सजाय गरी पाऊँ भन्ने वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१०।२१ को फैसला ।

प्रतिवादीको अदालतसमक्षको साबिती एवं प्रतिवेदकहरूको बकपत्रसमेतबाट प्रतिवादीले लाइसेन्स कीर्ते गरेको पुष्टि हुन आएको ठहर गरी निजउपरको कसूर सप्रमाण पुष्टि भईसकेको अवस्थामा लाइसेन्स पूरै कीर्ते गरेको नदेखिएको भनी कीर्ते कागजको ९ नं. बमोजिम रू. ५०।- मात्र जरीवाना हुने भनी भएको शुरूको फैसला न्यायको रोहमा त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरी पाऊँ भन्नेसमेत वादी नेपाल सरकारको मिति २०६८।४।११ को पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदन ।

प्रतिवादीले २०६३।१२।१५ मा लिएको ०६-०७८८६२ को वर्ग B को सवारी चालक अनुमतिपत्र लिएकोमा त्यसमा F र G थपी कीर्ते गरेका भन्ने देखिएको, प्रतिवादीले पूरै लाइसेन्स कीर्ते नगरी वर्गसम्म थप गरी सो हदसम्म कीर्ते गरी अनुमतिपत्र बनाएको देखिँदा सो हदसम्ममात्र कीर्ते गरेको अवस्थामा कीर्ते कागजको ९ नं. बमोजिम सजाय हुने र कीर्ते कागजको ७, १२ नं. आकर्षित हुने नदेखिँदा कीर्ते कागजको ९ नं. बमोजिम प्रतिवादीलाई रू. ५०।- जरीवाना हुने ठहरयाएको शुरू ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६८।८।१८ को फैसला ।

प्रतिवादीले विधिवत् प्राप्त गरेको चालक

अनुमतिपत्रमा B वर्गको मात्र सवारी चलाउने इजाजत दिएको देखिन्छ । उक्त चालक अनुमतिपत्र सरकारी छाप र दस्तखत भएको सरकारी कार्यालयबाट जारी भएको सरकारी कागज रहेको कुरामा विवाद छैन । प्रतिवादीले आफ्नो नाममा जारी भएको बी. वर्गको अनुमति पत्रलाई सच्चाई नियमानुसार लिइने कुनै लिखित एवं प्रयोगात्मक परीक्षाहरूमा सहभागी नभई, आवेदन फारम नभरी क्रमशः F र G थप गरी सरकारी छाप र दस्तखत भएको कागज व्यहोरा सच्चाई थप गरी कीर्ते गरेको र प्रयोग गर्दैआएको अवस्था प्रतिवादीको बयानलगायत कागज प्रमाणहरूबाट पुष्टि भै फैसलालेसमेत स्वीकार गरिरहेको अवस्थामा कीर्ते कागजको १२ नं. ले प्रतिवादीलाई थप १ वर्ष कैद गर्नुपर्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था भैरहेकोमा १२ नं. आकर्षित. नहुने भनी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरी उक्त फैसला बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा दायर हुन आएको निवेदन ।

सरकारी छाप दस्तखत भएको सवारी चालक अनुमतिपत्रमा कीर्ते गरी कीर्ते कागजको ९ नं. अनुसार जरीवाना भएकोमा सोही महलको १२ नं. अनुसार थप सजाय नगरेको फैसलामा गम्भीर त्रुटि देखिन आएको हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) अनुसार दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्नेसमेतको यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०६९।२।३० को आदेश ।

नियमबमोजिम आजको दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको शुरू एवं रेकर्ड मिसिलसमेतको अध्ययन गरी पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री खगराज पौडेलले प्रतिवादीले

आफ्नो नाउँमा जारी भएको B वर्गको सवारी चालक अनुमतिपत्रलाई सच्चाई F र G वर्ग थप गरी सरकारी छाप र दस्तखत भएको व्यहोरा सच्चाई थप गरी कीर्ते गरेको र प्रयोग गर्दै आएको पुष्टि भएको अवस्थामा कीर्ते कागजको १२ नं. ले थप सजाय गर्नुपर्नेमा सो नगरी ऐ. को ९ नं. ले मात्र सजाय गरेको पुनरावेदनको फैसला मिलेको नहुँदा सो बदर हुनुपर्छ भनी प्रस्तुत गर्नु भएको बहससमेत सुनियो ।

यसमा प्रतिवादी निराजन सापकोटाले यातायात व्यवस्था कार्यालय, बाग्मतीबाट जारी हुने सवारी चालक अनुमतिपत्र बनाई नक्कली सरकारी छाप दस्तखत तथा होलोग्राम आफै लगाई सरकारी कर्मचारीको दस्तखतसमेत नक्कल गरी नक्कली सवारी चालक अनुमतिपत्र प्रयोग गरी कीर्ते कागजको १ र ३ नं. बमोजिम कसूर गरेको देखिँदा ऐ.को. ७, ९, र १२ नं. बमोजिम सजाय गरी पाऊँ भन्ने मुख्य अभियोग दावी रहेको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीले पूरै लाइसेन्स कीर्ते नगरी वर्ग मात्र थप गरी अनुमतिपत्र बनाएको देखिँदा निज प्रतिवादीलाई कीर्ते कागजको ९ नं. बमोजिम रू. ५०।- जरीवाना हुने र थप सजायतर्फको दावी नपुग्ने गरी भएको शुरू ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला नै सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलाउपर चित्त नबुझाई दोहोर्याई पाउन वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट निवेदन परी सो निवेदनमा निस्सा प्राप्त भई यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको रहेछ ।

उल्लिखित तथ्य, पुनरावेदन जिकीर एवं विद्वान सहन्यायाधिवक्ताले प्रस्तुत गर्नु भएको बहससमेतको सन्दर्भमा प्रस्तुत मुद्दामा मूलतः शुरू फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिलेको छ छैन र वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट परेको प्रस्तुत पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने नसक्ने के रहेछ सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा

पुनरावेदक वादीले मुख्यरूपमा सरकारी छाप र दस्तखत कीर्ते गरेको अवस्थामा कीर्ते कागजको १२ नं. ले थप सजाय गर्नुपर्नेमा सो नगरीको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको भनी जिकीर रहेको देखिन्छ । सो जिकीरतर्फ हेर्दा पुनरावेदन अदालतको फैसलाले समेत प्रतिवादीले प्राप्त गरेको सवारी चालक अनुमतिपत्रमा कीर्ते गरेको भन्ने तथ्यलाई स्वीकार गरी निजलाई कीर्तेतर्फको कसूरमा सजाय भएको अवस्था देखिन्छ । प्रतिवादीले विधिवत् प्राप्त गरेको सवारी चालक अनुमतिपत्रमा B वर्गको मात्र सवारी चलाउने इजाजत दिएको देखिन्छ । प्रतिवादीले प्राप्त गरेको उक्त अनुमतिपत्र सरकारी छाप र दस्तखत भएको सरकारी कार्यालयबाट जारी भएको सरकारी कागज भएको तथ्यमा समेत विवाद रहेको देखिँदैन । प्रतिवादीले आफ्नो नाममा जारी भएको B वर्गको अनुमतिपत्रलाई सच्चाई नियमानुसार लिइने कुनै पनि परीक्षामा संलग्न नभै फारमसमेत नभरी आफूसँग भएको अनुमतिपत्रमा F र G वर्ग थप गरी सरकारी छाप र दस्तखत भएको कागज व्यहोरा सच्चाई थप गरी कीर्ते गरी सोको प्रयोगसमेत गरिरहेको तथ्यलाई मिसिल संलग्न निज प्रतिवादीको बयान, यातायात व्यवस्था कार्यालयको च.नं. १५४ मिति २०६६।६।२३ को पत्रसमेतबाट पुष्टि भइरहेको देखिन्छ ।

३. प्रतिवादीले कीर्ते गरेको ठहर्याई कीर्ते कागजको ९ नं. बमोजिम रू ५० जरीवाना गर्ने गरी शुरूले गरेको फैसला नै सदर ठहर्याई पुनरावेदन अदालतले फैसला गरेको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालतसमेतले सजाय गरेको कीर्ते कागजको ९ नं. हेर्दा, "लिखतमा जम्मै कीर्ते नगरी अङ्क वा व्यहोरा घटी बढी पारी कीर्ते गरेमा जति बढी कीर्ते गरेको हो उति कुरामा मात्र सजाय गर्नुपर्छ मितिसम्म अघिपछि पारेको रहेछ भने सो गर्दा विगो खुलेकोमा जे जति बेहक हुने वा नोक्सान हुने गरी अघि पछि पारेको हो सोही

बिगोको सयकडा २५ ले जरीवाना गर्नुपर्छ । बिगो नखुलेको मुद्दामा रू ५० जरीवाना गर्नुपर्छ” भनी कीर्ते गरेकोमा बिगो खुलेको अवस्थामा के कति जरीवाना गर्ने र नखुलेकोमा के कति जरीवाना गर्ने भनी बिगो कायम गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको देखिन्छ । सोही महलको १२ नं. मा “सरकारी अड्डाको छाप वा सरकारी काममा सरकारी कर्मचारीको छाप दस्तखत वा छाप दस्तखत भएको सरकारी कागज कीर्ते गर्नेलाई यसै महलको अरू नम्बरले हुने सजायमा १ वर्ष थप कैद हुन्छ” भन्ने व्यवस्था भई उक्त ९ नं.ले बिगोमा सजाय भए पनि र कीर्ते आंशिक वा पूर्ण जुनसुकै भएपनि यदि सरकारी अड्डाको छाप वा सरकारी काममा सरकारी कर्मचारीको छाप दस्तखत वा छाप दस्तखत भएको सरकारी कागज कीर्ते गरेको अवस्थामा थप १ वर्ष कैद गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

४. प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीले विधिवतरूपमा B वर्गको मात्र सवारी चालक अनुमतिपत्र पाएकोमा सो अनुमतिपत्रमा F र G वर्गसमेत थप गरी अड्डाको छाप, होलोग्राम तथा सरकारी कर्मचारीको दस्तखतसमेत नक्कली गरी आफूलाई फाइदा हुने गरी सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते गरी सो अनुमतिपत्र प्रयोगमा समेत ल्याएको मिसिल संलग्न कागजातहरू तथा प्रतिवादीको बयानबाट स्थापित भएको देखिन्छ । आंशिक वा पूर्ण जुनसुकै प्रकारको कीर्ते गरेको भए पनि सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते गरेको प्रमाणित भएको अवस्थामा कीर्ते कागजको उक्त १२ नं.ले उसै अड्डाको कर्मचारी बाहेक अन्यलाई १ वर्ष

थप कैदको सजाय गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

५. अतः उल्लिखित विवेचित आधार प्रमाणबाट प्रतिवादीले सरकारी अड्डाको छाप वा सरकारी काममा सरकारी कर्मचारीको छाप दस्तखत वा छाप दस्तखत भएको सरकारी कागज कीर्ते गरी सो कीर्ते अनुमतिपत्रलाई प्रयोगमा समेत ल्याएको प्रमाणित भई कीर्ते कागजको ९ नं. ले रू ५० । जरीवाना भई सोही महलको १२ नं. बमोजिम थप १ वर्ष कैदसमेत हुने ठहर्छ । कीर्ते कागजको १२ नं. बमोजिम थप सजायतर्फको दावी नपुग्ने ठहरयाएको शुरू फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला सो हदसम्म उल्टी हुने ठहर्छ । अरूमा तपसीलबमोजिम गर्नु ।

तपसील

यसमा माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादी निराजन सापकोटालाई मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको १२ नं. ले थप १ (एक) वर्ष कैदको सजाय हुने ठहरेकोले सोको लगत कसी असूल गर्नु भनी प्रस्तुत फैसलाको लगत जिल्ला अदालत, ललितपुरलाई दिनु १
दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेखशाखामा बुझाईदिनु..... २

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०७० साल माघ २४ गते रोज ६ शुभम्
इजलास अधिकृत : हरिकृष्ण श्रेष्ठ

